T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ TEFSİR ANABİLİM DALI

KUR'AN'A GÖRE İNKÂRCILARIN HAŞİR SONRASI İTİRAF, PİŞMANLIK ve YALVARIŞ DOLU HAZİN TAVIRLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ömer KÜÇÜKCERANLAR

Ankara-2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ TEFSİR ANABİLİM DALI

KUR'AN'A GÖRE İNKÂRCILARIN HAŞİR SONRASI İTİRAF, PİŞMANLIK ve YALVARIŞ DOLU HAZİN TAVIRLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ömer KÜÇÜKCERANLAR

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İdris ŞENGÜL

Ankara-2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ TEFSİR ANABİLİM DALI

KUR'AN'A GÖRE İNKÂRCILARIN HAŞİR SONRASI İTİRAF, PİŞMANLIK ve YALVARIŞ DOLU HAZİN TAVIRLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İdris ŞENGÜL

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
Prof. Dr. İdris SENGÜL (Danışman)	
Prof. Dr. İbrahim SARIGAN	
Doç. Dr. Muammer ESEN	
.....	.....
.....	.....
.....	.....

Tez Sınavı Tarihi .....

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....IV

KISALTMALAR.....V

GİRİŞ.....1

A) KONUNUN ÖNEMİ.....1

B) ARAŞTIRMANIN GAYESİ.....2

C) ARAŞTIRMANIN METODU.....2

D) İMAN ve İNKÂR KAVRAMLARI.....3

1) İman.....3

2) İnkâr.....5

i. Küfür.....5

ii. Şirk.....7

iii. Nifak.....9

E) HAŞİR, HESAP, CENNET ve CEHENNEM KAVRAMLARI.....10

1) Haşir.....10

2) Hesap.....10

i. Kitaplar.....11

ii. Mizan.....12

3) Cennet ve Cehennem.....13

BİRİNCİ BÖLÜM.....17

İNKÂRCILARIN HAŞRİ ve HESABA ÇEKİLMESİ.....17

A) İNKÂRCILARIN HAŞREDİLMESİ.....17

B) KİTAPLARLA YÜZLEŞME.....20

C) CENNETLİKLERDEN AYRILMALARI.....21

D) İNKÂRCILARDAN HESAP SORULMASI.....22

E) ŞAHİTLER.....26

a) Peygamberler.....28

b) Ortak Koşulan Varlıklar.....30

i. Hz. İsa.....32

ii. Melekler.....35

c) İnkârcıların Vücutlarındaki Organlar.....38

İKİNCİ BÖLÜM.....40

İNKÂRCILARIN HAŞİR SONRASI İTİRAF, PİŞMANLIK ve YALVARIŞLARI

A) İNKÂRCILARIN TARTIŞMASI.....40

1) Müstekbir ve Mustazaflar.....40

2) Şeytanlar ve Takipçileri.....46

B) BAĞIŞLANMA TALEPLERİ.....52

C) İNKÂRCILARIN PİŞMANLIKLARI.....59

D) CEHENNEM BEKÇİLERİNE İTİRAFLARI.....67

E) CEHENNEMDEKİ TARTIŞMALARI.....69

1) Birbirlerini Suçlamaları.....69

2) Şeytanın İnkârcılara Hitabı.....77

F) CENNETTEKİLERE İTİRAFLARI.....79

G) İNKÂRCILARIN YALVARIŞLARI.....81

1) Münafıkların Müminlere Yalvarmaları.....81

2) Cennettekilere Yalvarmaları.....85

3) Cehennem Bekçilerine Yalvarmaları.....86

4) Allah'a Yalvarmaları.....88

5) Mâlik'e Yalvarmaları.....93

SONUÇ.....97

BİBLİYOĞRAFYA.....99

ÖZET.....105

ABSTRACT.....106

ÖNSÖZ

İlahi kitapların sonuncusu olan Kur'an; indirildiği günden bu yana gerek ayetlerindeki nazım ve üslup özellikleri ile ve gerekse hitap tarzıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. Muhatabının tüm insanlık olmasının yanında, her bir ferde ayrı ayrı seslenişi; varlık ve ötesi hakkında kimi zaman sorulan sorulara cevap vererek, kimi zaman ise bizzat soru sorarak düşünmeye sevk edişi ile iki kapak arasındaki ayetler manzumesi olmakla kalmamış; insanların akıl ve gönüllerine seslenen bir hitap halini almıştır.

Kur'an'ın muhtelif ayetlerinde insanların yaşadığı hayata ve var oluşlarının bir parçası olan ölümün gerçekliğine ve ötesine dair verilen bilgiler ölümden sonra yeniden diriliş ile birlikte başlayacak ahiret adını taşıyan yeni bir hayatı haber verip anlatması kadar, vahyin gösterdiği doğrultuda aklını kullanmanın önemine de işaret etmektedir. Söz konusu ayetler aynı zamanda muhataplarına kıyamet gibi daha gerçekleşmemiş bir olgunun sahnelerini gayet canlı bir surette açıklayarak, ebedî ahiret hayatında mükâfata erip mutlu olmanın yolunun henüz bu dünyada iken fırsatları değerlendirmekten geçtiği hatırlatmasını yapmaktadır.

Biz bu çalışmamızda dünya hayatında iman yerine inkârı seçmiş olan kimselerin yeniden dirilişin ardından haşir, hesap ve sonrasında içinde bulunacakları bildirilen itiraf, pişmanlık ve yalvarış dolu diyalogları Kur'an ayetleri bağlamında ele aldık ve çalışmamıza "Kur'an'a Göre İnkârcıların Haşir Sonrası İtiraf, Pişmanlık ve Yalvarış Dolu Hazin Tavırları" adını verdik.

Çalışmam boyunca desteklerini esirgemeyerek değerli fikirleriyle yol gösteren danışman hocam İdris ŞENGÜL beyefendiye teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca çalışmam sırasında büyük sabır ve fedakârlık gösteren eşim ve kızıma teşekkürü bir borç bilirim.

Ankara, 2011 Ömer KÜÇÜKCERANLAR

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhi’s-selâm
b.	: bin
Bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
krş.	: Karşılaştırınız
mad.	: Maddesi
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
s.	: Sayfa
ts.	: Tarihsiz
v.d.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınevi
ö.	: Ölümü

GİRİŞ

A) KONUNUN ÖNEMİ

Her şeyin varlığını ve hayatını idame ettirmesini borçlu olduğu Yüce Allah; her devirde içerisinde yol gösterici ayetlerin bulunduğu kitaplar ve onları ulaştırıp açıklamakla görevli peygamberler göndermek suretiyle insanlığa hitap ederek varlıklar arasında en güzel surette yaratılan insana değerini muhafaza etmesi için doğru yolu tarif etmiştir. Buna göre insan Allah'a ve Onun bildirdiklerine şüphe duymadan inanarak hayatını sürdürürse gerek bu dünyada gerekse ölümden sonra başlayacak ahiret hayatında huzuru ve mutluluğu elde edecektir. İnsana verilen bu değer aynı zamanda ona sorumluluk da yüklemiştir. İnanmanın kazanmaya vesile olması gibi, tam tersine Allah'a karşı gelerek bildirdiklerinden şüphe duyma, onları kabul etmeme gibi bir davranış da kişinin her iki tarafta da kaybetmesine yol açacaktır.

Kur'an'da kıyametin kopup dünya üzerindeki her şeyin hayatının sona ermesinden sonraki safha olan yeniden dirilişin ardından insanların dünyada iken yaptıkları işlerin mükâfat ya da ceza açısından karşılığını bulması için Allah tarafından hesaba çekilmek üzere toplanmalarına haşir; söz konusu toplanma yerine ise mahşer adı verilmektedir. Buna göre Allah'a inanıp iyiliklerde bulunanlar ebedî âlemin kendine mahsus nimetleri ile ödüllendirilecek; Allah'a kulluk etmekten yüz çevirmiş, Onu inkâr etmiş ya da Onunla birlikte başka varlıklara kulluk etmiş olanlar ise türlü azap ve cezalar ile karşılaşacaklardır. Bu sürecin sonunda inanan ve inkâr edenlerin yaptıklarının karşılıklarını görmesi kadar; inkârcıların ilâhî adalet tarafından yargılanış ve cezalandırılışlarının muhtelif aşamalarında içerisinde

bulunacakları bildirilen itiraf, pişmanlık ve yalvarış gibi durumların ne şekilde gerçekleşeceğinin Kur'an ayetleri bağlamında incelenerek ortaya konulması önem arz etmektedir.

B) ARAŞTIRMANIN GAYESİ

Kur'an-ı Kerim'in inkârcıların ahiret hayatı ile ilgili ayetleri incelendiği takdirde, söz konusu kişilerin yaşayacakları bildirilen itiraf, pişmanlık, yalvarma gibi durumların tasvir edildiği sahneleri anlatan ayetlerin birbirinden farklı sure ve sıralamada bulunduğu görülmektedir. Bu üslup özelliğinin Kur'an'da verilmek istenen mesajın ön planda tutulmak istenmesinden kaynaklanan bir sonuç olduğu açıktır. Bu çalışmada inkârcıların bahsedilen hallerini anlatan her bir sahnenin ayrı ayrı incelenerek Kur'an'ın anlam bütünlüğü içerisinde ortaya konulması amaçlanmıştır.

C) ARAŞTIRMANIN METODU

Çalışmamız Kur'an'a göre inkârcıların haşir sonrasında itiraf, pişmanlık ve yalvarışlarını konu almakta olup bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında iman, inkâr, haşir, hesap, cennet ve cehennem kavramlarının kelime ve terim anlamları açıklanacaktır. Birinci bölümde inkârcıların haşri, hesaba çekilmeleri, deliller ve şahitlerle yüzleşmeleri; ikinci bölümde ise haşir sonrasında inkârcıların itiraf, pişmanlık ve yalvarışları ayrı başlıklar halinde Kur'an ayetleri bağlamında inceleyerek ortaya koymaya çalışılacaktır.

Çalışma sırasında araştırmaya ışık tutacak klasik ve modern dönemde kaleme alınmış kaynaklarından yararlanılarak, gerek tefsirlerde ve gerekse değişik kaynaklarda konu hakkındaki değerli yorumlar bu çalışmada zikredilmeye çalışılacaktır.

D) İMAN ve İNKÂR KAVRAMLARI

Vahiy kaynaklı diğer kitaplar gibi Kur'an da insana varlık ve ötesi hakkında bilgi verirken yaratmanın gerçekliğine, bir yaratıcının olması gerektiğine, Yaratan ve yaratılan arasındaki münasebete ve yaratılmış her şeyin belli bir amaca matuf ilahi nizamın bir parçası olduğuna dikkatleri çekerek muhataplarını düşünmeye davet etmiştir. Kur'an ayetlerinde insanın yaratılıştan gelen değerini muhafaza ederek çabasının karşılığını hakkıyla alabilmesinin bu hitaba vereceği cevabın iman ya da inkâr olmasıyla irtibatlandırıldığı görülmektedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِيَ أَنزَلَ مِن قَبْلُ وَمَن يَكْفُرْ بِاللّهِ وَمَلآئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلاَلاً بَعِيداً

Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse, derin bir sapıklığa düşmüş olur.[1]

1) İman

İman, nefsin mutmain olması, korkunun giderilmesi ve kişinin güven içinde olması anlamındaki (امن) "emn"[2] kelimesinden alınmıştır ve bu kelime Kur'an'da

[1] Nisa 4/136.
[2] İsfehânî, el-Huseyn b. Muhammed Râğib, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, Dârul-Ma'rife, Beyrut, ts; s.25; İbn Manzûr, Ebu'l Fadl Cemalluddîn Muhammed, *Lisanu'l-Arab*, Dâru'l-Maârif, ts, I/140.

çeşitli kalıplarda 883 defa yer almaktadır.[3] Terim olarak iman genellikle "Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak" diye tanımlanır. Bu inanca sahip bulunan kimseye mümin[4] denir.

İman kavramı Kur'an'ın hem Mekkî ve hem de Medenî ayetlerinin mihenk taşıdır. Hemen her surede imanın bir yönüne ya doğrudan ya da dolaylı olarak mutlaka değinilmektedir.[5] Ayetlerde İman etmeyi ve inananları nitelemek için "doğru söylemek" anlamındaki "sıdk" kökünün, ayrıca kalbin iman sayesinde huzura kavuşmasını ifade etmek için "şüpheden uzak olarak bilmek" manasında "yakın" (yakîn) kökünün türevleri (Bakara 2/4; Maide 5/50) ve "huzur bulmak, güven duymak" anlamındaki "itmi'nân" kavramı kullanılmaktadır (Bakara 2/260; Rad 13/28).[6]

İman kavramının luğavî ve dinî anlamı arasında bariz bir ilişki mevcuttur. Zira iman dinde Hz. Peygamber'in getirdiklerinin tümünü kalp ile tasdik etmektir.[7] Tasdikin mahiyeti hakkında ise çeşitli görüşler ortaya konulmuştur. İmanı kalbin tasdikinden ibaret sayan İslam bilginlerine göre iman etmiş olmak için dinde inanılması zaruri olan şeylerin tamamını kalben tasdik etmek gerekir.[8] Cehmiyye ve Neccâriye gibi fırkalara göre imanda kalben tasdik değil, marifet gereklidir. Buna göre Allah'ı ve Onun peygamberleri vasıtasıyla bildirdiklerini bilen kişi mümindir. Mürcie ve Kerrâmiyye ise dil ile ikrarın iman için yeterli olduğu görüşünü ileri

[3] Ömer Dumlu, *Kur'an'da Bazı Kavramlara Bakış*, Anadolu Yayınları, İzmir, 1999, s. 118.
[4] DİA, "*İman"*, XXII/212.
[5] Dumlu, s. 118.
[6] DİA, "*İman"*, XXII /212.
[7] Abdurrahmân Hasen Habneke el-Meydânî, *el-Akîdetu'l-İslâmiyye ve Ususiha*, 2. Baskı, Dârul-Kalem, Beyrut, 1979, s.92.
[8] Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsid*, 2. Baskı, Beyrut, 1998, V/224-225; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, İrşad Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 472-473.

sürmüştür.[9] Ancak Kur'an'a göre iman sadece kalbin tasdiki veya dilin ikrarından ibaret değildir. İman kalbe atfedilen bir eylem olmakla birlikte, ayetlerde (Hucurat 49/14; Mücadile 58/22) cennet ehlini iman ve salih amel sahiplerinin teşkil edeceği belirtilerek (Bakara 2/82) imanla ilahî emirlere uymak arasında sıkı bir ilişki bulunduğuna dikkat çekilir.[10]

2) İnkâr

Sözlükte tanımama, bilmeme, yadırgama anlamındaki "نكر"[11] kökünden; Tanrı'nın ve dinin esaslarını tanımama, onları reddetme anlamına gelen inkâr; itiraf ve ikrarın zıddıdır.[12] Kur'an ayetlerinde inkârın tanım ve tasvirinde birbirinden farklı kavramların kullanıldığı görülür. Aralarında kimi nüanslar düşünülse de Kur'an bu kavramların hepsini çoğu kez birbirinin yerine kullanır. İnkâra bir yerde küfür, başka bir yerde ise şirk adını verir. Daha başka bir bağlamda bu nosyonun nifak kavramı ile serilmek istendiği görülür[13] Ayetlerde inkârı nitelemek için en fazla kullanılan bu üç kavramın her biri ile inkârın farklı boyutlarına dikkat çekilmektedir.

i. Küfür

Sözlükte "küfür" kelimesi; (كفر) "kfr" kökünden bir şeyi gizlemek, örtmek ve nankörlük etmek gibi anlamlara gelmektedir. Gecenin karanlığıyla hiçbir şeyi göstermemesi, kının kılıcı örtmesi, çiftçinin toprakla tohumu örtmesine[14] de "küfür"

[9] Ali b. İsmâîl Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-İlmî, 3. Baskı, Beyrut, ts., I/132, 142, 143.
[10] DİA, *İman*, XXII/213.
[11] İsfehânî, s. 505.
[12] Mehmet Yolcu, *Kur'an'da İnkâr Psikolojisi*, Çıra Yayınları, İstanbul, 2004, s. 27.
[13] Yolcu, s. 37.
[14] Hadid 57/20.

denilmiştir. Dinî bir terim olarak küfür, imanın zıddı olarak inkâr ve yalanlama[15]; Allah'ın birliğini, dinin kurallarını veya peygamberliği kabul etmeme halidir.[16] İsm-i fail haliyle küfür eylemini gerçekleştiren anlamındaki "kâfir" kavramı ise, Allah'ın nimetlerine karşı inkâr etmek suretiyle nankörlük eden[17], davranışında hiçbir minnettarlık ifadesi taşımayan ve hatta Ona karşı isyankâr davranan kişiyi nitelemek için kullanılır.[18]

İmanı kalbin tasdikinden ibaret sayan görüşe göre küfür, dinde inanılması zaruri olan şeylerin tamamını veya bir kısmını kalben kabul etmemektir.[19] İmanın kalben tasdik değil, marifet olduğunu savunanlara göre küfür, Allah'ı ve Onun peygamberleri vasıtasıyla bildirdiklerini bilmemektir. İmanın sadece dil ile ikrar olduğu şeklindeki görüşe göre ise küfür, dil ile ikrar etmemektir.[20]

İslam âlimleri küfrü meydana geliş şekli ve sebebi açısından dörde ayırmışlardır:

1. Küfr-i İnkârî: Kişinin Allah'ı, peygamberleri ve onların getirdiklerini kalbiyle tasdik etmemekle birlikte diliyle de tasdik etmemesidir.

2. Küfr-i Cuhûd: Kişinin hak olduğunu bildiği şeyi diliyle ikrar etmemek suretiyle inkâr etmesidir.

3. Küfr-i İnâdî: Kişinin Allah'ı kalben bilip diliyle de bazen ikrar etmesine rağmen haset veya dünyalık bir gaye uğruna İslam'ı din olarak benimsememesidir.

---

[15] Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib el-Bâkıllânî, *Temhîdu'l-Evâil ve Telhîsu'd-Delâil*, Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1987, s. 394.
[16] İsfehânî, s. 433-434.
[17] İbn Manzûr, XLIII /3897; Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Muessesetu'r-Risale, 8. Baskı, Beyrut, 2005, s.470-471.
[18] Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1997, s.166.
[19] et-Teftâzânî, V/224-225; el-Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 472-473.
[20] el-Eş'arî, I/132, 142, 143.

4. Küfr-i Nifâk: Kişinin inanılması gereken bir şeyi diliyle ikrar ettiği halde kalben inanmayarak inkâr etmesidir.[21]

Kur'an'da kâfirlerin Allah'ı inkar etmeleri (Nisa 4/136, 150; Tevbe 9/54; Nahl 16/106), Ona oğul isnat etmeleri (Maide 5/72-73; Tevbe 9/30), yolundan yüz çevirmeleri (Nisa 4/167), ulûhiyetinde ortak tanıyarak şirke düşmeleri (Al-i İmran 3/151; Beyyine 98/1,6) yanında Onun ayetlerini (Enam 6/39; Enfal 8/31), peygamberlerini (Nisa 4/42; Yunus 10/2; Rad 13/42-43) inkâr ettikleri, bunlara ulûhiyet payesi verdikleri (Maide 5/17), Hz. Peygamber'in tebliğ ettiklerini, Kur'an'ı (İsra 17/41, 46; Meryem 19/73, 77; Enbiya 21/2-3), melekleri (Nisa 4/136), öldükten sonra dirilmeyi (Yasin 36/78-79) ve ahireti (Araf 7/45; Hud 11/7,19) reddettikleri belirtilmek suretiyle ferdi küfre götüren inançlara açıklık getirilmiştir.[22] Dolayısıyla yukarıda imanın tanımında salih amellerin kurtuluşa vesile olması gibi, dinin kötü saydığı çeşitli fiilleri yapmaya karar vererek küfrü seçmenin farklı ayetlerde dikkatlere verilmesi; kalp ile tasdik, dil ile ikrar gibi unsurların yanında bilinçli yapılan/yapılması gereken her türlü fiilden doğacak olan sorumluluğu da hatırlatmaktadır.

ii. Şirk

Kelime anlamıyla ortak olma, bölüşme, pay sahibi olmayı[23] ifade eden (شرك) "şirk"; dinî bir terim olarak Allah'ın ortağı ya da ortakları olduğuna inanmaya denir. Şirki kabul eden kimseye ise müşrik adı verilir. Müşrik; gerek Allah'ın ortağı ya da

[21] İbn Manzûr, XLIII /3897-3898.
[22] DİA, *Küfür*, XXVI/535.
[23] İbn Manzûr, XXIV/2248.

ortakları olduğunu açıkça söyleyerek gerekse gizliden, Onunla birlikte başka bir ilahın varlığına gizliden inanıp Ona ortak koşan kimsedir.[24]

Şirk, Allah'ın fiillerinde ortağı olduğuna inanmak suretiyle rubûbiyette ve Ondan başkasına ibadet maksatlı duada bulunarak ulûhiyette olmak üzere ikiye ayrılarak da değerlendirilmiştir.[25] İtikadî yönden inkarcı bir mahiyet taşıyan, şirk, bir küfür türüdür.[26] Aralarındaki fark küfrün daha genel, şirkin ise özel olmasıdır. Bu manada her şirk küfürdür. Fakat her küfür şirk değildir. Çünkü şirk, sadece Allah'a ortak koşma neticesi meydana gelir. Küfür ise, küfür olduğu bilinen birtakım inançların kabulü ile oluşur. Küfür olan inançlardan biri de, Allah'a ortak tanımadır. Mesela, Mecusilikte olduğu gibi iki ilahın varlığını kabul etmek hem şirktir, hem de küfürdür. Hâlbuki ahiret gününe inanmamak küfürdür fakat şirk değildir.[27]

Kur'an'da putperestlerin somut birtakım nesnelere kutsallık atfederek onlara tapınma şeklinde gerçekleştirdikleri şirk çeşidinin üzerinde önemle durulmuştur. Kur'an'a göre Müşrikler, putları veya putlaştırdıkları varlıkları, Allah ile kendileri arasında şefaatçi kabul ederler (Enam 6/94), zarar ve fayda verme gücünün varlığına inanarak onlardan yardım beklerler (Rad 13/14). Kur'an'ın tarif ettiği Allah'ı ve ahireti yalanlarlar (Araf 7/37). Peygamberlere ve meleklere düşmandırlar (Bakara 2/98). İnsana ait birtakım sıfatları, kız ve oğul edinmeyi Allah'a nispet ederek melekleri ve cinleri Ona ortak koşarlar (Enam 6/100; Kehf 18/51-52; Saffat 37/158-164).[28] Hangi açıdan ele alınırsa alınsın, küfrün kapsamı, Allah'ın mutlak birliğini veya Onun ilâhî emirlerinin birini veya peygamberlerden birini inkârdan başka bir

[24] İsfehânî, s. 259-260.
[25] Ahmed b. Abdulhalîm b. Abdusselâm b. Teymiyye, *İktidâu's-Sırâti'l-Mustakîm*, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad, ts., II/710.
[26] DİA, *Küfür*, XXVI/536.
[27] Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâdi ve Kelâma Giriş*, Ensar Neşriyat, 13. Basım, İstanbul, 2007, s. 60-61.
[28] İbrahim Coşkun, *İslâm Düşüncesinde İnkâr Problemi*, Tekin Kitabevi, Konya, ts, s. 204.

şey olmadığı için, doğal olarak putperestlikle bir tutulacağı ortadadır. Bunun içindir ki, Kur'an'da kâfir, müşrik anlamında da kullanılmaktadır.[29]

Allah'a ortak koşmak put gibi nesnelere ibadette bulunmakla sınırlı değildir. Bir kimse Allah'a inandıktan sonra Onun çizdiği sınırları aşıp başkasına itaat eder, başkasına sığınır ve bir başkasının hükmünü Onun hükmünün yerine koymayı gönülden benimserse o varlığı Allah'a ortak tanımış sayılır.[30] Hatta bu varlık, Allah'ın emrettiği doğrultudan uzaklaşarak arzu ve isteklerinin (hevâ) esiri haline gelen kişinin bizzat kendisi dahi olabilmektedir.[31] Bu kişi kabul etsin ya da etmesin söz konusu varlık onun için bir put haline gelmiştir.

iii. Nifak

Bitmek, tükenmek, ölmek, çıkıp gitmek anlamlarındaki (نفق) "nfk" kökünden[32] gelen nifak kelimesi, İslamî bir terim olarak inkârını gizleyerek inanır görünmeyi ifade etmekte olup, bu fiili işleyene münafık adı verilmiştir.[33] Fare gibi hayvanların toprağın altında giriş ve çıkışı olan kovuklar kazması (nefak) gibi münafıklık (nifak) da dinin bir kapısından girip diğerinden çıkıp gitme halidir.[34] Münafık, dıştan bakıldığında Allah'tan korkan bir mümin kişi ise de, hakikatte son derece inatla dolu inançsız biridir, "ikiyüzlüdür".[35] Kur'an nifakı kimi zaman şirk ile (Ahzab 33/73) kimi zaman ise küfür ile (Haşir 59/24) bir tutarak imanının tam karşıtı bir konuma yerleştirmektedir.

---

[29] Coşkun, s. 79.
[30] Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâdi ve Kelâma Giriş*, s. 63.
[31] Bkz. Furkan 25/43; Casiye 45/23.
[32] Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh-Tâcu'l-Luğati ve Sihâhu'l-Arabiyye*, 4. Baskı, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1990, IV/1560.
[33] İbn Manzûr, L/4509.
[34] İsfehânî, s.502.
[35] İzutsu, s.162.

E) HAŞİR, HESAP, CENNET ve CEHENNEM KAVRAMLARI

1) Haşir

Sözlükte (حشر) "h-ş-r" kökünden gelen haşir kelimesi; bir grubu savaş ya da benzeri bir şey için bulunduğu yerden kaldırarak çıkarmak demektir.[36] Terim anlamı ise; kıyamet gününde yeniden diriltilen bütün varlıkların hesaba çekilmek üzere bir meydana sevk edilip toplanmasını ifade eder. Toplanılacak yere mahşer, mevkıf veya arasât denir.[37] Kur'an'da adına müstakil bir surenin de bulunduğu haşir kelimesi ve aynı kökten türevleri kırk bir ayette kıyamet günü yeniden dirilişten sonraki toplanmayı ifade etmek için kullanılmaktadır.[38]

2) Hesap

Hesap; yetme, güç yetirebilme ve sayma anlamındaki (حسب) kökünden gelmekte olup; kelime anlamıyla hesap görme ve hesaba çekmek demektir.[39] Terim olarak ise; yeniden diriliş ve haşri takiben kişinin dünya hayatında yapmış olduğu işlerin Allah'ın huzurunda ortaya çıkması ve bunun neticesinde mükafat veya ceza açısından değerlendirilmesini ve müminler için kolay[40], inkârcılar için ise gayet

[36] İsfehânî, s.119.
[37] Süleyman Toprak, "*Haşir"*, DİA, İstanbul, 1997, 16/416.
[38] Muhammed Fuâd Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2. Baskı, 1988, 260-261. Kıyamet günü toplanmanın dışındaki anlamlar için Bkz. Enam 6/111; Araf 7/111; Taha 20/59; Şuara 26/36 ve 53; Neml 27/17; Sad 38/19; Haşr 59/2; Naziat 79/23.
[39] Cevherî, I/110; İbn Manzûr, X/864.
[40] İnşikak 84/8.

zorlu bir sorgulanma ve yargılanmayı[41] ifade eder. Kur'an'da kırka yakın ayette "hesâb", altı ayette "yevmu'l-fasl", on üç ayette ise "yevmu'd-din" şeklindeki kavramlarla zikredilmektedir. Ayrıca hükmetmek anlamındaki "hükm" kavramı da çeşitli fiil ve isim sigalarıyla kırk iki ayette Allah'a izafe edilmek suretiyle bu hususu pekiştirmektedir.[42]

Kur'an'da insanın hesabının görülmesi anı, adeta bir hükümdarın tahtına oturarak, tebası arasında hükmetmesine benzetilerek anlatılmıştır. Bu sahneye göre Allah, vakti geldiğinde, mutlak Hükümranlık'ında mahkemesini kurar ve huzura getirilmiş, teslimiyetle orada duran kulların hesaplarını âdilen görür.[43] Kur'an'a göre kişinin hesabının görülmesinin lehte ve aleyhte belgelerin ortaya konulması ve şahitlerin ifade vermesiyle itiraza mahal bırakmayacak bir surette gerçekleşeceği bildirilmektedir: *Arz Rabbinin nuruyla aydınlanır. Kitap (amel defterleri) ortaya konur. Peygamberler ve şahitler getirilir ve haksızlığa uğratılmaksızın aralarında adaletle hüküm verilir.*[44]

i. Kitaplar

Kur'an, akıl ve irade sahibi her kişinin dünyada hayatı boyunca yaptığı iyi-kötü, gizli-açık her türlü fiillerinin kayda geçirildiğini bildirmektedir: *Yoksa onların sırlarını ve gizli konuşmalarını duymadığımızı mı sanıyorlar? Hayır, öyle değil, yanlarındaki elçilerimiz (melekler) yazmaktadırlar.*[45] Kur'an'da kitâb (yazılı belge) adı verilen bu kayıtlar (bkz. İsra 17/13-14), Türkçede amel defteri olarak

[41] Rad 13/18 ve 21.
[42] Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Temel Konuları*, MÜİF Yayınları, İstanbul, 2003, s.334.
[43] Mehmet Paçacı, *Kutsal Kitaplarda Ölüm Ötesi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001, s.69.
[44] Zümer 39/69.
[45] Zuhruf 43/80.

bilinmektedir.[46] Okuma yazma bilmese de Yüce Yaratıcının vermiş olduğu özel bir yetenekle ahirette her insanın okuyabileceği bu amel defterleri, cennetliklere sağdan, cehennemliklere de soldan veya arkadan verilerek onlara, "*Kitabını oku! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter*"[47] denilecektir.[48]

Kur'an-ı Kerim kıyamette kişilere verilecek olan ferdî amel defterleri yanında ümmet (her dinin bağlıları) halinde de Allah'ın huzuruna çağrılarak amel defterlerinin kendilerine verileceğini haber vermektedir:[49] *O gün, her ümmeti diz üstü çökmüş görürsün. Her ümmet, kendi kitabına çağrılır: "Bugün, yaptıklarınızın karşılığını göreceksiniz!" denir.*[50] *İşte kitabımız, size karşı gerçeği söylüyor. Çünkü biz yapmakta olduklarınızı kaydediyorduk.*[51]

ii. Mizan

Kur'an'ın hesap ile ilgili safhalardan birisi olarak zikredilen mizan, (وزن) "v-z-n" kökünden alet ismi olup, sözlükte "ölçü ve terazi" anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ahirette hesaptan sonra insanların amellerini tartacak olan ilahi adalet ölçüsü demektir.[52] Mizanın konu edildiği ayetlere göre, yapılan her bir iş, hatta o ana kadar önem atfedilmeyecek kadar küçük görülenler bile kıyamet günü gerçek değerinin anlaşılması için tartılacaktır: *Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi*

[46] DİA, "*Ahiret"*, I/546.
[47] İsra 17/14.
[48] Demirci, s. 333.
[49] Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yılmaz, *İslâm'da İnanç Esasları*, MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 297.
[50] Casiye 45/28.
[51] Casiye 45/29.
[52] Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yılmaz, *İslâm'da İnanç Esasları*, s. 300.

ağırlığınca da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.[53] Amellerin tartılması neticesinde, iyilikleri ağır basanlar kurtuluşa erecek; kötülükleri ağır basanlar ya da iyilikleri kıymet ifade etmeyecek derecede hafif gelenler ise kaybedenler grubu olarak cehennemde ebedî kalacaklardır.[54]

İnsan-gayb ilişkisi bağlamında düşünüldüğünde, sonlu bir alandan örnekler sunmak ya da benzetmeler yapmak suretiyle sonsuzun anlatılmaya çalışılması zorunlu bir keyfiyettir. Çünkü sonsuz boyutu ya da aşkınlık alanını insanın kavraması mümkün değildir. İşte bu imkânsızlık dolayısıyla, ğayb alanının insana ancak onun bildiği şeylerle benzetmeler ve örneklemeler yapılarak anlatılması zorunluluğu doğmaktadır. Bu yüzden Kur'an'ın anlatımlarında, bizim için ğayb kategorisinde yer alan gerçekleri, algı alanımıza giren nesnelerle somutlaştırmak suretiyle anlatıldığı görülmektedir.[55] Mizan ya da amellerin tartılması bu bağlamda amacının her şeyin iç yüzünün, amellerin gerçek değerinin ortaya çıkarılma olması gerçeği dışında mahiyeti hakkında kesin yorum yapılması imkânsız konular arasında yer almaktadır.

3) Cennet ve Cehennem

Hesaba çekilmenin ardından, yapılan işlerin karşılığının görülmesi anlamında cennet ve nimetlerinin mükâfat; cehennem ve azabının ise ceza olarak hak edenlere verilmesi aşaması gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'e göre, dünya hayatında Allah'a iman edip doğruluk ve iyilik üzere olanlar cennete; Allah'a inanmayan, eğrilik ve

[53] Enbiya 21/47.
[54] Araf 7/8-9; Müminun 23/102-103.
[55] Hayati Hökelekli, *İslam'da Ahiret İnancı*, İlahiyat Fakülteleri XII. Kelam Ana Bilim Dalı Eğitim-Öğretim Meseleleri Koordinasyon Toplantısı ve İslam'da Ahiret İnancı Sempozyumu, Sivas, 2007, s. 140.

kötülük üzere olanlar da cehenneme gidecek[56], kalbinde imanı olan mümin olarak neticede ebedî cennetlik, kalbinde küfrü bulunan da ebedî cehennemlik olacaktır.[57] İyilerin ödüllendirileceği cennet ve kötülerin cezalandırılacağı cehennem, öte dünyaya ait ve bugünkü kavrayışımızın ötesinde özel şart ve durumları anlatmakta kullanılan kavramlardır.[58]

Cennet

Sözlükte; bahçe, bitki ve sık ağaçlarla örtülü yer anlamına gelen cennet[59], müminlerin içinde ebedî olarak kalacakları, çeşitli nimetlerle bezenmiş olan ahiret yurdudur.[60] İlahi adaletin gerçekleşmesi sonucunda başarı kazananlara tahsis edilmiş olan yere Kur'an Cennet, Firdevs, Huld, ve Aden cennetleri demektedir.[61] Fakat en çok kullandığı cennet ismidir. Bu diğerlerinin manasına şamildir.[62]

Kur'an cenneti tasvir ederken kolayca anlayabilmeleri için maddi zevkleri misal vermiştir, tasvir ettiği nimetler insanların kolayca elde edemeyeceği cinstendir.[63] Cennet, genişliği göklerle yer kadar olan[64], ne yakıcı sıcağın ne de dondurucu soğuğun söz konusu olmadığı bir yerdir.[65] Orada üst üste bina edilmiş köşkler[66], temiz su ırmakları, tadı bozulmayan süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları[67], türlü türlü meyveler, hurmalıklar, nar

[56] Cavit Sunar, *Kıyamet-Cennet-Cehennem*, Kılıç Kitabevi, İstanbul, 1979, s.90.
[57] Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, Marifet Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1984, s.65-66.
[58] Muhammed Hamidullah, *İslâm'a Giriş*, çev. İbrahim Arif Koytak ve Veysel Uysal, Beyan Yay, İstanbul, 1996, s. 83.
[59] İsfehânî, s. 98.
[60] Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, s. 372.
[61] Müminun 23/11; Mümin 40/8; Furkan 25/15; Sad 38/50; Fatır 35/33.
[62] Hüseyin Atay, *Kur'an'da İman Esasları*, Atay Yayınevi, Ankara, 1998, s. 131.
[63] Atay, s. 131.
[64] Al-i İmran 3/133.
[65] İnsan 76/13.
[66] Zümer 39/20.
[67] Muhammed 47/15.

ağaçları[68], salkımları sarkmış muz ağaçları[69], çeşit çeşit kuş etleri[70] vardır. Cennetliklerin kalplerinden kin ve nefret duyguları sökülüp atılmış, bundan dolayı kardeşler halinde tahtları üzerinde karşı karşıya otururlar.[71] Giysileri ince ve kalın has ipekten[72], süsleri altındandır.[73] Canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı her şey orada hazırdır.[74] Etraflarında onlara hizmet etmek için saçılmış birer inci gibi gençler (vildân)[75] dolaşır.[76] ...*İnanıp yararlı işler yapanlar da cennet bahçelerindedirler. Onlar için Rableri katında diledikleri her şey vardır. İşte bu büyük lütuftur.*[77]

Cehennem

Sözlükte derin çukur anlamına gelen cehennem[78]; kâfirlerin, münafıkların, zalimlerin, ve gerçeğe boyun eğmeyenlerin azap görecekleri bir yer olarak ifade edilmektedir. Söz konusu bu yerin yedi ismi vardır. Bunlar cehennem, cahîm[79], hâviye[80], hutame[81], lezâ[82], saîr[83], sakar[84] dır. Ancak Kur'an'da en çok geçen cehennemdir.[85] Bu isimlerin hepsinde yanma ve ateş manası hatta bazısında fazla

[68] Rahman 55/68.
[69] Vakıa 56/28-29.
[70] Vakıa 56/21.
[71] Hicr 15/47-48.
[72] Kehf 18/31; İnsan 76/21.
[73] Fatır 35/33.
[74] Zuhruf 43/71.
[75] İnsan 76/19.
[76] Demirci, s. 339-340.
[77] Şura 42/22.
[78] İbn Manzûr, 6/715.
[79] Bakara 2/119; Maide 5/10, 87; Tevbe 9/113; Hac 22/51; Şuara 26/91; Saffat 37/23, 55, 64, 68, 97, 163.
[80] Karia 101/9-11.
[81] Hümeze 104/ 4-7.
[82] Mearic 70/15-16.
[83] Nisa 4/10, 55; İsra 17/97; Furkan 25/11.
[84] Hicr 15/44.
[85] Demirci, s. 340.

olarak, kırma, dökme, düşme manası da vardır. Bu isimlerin gösterdikleri manalar maddî ve cismanî bir azabın mevcudiyetine delalet etmektedir.[86]

Kur'an'da cehennem yedi kapısı ve her bir kapı için ayrı bir kısım olan[87]; insanın hiçbir şekilde tahammül edemeyeceği, yakıp kavuran ateşin çepeçevre sardığı, derileri ve vücutların içindekileri eriten kaynar su[88] ve irinin[89], ne doyuran ne de açlığı gideren dikenli bitkilerin,[90] ateşten ve katrandan elbiselerin,[91] demirden kamçıların[92] bulunduğu, içerisindekilerin aşağılık bir vaziyette[93] ızdırap ve acılar çektiği; kaçıp kurtulmanın[94], yok oluşun ve ölümün olmadığı[95], yanan derilerin yerine yenilerinin getirildiği[96], azaplarla dolu bir yer olarak tasvir edilmektedir. Cehennem azabını insanlara anlatabilmek için bu onların yaşadıkları hayatın azabına kıyaslanmışsa da burada önemli iki fark ortaya çıkmaktadır. Cehennem azabı dünyanınkinden daha şiddetlidir. Diğeri de azabının daimi ve sonsuz oluşudur.[97] Bütün bu azaplar herkese aynı biçimde değil, herkesin günahına göre değişir olacaktır.[98]

[86] Atay, s. 128.
[87] Hicr 15/44.
[88] Hac 22/20; Muhammed 47/15.
[89] Nebe 78/ 24-25.
[90] Ğaşiye 88/4-7.
[91] Hac 22/19; İbrahim 14/50.
[92] Hac 22/21.
[93] İbrahim 14/ 49; Sebe 34/33; Mümin 40/71; Rahman 55/ 41.
[94] Hac 22/22; Secde 32/ 20.
[95] Taha 20/74; A'la 87/12-13.
[96] Nisa 4/56.
[97] Taha 20/127; Tevbe 9/81.
[98] Atay, s. 130.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNKÂRCILARIN HAŞRİ ve HESABA ÇEKİLMESİ

A) İNKÂRCILARIN HAŞREDİLMESİ

Kur'an inkârcıların yeniden diriltilmelerinin ardından çekirge sürüsünü andırır bir kalabalıkla mezarlarından çıkacaklarını, bir önceki hayatlarını gayet iyi bir şekilde hatırlayacak kadar bilinçleri yerinde, başlarına gelecek şeylerin idraki içerisinde mahşere doğru hızla yol alacaklarını bildirmektedir: *Gözleri zillet ve dehşetten düşmüş olarak, sanki yayılan çekirgeler gibi kabirlerinden çıkarlar."*[99] *Şöyle derler: "Vay başımıza gelene! Kim bizi diriltip mezarımızdan çıkardı? Bu, Rahman'ın vaad ettiği şeydir. Peygamberler doğru söylemişler."*[100] *O gün başlarını dikerek (çağırıldıkları yere doğru) koşarlar. Gözleri kendilerine bile dönmez, kalpleri de bomboştur.*[101] *Davetçiye doğru koşarlarken kâfirler, "Bu zor bir gün" derler.*[102]

İnsanın ölümden sonra ahirette alacağı değer, dünyadaki değerinin bir devamıdır. Kur'an'ın rehberliğinde, onun kılavuzluğunda yol almayan insanın dünyada değeri olmadığı gibi, zaten dünyadaki imanının ve ona bağlı hareketlerin

[99] Kamer 54/7.
[100] Yasin 36/52.
[101] İbrahim 14/ 43.
[102] Kamer 54/8.

değerlendirilmesi tarzında olan ahiretteki değerinin de mana ifade etmeyeceği yine Kur'an'da bütün mülkün sahibi Allah tarafından beyan edilmektedir.[103] İnkarcıların haşrinin en genel çerçevesiyle ele alındığı ayetlerde Allah'ın düşmanları olarak da nitelenen[104], kıyamete kadar gelip geçecek olan her bir toplumun içerisinden[105] Allah'a, Onun meleklerine ve peygamberlerine karşı düşmanca tavır takınmış kimselerin[106], kendilerini azgınlığa sürükleyen şeytan arkadaşlarıyla birlikte[107], zincirlere vurulmuş[108] ve aşağılık bir surette diz çöktürülmüş olarak[109] mahşer meydanına götürülecekleri, akabinde ise ateşe yaklaştırılarak her türlü amel ve fiillerinden sorguya çekilmek üzere bir araya toplanacakları bildirilmektedir[110]: *Zulmedenleri, eşlerini ve Allah'ı bırakıp da tapmakta olduklarını toplayın, onları cehennemin yoluna koyun ve onları tutuklayın. Çünkü onlar sorguya çekileceklerdir.*[111]

Kur'an'da inkârcıların gruplar şeklinde haşredileceğinden bahsedilirken, her bir inkârcının fert olarak haşir esnasındaki durumuna da dikkat çekilmektedir. Buna göre inkârcılar kıyamet günü kör, dilsiz, sağır ve yüzüstü bir halde haşredileceklerdir.[112] Bu naslarda yer alan tasvirleri zâhirî manalarında anlamak mümkün olduğu gibi, işlenen kötü fiillerin dünya ve ahiret çapındaki tahribatı ve acı sonuçları şeklinde yorumlamak da mümkündür.[113] Nitekim Taberî (ö.310 h.) Taha

[103] Şerafeddin Gölcük, *Allah, Kur'an, İnsan*, Esra Yayınları, Konya, 1990, s. 103-104.
[104] Fussilet 41/19.
[105] Neml 27/83.
[106] Bakara 2/98.
[107] Meryem 19/68.
[108] Bkz. İbrahim 14/ 49.
[109] Râzi, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahruddîn, ö. 604 h., *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1981, XXI/242.
[110] Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr, ö. 671 h., *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 2006, XVIII/24.
[111] Saffat 37/22-23-24.
[112] İsra 17/97; Taha 20/124.
[113] DİA, "*Kıyamet"*, XXV/520.

20/124. ayette geçen kör olarak haşredilişi, ayetin herhangi bir şekilde tahsis edilmemesine dayanarak inkârcının elinde hiçbir delilin olmaması veya hiçbir şeyi görememesi[114]; Râzi (ö.604 h.) ise inkârcının ölüm ile başlayan manevi acılarının giderek artması[115] şeklinde yorumlamıştır.

Kur'an'da inkârcılar için kör, sağır ve dilsiz nitelemelerinin yapıldığı ayetler incelendiğinde, bu lafızların Allah'ın ayetlerine karşı duyarsız kalma, onları dikkate almama[116] ve onlar üzerinde düşünüp akletmeme anlamlarını ifade ettikleri görülmektedir.[117] Fussilet 41/17. ayette inkârcı Semûd kavminin hidayet yerine tercih ettiklerini bildiren "körlük" ifadesi sapkınlık; Kaf 50/22. ayette ise "görme" gerçeği idrak etme anlamında kullanılmaktadır.[118] Ahiretteki körlüğün ise, inkârcı kişinin dünyada sorumsuzca yaşamasına karşılık, ahirette bir önceki hayatına göre tam tersi bir konumda aşağılık bir surette, korku ve dehşet içinde, rahat ve huzurdan yoksun bir şekilde haşredilmesinden kinaye olması muhtemeldir. Nitekim Taha 20/125-126. ayetlerde geçen diyalog, böylesi bir muamelenin dünya hayatında Allah'ın ayetlerine karşı bilinçli bir unutmanın, başka bir deyişle onları değersiz saymanın sonucu olacağını bildirmektedir: *"Rabbim! Dünyada gören bir kimse olduğum hâlde, niçin beni kör olarak haşrettin?" der.*[119] *"Evet, öyle. Ayetlerimiz sana geldi de sen onları unuttun. Aynı şekilde bugün de sen unutuluyorsun" der.*[120]

---

[114] Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, ö. 310 h., *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, Dâru Hicr, Kahire, 2001, XVI/201.
[115] Râzi, XXII/131.
[116] Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, ö. 538 h., *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûnu'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, Mektebetu'l-Ubeykân, Riyad, 1998, IV/118.
[117] Bkz. Hac 22/46; İsra 17/97; Furkan 25/34; Kamer 54/48; Maide 5/71; Bakara 2/171; Enam 6/39; Enfal 8/22; Yunus 10/42; Hud 11/24; Enbiya 21/45; Furkan 25/73; Neml 27/80; Rum 30/52; Zuhruf 43/40; Muhammed 47/23.
[118] İsfehânî, s. 49.
[119] Taha 20/125.
[120] Taha 20/126.

B) KİTAPLARLA YÜZLEŞME

Kur'an'da ilahî adaletin tecelli etmesi adına inkârcıların yapmış olduklarını bizzat görebileceği kayıtların (kitâb) önlerine konulacağı bildirilirken, aynı zamanda söz konusu kimselerin şahit olacakları bu kaçınılmaz gerçeklik karşısında sergileyecekleri tavırları da tasvir edilmektedir:

وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلا كَبِيرَةً إِلا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِراً وَلا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَداً

Kitap ortaya konulur. Suçluları, kitabın içindekilerden korkuya kapılmış görürsün. "Eyvah bize! Bu nasıl bir kitaptır ki küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!" derler. Onlar bütün yaptıklarını karşılarında bulurlar. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez.[121]

Yukarıdaki ayette geçen "kitap" (الكتاب) lafzı, ilahî teklife muhatap tüm varlıkların hesabının görüleceği kitap anlamındadır. Cins isim olması her bir kimsenin kitabının ayrı olacağını belirtir.[122] İster küçük isterse büyük olsun, hiçbir günah bırakılmaksızın hepsi bu kitapta zikredilmiştir.[123] Dünyada günaha batmış olanlar o gün yapmış oldukları kötülüklerin sayılıp dökülmesinden dehşete kapılacaklar, Allah'ın vereceği cezadan ve insanlar karşısında rezil olmaktan korkacaklardır.[124] İnkârcıların yüzlerindeki korkuyu açığa vuran sözleri zikredilerek aynı zamanda yaptıklarından pişmanlık duyacakları ve kendilerine öfkelenecekleri ima edilmektedir.[125]

---

[121] Kehf 18/49.
[122] İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdu'l-Hak b. Galib b. Atıyye el-Endelûsî, ö. 546 h., *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, IV/542.
[123] Râzi, 21/135.
[124] Hayrettin Karaman v.d., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yay, Ankara, 2007, III/559.
[125] Fâiz, Ahmed, *Kur'an ve Sünnette Kıyamet ve Ahiret*, çev. Veli Ulutürk, Uysal Yayınları, Konya, 1988, s. 234.

Kur'an'da kıyamet günü aynı zamanda sırların ortaya çıkarılacağı gün olarak tanımlanmaktadır.[126] Hiçbir zaman ortaya çıkmayacağından zannettikleri sırlarını bile inkârcıların yüzlerine vuracağı bildirilen amel defterleri, onları her yönüyle aciz bırakacak kuvvetli bir delil niteliğindedir. Zira bu suretle tüm mahşer halkı inkârcıların kendi fiillerinin sonucu suçlu olduğuna, dolayısıyla da Yüce Allah'ın mahkemesindeki adaletine şahitlik edeceklerdir.

C) CENNETLİKLERDEN AYRILMALARI

Mahşerde amel defterlerinin dağıtılmasıyla kimlerin cenneti, kimlerin ise cehennemi hak ettiğinin anlaşılmasından sonra, dünyada Allah'ın ayetleri ile aralarına set çekmiş, onları ne duymaya ne de anlamaya yanaşmamış inkârcı cehennemlik grubun[127] cennetliklerden tamamen ayrılması safhası gelmektedir. Kur'an'da söz konusu ayılma, Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanların (الذين اتقوا) kurtarılması; cehennemi bütün dehşetiyle gören inkârcıların ise oldukları yerde diz çökmüş bir halde bırakılması şeklinde açıklanmaktadır[128]:

وَعَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِّلْكَافِرِينَ عَرْضاً* الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاء عَن ذِكْرِي وَكَانُوا لا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعاً

O gün cehennemi; gözleri Zikr'ime (Kur'an'a) karşı perdeli olan ve onu dinlemeye dahi katlanamayan kâfirlerin karşısına (bütün dehşetiyle) dikeriz!"[129]

ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوا وَّنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيّاً

---

[126] Tarık 86/ 9.

[127] Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber'in davetine icabet etmemelerine buldukları mazeret, bu hususta ne derece indî davrandıklarının açık bir göstergesidir: *"Dediler ki: '(Ey Muhammed!) Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz örtüler içerisindedir. Kulaklarımızda bir ağırlık, seninle bizim aramızda da bir perde vardır. O hâlde sen (istediğini) yap, şüphesiz biz de (istediğimizi) yapacağız"* (Fussilet 41/5).

[128] İbn Cuzeyy, Ebu'l-Kâsim Muhammed b. Ahmed, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, I/520.

[129] Kehf 18/100-101.

Sonra biz, Allah'tan sakınanları kurtarırız; zalimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakırız.[130]

Başka bir ayette ifade edilen, وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ "*Ey suçlular! Ayrılın bu gün!*"[131] emri, iman sahipleri ile inkârcı grubun hesap vermek üzere, kesin bir şekilde ayrılacağını göstermektedir. Aynı zamanda "(cennetlikler) ayrıldılar" anlamına da gelen[132] bu hitapta inkârcıların "المجرمون" (suçlular/günahkârlar) grubu olarak zikredilmesi, söz konusu ayrılmanın işlenen günahlar sebebiyle gerçekleşeceğini bildirmekle beraber, her bir günahın en ince ayrıntısına varıncaya kadar hesabının sorulacağına dair bir uyarı niteliğindedir.

D) İNKÂRCILARDAN HESAP SORULMASI

Kur'an ayetlerinde inkârcıların hesaba çekilmesinin; ifadelerin alınması, delillerin ortaya konulması, şahitlerin dinlenmesi, sanıkların savunmada bulunması ve sonuçta kararın açıklanması gibi sahnelerin yer aldığı bir mahkeme tarzında tasvir edildiği görülmektedir. Bu süreçte öncelikle inkârcılardan Allah'ın ayetlerini neye dayanarak inkâr ettikleri[133], ortak koştuklarının nerede olduğu,[134] kendilerine şefaat etme iddiasında bulundukları ortaklarının neden yanlarında olmadığı[135] gibi sorulara cevap vermeleri istenmektedir:

ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِيهِمْ وَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَآئِيَ الَّذِينَ كُنتُمْ تُشَاقُّونَ فِيهِمْ قَالَ الَّذِينَ أُوتُواْ الْعِلْمَ إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ* الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلآئِكَةُ ظَالِمِي أَنفُسِهِمْ فَأَلْقَوُاْ السَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِن سُوءٍ بَلَى إِنَّ اللّهَ عَلِيمٌ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ

[130] Meryem 19/72.
[131] Yasin 36/59.
[132] en-Nehhâs, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail, *İ'râbu'l-Kur'ân*, Beyrut, 2008, s. 826.
[133] Neml 27/84.
[134] Bkz. Enam 6/22; Nahl 16/27; Şuara 26/91-92-93.
[135] Enam 6/94.

Sonra kıyamet günü, Allah onları rezil edecek ve diyecek ki: "Uğrunda mücadele ettiğiniz ortaklarım nerede?!" Kendilerine ilim verilenler ise şöyle derler: "Şüphesiz bugün rezillik, aşağılık ve kötülük, meleklerin kendilerine zulmetmekte iken canlarını aldığı kâfirlerin üzerinedir." Onlar ise "Biz kötü bir şey yapmamıştık" (diyerek) teslim olurlar. Hayır, muhakkak ki Allah yapıp ettiğiniz her şeyi eksiksiz biliyor![136]

Allah'a karşı en asi olanların çekip çıkarılacağı bildirilen[137] bir meyanda ortak koşma suçuna özellikle vurgu yapılmaktadır. Zira bahsi geçen kişiler müşrik sıfatına sahip olmaktan öte; küstahça ve cahilâne bir hırsla Allah'ın dinine, dolayısıyla da Onun zatına karşı mücadeleye girişme cüretini göstermişlerdir. Ayette geçen "selem-سلم " kelimesi "ألقى" fiili ile birlikte; boyun eğme, teslim olma, anlaşma ve barış yapma anlamlarına gelmektedir.[138] Bu ifadeyle birlikte inkârcıların kıyamet günü "bizler kötü bir şey yapmamıştık" diyerek dünyadaki inkâr ve düşmanlıklarını reddedeceklerinin zikredilmesi, onların Allah'ın hükmüne teslimiyet hususunda samimi davranmayacaklarını göstermektedir.[139] Ayetin sonunda da inkârcılara yaptıklarından Allah'ın haberdar oluşunu belirten bir karşılık verilerek bu husus dolaylı yoldan ifade edilmiştir.

İnkârcıların kötü bir şey yapmadıklarına dair sözlerini, esasında amaçlarının suç işlemek veya düşmanlık etmek olmadığını ispatlama çabasının bir sonucu olarak görmek de mümkündür. Ancak bu ihtimal kabul edilse bile, inkârcı yine kendisinin haklı olduğuna inanmaktadır. Nitekim Kehf 18/103-106. ayetleri, inkârcıların dünya

[136] Nahl 16/27-28.
[137] Meryem 19/69.
[138] İbn Manzûr, XXI/2079.
[139] Zemahşerî, III/433.

hayatında Allah'ın ayetlerini ve ahireti inkâr edip peygamberleri alaya alırken, kendilerinin çok iyi bir iş yaptığına inandıklarını bildirmektedir. Oysa bir kişinin yaptığı bir işi beğenerek doğru görmesi, yapılan bu işin mutlaka doğru olduğunu göstermez. Dolayısıyla inkârcıların yukarıdaki gerekçeleri kabul edilmeyecek, asılsız ve geçersiz bir iddia olarak kalacaktır.

Dünya hayatında Allah'ın koyduğu esaslara uymayan müşriklerin, hesap esnasında ortak koştuklarının nerede olduğu sorusu karşısında, delil getirmedeki acziyetlerini şaşkınlık ve çaresizlik içerisinde Yüce Allah'a arz edecekleri ise şöyle bildirilmektedir:

...وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ أَيْنَ شُرَكَائِي قَالُوا آذَنَّاكَ مَا مِنَّا مِن شَهِيدٍ* وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُوا يَدْعُونَ مِن قَبْلُ وَظَنُّوا مَا لَهُم مِّن مَّحِيصٍ

...Allah onlara, "Nerede bana ortak koştuklarınız?" diye seslendiği gün şöyle derler: "Sana arz ederiz ki, içimizden onları gören hiçbir kimse yok."[140] *Daha önce yalvardıkları (tanrılar) onları yüzüstü bırakıp uzaklaşmıştır. Kendileri için kaçacak bir yer olmadığını anlamışlardır.*[141]

...قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا بَل لَّمْ نَكُن نَّدْعُو مِن قَبْلُ شَيْئاً كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ الْكَافِرِينَ

..."Bizden uzaklaşıp kayboldular. Doğrusu biz, bundan önce, bir şeye ibadet etmiyormuşuz (onların hiç bir kıymeti yokmuş)" diyecekler. İşte Allah kâfirleri böyle şaşırtır.[142]

[140] Fussilet 41/47.
[141] Fussilet 41/48.
[142] Mümin 40/73-74.

Yukarıdaki ayette geçen "ضلوا" ifadesinin kökü olan "ضل" sözcüğü "gizlendi" anlamındadır. "su sütün içinde kayboldu" sözünden alınan bu ifade ilk ayette; Allah'a ortak koşanların ilahlarının kaybolup gitmesini, onları azaba terk etmesini belirtir. Öte yandan, "bulamayacağımız bir hale geldiler" anlamında olduğu da söylenmiştir.[143] Ayetin sonunda yer alan, aynı fiil kökünün geçişli hali olan "أضَلَّ" kelimesinin muzari halinin kullanıldığı "يُضِلُّ الله الكافرين" cümlesi ile Allah'ın inkârcıları ilahlarından uzaklaştırması kastedilmiştir. Yani şirk koşanlarla ilahları orada birbirlerini ne çağırabilirler, ne de bulabilirler.[144]

Kur'an'da hesapla ilgili ayetlerin dikkat çeken sahnelerinden birisi de, inkârcıların Allah'ın huzurunda Ona yeminler etmesidir:

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعاً فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلَى شَيْءٍ أَلا إِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ

Allah'ın onları hep birden dirilteceği o gün, onların da (kendilerini kurtaracak) bir iş üzerinde olduklarını sanarak size yemin ettikleri gibi Allah'a da yemin ederler. İyi bilin ki, onlar yalancıların ta kendileridir.[145]

Ayette geçen yalancılar "كاذبون" kelimesi "*kâzib*" ism-i fâilinin çoğulu olup, başındaki *el* belirtme takısı, bu şekilde nitelenen/tanımlanan toplumun kendi kendini kandırmanın en ileri derecesine ulaştığını gösterir.[146] Kur'an'a göre bildikleri halde yalan üzerine yemin etmeyi alışkanlık haline getirmiş olan bu grup münafıklardır.[147]

---

[143] Kurtubî, XVIII/383.
[144] Zemahşerî, V/361.
[145] Mücadile 58/18.
[146] Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı, Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999, III/1125; Zemahşerî, VI/70.
[147] Söz konusu kimselerle münafıkların kastedildiği aynı surenin (Mücadile) 14. ve aynı lafızlarla Mücadile 58/16 ve Münafıkun 63/2. ayetlerinden anlaşılmaktadır. Bu hususdaki diğer ayetler için bkz. Münafıkun 63/1; Tevbe 9/107.

Sahte imanlarıyla dünyada müminleri kandıran bu kimseler, ahirette de Allah'ı kandırabileceklerini zannederler.[148] İbn Abbas (ö.68 h.)'a göre münafıklar dünyada dostları için yalan yere yemin ettikleri gibi kıyamet günü de Allah'a karşı yalan yere yemin ederler. Nitekim onların bu yeminleri, *Sizden olduklarına dair Allah'a yemin ederler...*[149] ve *Sonunda onların fitneleri ancak 'Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz (Ona) ortak koşanlar değildik' demekten başka bir şey olmayacaktır.*[150] ayetlerinde belirtilmiştir.[151] Müşrik olmadıklarına, kötü bir şey yapmadıklarına dair Allah'a yeminler ederek kurtuluş uman bu yalancı münafık grubu da, gerçeklerin ve yalanların ortaya çıkarılacağı hesap sırasında, herhangi bir delil getiremeyen diğer inkârcı grubun arasında yer alacaktır.

E) ŞAHİTLER

Kur'an ayetlerinde kişinin dünya ve ahirette zarara uğrayanlardan olmaması için, eylemlerine kaynaklık teşkil eden inançlarını sağlam bir temel üzerine inşa etmesi gerektiği çeşitli vesilelerle vurgulanır. Akıl sahibi her bir varlığı düşünmeye davet eden bu ilke, ilahi mesaj ile insana verilen aklın ne derece uyumlu olduğunun bir göstergesidir. Tüm bunların tabii bir sonucu olarak, konuşanın doğruyu söyleyeceği/söylemek zorunda kalacağı[152]; iyi ile kötünün ve olan bitenin iç yüzünün ortaya çıkması adına şahitlik yapması istenen herkesin ilâhi emir doğrultusunda yalnızca gerçeği anlatacağı kıyamet günü, inkârcılardan kendilerini haklı gösterebilecekleri, ikna edici delil ya da deliller getirmeleri istenecektir: *Her*

[148] Beydâvî, Nâsıruddin Ebû Said Abdullah, ö. 691 h., *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-İlmî, Beyrut, ts, V/196.
[149] Tevbe 9/56.
[150] Enam 6/23.
[151] Râzi, XXIX/275.
[152] Nebe 78/38.

ümmetten bir şahit çıkarırız ve (kâfirlere), "Kesin delilinizi getirin" deriz. Onlar da gerçeğin Allah'a ait olduğunu bilirler. (Allah'a ortak diye) uydurdukları şeyler kendilerini yüzüstü bırakıp kaybolup gitmişlerdir."[153]

Kur'an, inkârcıların inkârlarını haklı çıkarabilecek hiçbir delil getiremeyeceğini haber verdikten sonra, şahitlerin de açıkça onların aleyhinde tanıklık edeceğini bildirmektedir: *Kim Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalimdir? İşte bunlar, Rablerine arz edilecekler ve şahitler de, "Rablerine karşı yalan söyleyenler işte bunlardır" diyeceklerdir. Biliniz ki, Allah'ın lâneti zalimler üzerinedir.*[154]

Ahirette hesap sırasında şahitlik yapacak olanları tüm peygamberlerin nezdinde her bir dönemde, o dönemin insanlarına şahitlik eden kimseler[155], ortak koşulan varlıklar ve inkârcıların vücutlarındaki organlar olmak üzere üç grupta ele almak mümkündür. Birinci grupta yer alan kimselerin Kur'an ayetlerinde peygamberlerin şahsında zikredildiği görülmektedir. Yüce Allah'ın emir ve yasaklarına birinci dereceden muhatap olan peygamberler, gönderildikleri toplumlar ve sonrasında gelen nesiller tarafından kendilerine uyulması istenen kimseler olmuşlardır. Peygamberlere uyarak onları örnek alan kimselerin şahitliği ise, aynı inanç ve metodu benimsemiş olmaları sebebiyle peygamberlerin şahitliği ile aynı noktada buluşmaktadır.

[153] Kasas 28/75.
[154] Hud 11/ 18
[155] Râzi, XXV/13.

1) Peygamberler

Kur'an'da, peygamberlerin insana doğru yolu gösterme; dünya ve ahirette mutlu, huzurlu olmanın yollarının neler olduğunu iletip açıklama gibi sebeplerle gönderildiği zikredilirken; iman etmeyenlerin kendilerine ilahi mesajın ulaşmamasını inkârlarına bir mazeret olarak öne sürmelerinin de bu suretle önüne geçildiğine dikkat çekilmektedir: *Kendi yaptıkları sebebiyle başlarına bir musibet gelip de, "Ey Rabbimiz! Bize bir peygamber gönderseydin de ayetlerine uysaydık ve müminlerden olsaydık" demesinler diye seni peygamber olarak gönderdik.*[156]

Yüce Allah yukarıdaki ayetinde, zatına ve ayetlerine iman etmeyenlerin kendilerine peygamber gönderildiği halde inkâra saptıkları için başlarına geleceklerden sorumlu olacaklarını beyan ederken, diğer bir ayetinde ise kıyamet günü peygamberlerin ve onların hitap ettiği toplumların her birine soru sorularak ifadelerinin alınacağını bildirmektedir: *Kendilerine peygamber gönderilenlere mutlaka soracağız. Peygamberlere de elbette soracağız.*[157] Hesap sırasında peygamberlere ilahî tebliği insanlara ulaştırıp ulaştırmadıklarından, mükellef insanlara da peygamberlerin kendilerine yapmış oldukları tebliği benimseyip benimsemediklerinden sorulacaktır.[158] Burada hemen belirtmek gerekir ki, söz konusu sorgu merak edilen bir şeyi karşıdan öğrenmeyi talep etme değil; *O gün ne insana, ne cine günahı sorulmaz*[159] ve *...Suçlulara günahları sorulmaz*[160] ayetlerindeki gibi, "hiçbir kimseye doğruluğunu araştırıp öğrenmek için sorulmaz"[161] anlamındadır. Nitekim *Şüphesiz ki, peygamberlerimize ve iman edenlere dünya*

[156] Kasas 28/47.
[157] Araf 7/6.
[158] Demirci, s. 334.
[159] Rahman 55/39.
[160] Kasas 28/75.
[161] Taberî, X/66.

hayatında ve şahitlerin şahitlik edecekleri günde yardım ederiz.[162] ayetinden de anlaşılacağı üzere, peygamberlere sorulan soru aynı zamanda onların görevini hakkıyla yerine getirmiş olduklarına dair bir onaylamadır.

Peygamberlerden hesap sırasında cevaplamaları istenen bir diğer soru da Allah'ın mesajına karşı toplumlarının ne şekilde karşılık verdikleridir: *Allah peygamberleri toplayıp "size ne cevap verildi?" der. Onlar da, "Bizim hiçbir bilgimiz yok. Gaybları hakkıyla bilen ancak sensin" derler".*"[163] Peygamberlere sorulan bu soru; *"Kavminin ona cevabı…"*[164] ayetinde de olduğu gibi "Sizin davetlerinize ne karşılık verdiler,[165] inkâr mı yoksa kabul cevabı mı?"[166] anlamındadır. Peygamberlerin söz konusu soruya hiçbir bilgilerinin olmadığını belirterek verdikleri cevap ise "Bizim az bir bilgimiz vardır. Sen bizden daha iyi bilirsin"[167] demektir. Zira peygamber yüz çevirenin hakikatini biliyorsa da kabul edenin hakikatini bilemez. O da ancak işin açık olanını bilir. Gizli olanın bilgisi ise sadece ve tek başına Allah'a mahsustur.[168]

Allah'ın elçilerinin görevlerini hakkıyla yerine getirdiğinin ortaya çıkması; onların çağrısını, yani Allah'ın ayetlerini ve hükmünü inkâr edenleri cevabını veremeyecekleri bir soruyla karşı karşıya getirecektir: *O gün Allah onlara seslenerek, "Peygamberlere ne cevap verdiniz?" der.*[169] *O gün onlara karşı bütün haberler kapanmıştır. Artık birbirlerine de soramazlar.*[170] Peygamberlere karşı dünya hayatında canı pahasına mücadeleye girişen kimselerin bu soruya verebileceği

[162] Mümin 40/51.
[163] Maide 5/109.
[164] Ankebut 29/24 ve 29; Neml 27/56 ve benzer ifadeyle Araf 7/82.
[165] İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, ö. 1970, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnisiyye, Tunus, 1984, VII/99.
[166] Râzi, XII/129.
[167] Taberî, IX/112.
[168] Fâiz, s. 230.
[169] Kasas 28/65.
[170] Kasas 28/66.

cevap ya utancından susmak ya da, şaşırıp kalarak ne cevap vereceğini bilememektir.[171] Ayet, günahkârların Allah'ın elçileri tarafından ortaya konan doğru yol çağrısına icabet etmemiş olduklarını ima etmektedir. Kur'an'da başka pek çok örneğinde gördüğümüz gibi, burada da Allah'ın günahkârlara yönelttiği soru, aslında, nihaî yargı karşısında suçluluğun farkına varacak olan kişi için artık aşikâr olan manevî çöküşe dikkat çekmek içindir.[172] Doğrusu Allah, onların peygamberlere ne cevap vereceklerini şüphesiz bilir; fakat bu bir azarlama ve rüsva etme sorusudur.[173]

2) Ortak Koşulan Varlıklar

Kur'an'a göre inkârın her türlüsünün yargılanacağı kıyamet gününde, bütün inkârcıların dünya hayatında işledikleri günahları karşılarında bulmaları, itiraz edip yalanlayamayacakları bir şekilde gözler önüne serileceği hususu yukarıda ele alınmıştı. Allah'a ortak koşanlar ile ortak koştukları varlıkların yüzleştirilmesi aşaması ise, kayıtlara suç olarak geçen fiillerin gerçek sorumlularının kim ya da kimler olduğunu ortaya koyacaktır. Yüce Allah ahirette ortak koşulan varlıkların, kendilerini Allah'a ortak koşanlara karşı çıkacaklarını, şirk suçunda hiçbir paylarının olmadığını ifade edeceklerini şöyle bildirmektedir:

Allah'a koştukları ortaklardan kendileri için şefaatçiler de olmaz. Artık onlar ortaklarını inkâr ederler.[174]

Onlara dua etseniz duanızı işitmezler. İşitseler bile cevap veremezler. Kıyamet günü de ortak oldukları iddianızı inkâr ederler. (Bu gerçeği) sana, her şeyden haberi olan (Allah) gibi hiç kimse haber veremez.[175]

---

[171] en-Nehhâs, s. 721.
[172] Esed, II/797.
[173] Fâiz, s. 231.
[174] Rum 30/13.

Allah'ı bırakıp da kıyamet gününe kadar kendisine cevap veremeyecek şeylere tapandan daha sapkın kim olabilir? (Oysa) onlar, bunların tapmalarından habersizdirler.[176] *İnsanlar (kıyamet günü) toplandığında, o taptıkları kendilerine düşman oluverir, onların ibadetlerini de inkâr ederler.*[177]

Ortak koşulan varlıklar kategorisine dâhil olan putların kıyamet günü şahitlik edip etmeyeceği hakkında farklı görüşler ortaya konulmuştur. Çoğunluğun görüşü Allah'ın kıyamet günü putları dirilteceği; onların ise kendilerine ibadet etmiş kimselere karşı çıkarak onlardan ve yaptıklarından uzak olduklarını gösterecekleri yönündedir. Diğer bir görüşe göre ise ortak koşulanlarla kastedilenler, melekler ve Hz. İsa'dır.[178] Fakat yukarıdaki ayetlerde ifadeler genel olduğu için kendilerine tanrı gözüyle bakılan insan, hayvan, ay, güneş gibi bütün varlıkların bu kapsamda düşünülmesi daha uygun görünmektedir. Bu takdirde, tanrı yerine konarak kendilerinden medet umulan veya korkulan insanların herhangi bir insan gibi işitememesi veya karşılık verememesinin değil, gizli-açık, uzak-yakın nerede ve nasıl yalvarırlarsa yalvarsınlar kendilerine tapanları işitip cevaplayamamalarının kastedildiği söylenebilir.[179]

Allah'a ortak koşanlarla, ortak koştuklarının karşı karşıya geldiği sahnenin anlatıldığı ayetlerde, müşriklerin muhtemelen kendilerini temize çıkarmak için ortak koştuklarını suçlayarak sorumluluktan kurtulmaya çalışacağı; suçlananların ise karşılık olarak onların yalan söylediklerini yüzlerine vuracağı haber verilmektedir:

---

[175] Fatır 35/14.
[176] Ahkaf 46/5.
[177] Ahkaf 46/6.
[178] Râzi, XXVIII/6.
[179] *Kur'an Yolu*, IV/456-457.

Allah'a ortak koşanlar, ortaklarını gördüklerinde diyecekler ki: "Rabbimiz! Bunlar, seni bırakıp kendilerine tapmış olduğumuz ortaklarımızdır." Koştukları ortaklar da onlara: "Siz elbette yalancılarsınız" diye cevap verirler.[180]

Onların hepsini bir araya toplayacağımız, sonra da Allah'a ortak koşanlara, "Siz de, ortaklarınız da yerinizde bekleyin" diyeceğimiz gün (ortak koştuklarıyla) aralarını tamamen ayırırız ve ortak koştukları derler ki: "Siz bize ibadet etmiyordunuz."[181] *"Şimdi ise sizin bize tapınmanızdan habersiz olduğumuza dair sizinle bizim aramızda şahit olarak Allah yeter."*[182]

i. Hz. İsa

Hesap günü şahitliğine başvurulacak peygamberlerden birisi de Hz. İsa'dır. Kur'an Hz. İsa ile ilgili şunları söylemektedir: *Ne Mesîh ve ne de Allah'a yakın melekler, Allah'ın kulu olmaktan geri dururlar. Ona kulluktan geri durup büyüklenen kimselerin hepsini (Allah) yakında huzuruna toplayacaktır.*[183]

Allah, kıyamet günü şöyle diyecek: "Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara, Allah'ı bırakarak beni ve annemi iki ilâh edinin, dedin?" İsa da şöyle diyecek: "Seni bütün eksikliklerden uzak tutarım. Hakkım olmayan bir şeyi söylemem, benim için söz konusu olamaz. Eğer ben onu söylemiş olsaydım, elbette sen bunu bilirdin. Sen benim içimde olanı bilirsin, ama ben sende olanı bilemem. Şüphesiz ki yalnızca sen gaybları hakkıyla bilensin."[184] *"Ben onlara, sadece bana emrettiğin şeyi söyledim: Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin (dedim.) Aralarında*

[180] Nahl 16/86.
[181] Yunus 10/28.
[182] Yunus 10/29.
[183] Nisa 4/172.
[184] Maide 5/116.

bulunduğum sürece onlara şahit (ve örnek) idim. Ama beni içlerinden aldığında, artık üzerlerine gözetleyici yalnız sen oldun. Sen, her şeye hakkıyla şahitsin."[185]

Peygamberlerin şahitliği başlığında zımnen geçtiği ve yukarıdaki ayetlerde de açıkça zikredildiği üzere Hz. İsa da kıyamet günü sorgu esnasında gönderildiği toplum hakkında şahitliği istenecek peygamberler arasında yer alacaktır. Diğer peygamberler içerisinde peygamberliğin saygın şahsiyeti hakkında en fazla iftiraya uğramış olması sebebiyle Kur'an'da Hz. İsa'nın kıyamet günündeki şahitliği ön planda zikredilmektedir.[186]

Yahudilikte olduğu gibi Hıristiyanlıkta da ulûhiyet konusunda sapmanın temelinde Allah'ın yanlış telakki edilmesi, Onun insana benzetilmesi gibi yanlışlıkların olduğunu söylemek mümkündür.[187] Peygamberin asıl gönderiliş amacını idrak ederek buna uygun davranmak yerine, dünyadan ayrılışının ardından onu beşer sıfatlarından soyutlayarak kutsallaştırma şeklinde gerçekleşen bu tür sapkın bir inanış Üzeyir peygamber için de söz konusu olmakla birlikte, özellikle Hz. İsa hakkında bir inanç sistemi haline gelmiş ve onun getirmiş olduğu esaslara tabi olduklarını bildirenlerce kabul görmüştür. Bu konuda Kur'an şöyle demektedir:

Yahudiler, "Üzeyir, Allah'ın oğludur" dediler. Hıristiyanlar ise, "İsa Mesih, Allah'ın oğludur" dediler. Bu, onların ağızlarıyla söyledikleri (gerçeği yansıtmayan) sözleridir. Onların bu sözleri daha önce inkâr etmiş kimselerin söylediklerine benziyor. Allah, onları kahretsin. Nasıl da haktan çevriliyorlar! Onlar, Allah'ı bırakıp hahamlarını, papazlarını ve Meryem oğlu Mesih'i rab olarak benimsiyorlar.

[185] Maide 5/117.
[186] Ebu Zehra, Muhammed, *Zehratu't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, ts, V/2405.
[187] Coşkun, s. 219.

Oysa kendisinden başka tanrı olmayan tek Tanrı'dan başkasına tapmamakla emrolunmuşlardı. Allah onların ortak koşmalarından yücedir.[188]

Yukarıdaki ayette de zikredildiği üzere, ibadet edilecek yegâne varlığın Yüce Allah olduğunu bildirmekle görevli bir insanı ilahlaştırarak ona tapınma şeklinde gerçekleşen bir sapkınlığın ortaya çıkmasında kendilerini Hz. İsa'nın öğretilerine adamış olduklarını iddia eden birtakım din adamlarının da büyük rolü olduğu görülmektedir. Hz. İsa'dan önce de Tevrat'ı tahrif eden din adamlarının bu davranışlarının temelinde menfaat kaygısı vardı. Onlar büyük bir makam ve rütbeye ulaşabilmek için Tevrat ayetlerinin bazısını gizliyor veya tevil ediyorlardı.[189] Hz. İsa'dan sonra da manevî zaaflarının tabii bir sonucu olarak kendilerine maddî çıkar sağlama uğruna ilâhî emirleri çarpıtmaktan çekinmeyen bu tür sapkın kimselere[190] inanıp onların peşinden gidenler Allah'ın tayin etmiş olduğu helal ve harama aykırı olarak, onların koydukları kaidelere tâbi olmuşlar; böylece helal ve haramı tayin hakkını da onlara vererek, ulûhiyetin en hususi özelliklerinden birini daha tahsis etmişlerdi.[191]

Allah tarafından bir mucize olarak babasız dünyaya gelen Hz. İsa'ya hesap esnasında kendisine ve annesine ibadeti emredip emretmediği hakkında sorulacağı bildirilen bu soru aynı zamanda Kur'an'da kadınlar arasında seçkin bir yeri olduğu bildirilip ilahî iltifata mazhar olan annesi Hz. Meryem'e de ilahlık vasfını yakıştıranların olduğunu göstermektedir. Hıristiyanlar tanrı inancı konusunda asırlarca süren bocalama süreci içinde Hz. Meryem'in bu seçkinliğine de farklı bir boyut getirmeye yönelmişler, Hıristiyan mezheplerinde onun mahiyeti hakkında

[188] Tevbe 9/30-31.
[189] Coşkun, s. 216.
[190] Bkz. Bakara 2/79; Tevbe 9/34.
[191] Seyyid Kutub, *Tevhid-Küfür-Şirk*, Derleyen: İsmail Hakkı Şengüler, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1987, s. 255.

değişik teoriler ortaya konmuştur. Bu arada tarihî bilgiler Arabistan'da Collyridienler diye anılan bir sapkın Hıristiyan grubunun Hz. Meryem'i tanrıça olarak kabul ettiğini göstermektedir.[192] Oysa Kur'an Hz. İsa'nın da, annesinin de yiyip içen birer insan olduklarını, dolayısıyla ilah olamayacaklarını özellikle vurgulamaktadır: *Meryem oğlu Mesih, sadece bir peygamberdir. Ondan önce de nice peygamberler geldi geçti. Onun annesi de dosdoğru bir kadındır. (Nasıl ilâh olabilirler?) İkisi de yemek yerlerdi. Bak, onlara ayetlerimizi nasıl açıklıyoruz. Sonra bak ki, nasıl da (haktan) çevriliyorlar.*[193]

Hz. İsa'nın cevaben söylediği "Hakkım olmayan şeyi iddia etmek bana yakışmaz" sözündeki incelik, böyle bir sözü söylemeye hakkı olmadığını belirtmek için değil, kendisinin asla mabut olamayacağını ve böyle bir iddiada bulunamayacağını ifade etmektir. Ayetin bu kısmını "Gerçek olmayan bir şeyi söylemek bana yakışmaz" şeklinde anlayanlar da olmuştur.[194]

Kıyamet günü Hz. İsa'nın ne kendisine ne de annesine ibadeti hiçbir şekilde emretmediğini belirterek kendisini ilahlaştıranlar aleyhinde şahitlik yapması, aynı zamanda onlara suçlu sıfatıyla muhakeme edilmelerinin haklılığını ve çekecekleri cezanın sorumluluğunun tamamen kendilerine ait olduğunu bildirme anlamı taşımaktadır.

ii. Melekler

İslam inancına göre melekler; gözle görülmeyen, Allah'ın emirlerini harfiyen yerine getiren ve günah işlemeleri söz konusu olmayan varlıklardır. Müşrik

[192] *Kur'an Yolu*, II/366.
[193] Maide 5/75.
[194] *Kur'an Yolu*, II/367.

Araplarda da melek inancı vardı. Ancak onlar, meleklerin Allah'ın kızları olduklarına inanıyorlardı. Kur'an-ı Kerim, müşriklerin inançlarını tashih ederek meleklerin, Allah'ın ne kız ve ne de erkek çocukları olmadıklarını, bilakis Allah'ın kulları olduklarını[195] ve Allah'a denk tutulamayacaklarını belirtir[196]:

Bir de cinleri Allah'a birtakım ortaklar yaptılar. Oysa onları O yarattı. Bilgisizce Allah'a oğullar ve kızlar da uydurdular. O, onların niteledikleri şeylerden uzaktır, yücedir.[197] *Şüphesiz ahirete iman etmeyenler, meleklere dişi isimleri veriyorlar.*[198] *Hâlbuki onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece zanna uyuyorlar. Şüphesiz zan, hakikat namına hiçbir şey ifade etmez.*[199]

Cahiliye toplumunda meleklere cinsiyet atfedilmesinin müşriklerin arasındaki güçlü olma ve gücü kaybetmeme çabasının bir tezahürü olduğu söylenebilir. Zira müşrikler; kız çocukları olduğu zaman utançlarından yere giriyor ve muhtaç olmaktan korkuyorlardı. Çünkü kadınlar çalışamazdı ve savaşamazdı. Bir düşman akını olduğu vakit esir düşerler ve sahipleri için utanç konusu olurlar ya da ailelerinin üzerine yük olarak geçinirler ve fakirliğe vesile olurlardı.[200]

Kur'an, hesap sırasında meleklerin kendilerinin uluhiyetten payı olduğuna inanmış inkârcılar aleyhinde şahitlik edeceğini haber vermektedir: *O gün Allah onları hep birden toplayıp meleklere, "Bunlar mı size ibadet ediyorlardı?" der."*[201] *"(Melekler) derler ki: "Seni eksikliklerden uzak tutarız. Onlar değil, sen bizim dostumuzsun. Hayır, onlar cinlere ibadet ediyorlardı. Onların çoğu cinlere*

[195] Enbiya 21/26.
[196] M.Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya, ts, s. 235.
[197] Enam 6/100.
[198] Necm 53/27.
[199] Necm 53/28.
[200] Kutub, s. 171.
[201] Sebe 34/40.

inanıyordu.""[202] Meleklere yöneltilen soru ile "Seni kastediyorum, komşum sen duy!" darb-ı meselinde olduğu gibi müşriklere söylenecek olan şey üstü kapalı ifade edilmektedir.[203] Hz. İsa örneğinde olduğu gibi burada da karşı tarafa soru sorulmamaktadır. Zira Allah, meleklerin de Hz. İsa'nın da beyan etmeleri için kendilerine sorulan şeylerden uzak olduklarını bilmektedir. Bundan maksat ise, meleklerin konuşturularak sorulara cevap verdirilmesi suretiyle inkârcıların daha şiddetli azarlanmasıdır.[204]

Meleklerin Allah'ı tenzih ederek müşriklerin cinlere ibadet ettiklerini söylemeleri, onların kendilerine ibadette bulunmadıklarını değil, böyle bir şeyi asla emretmediklerini, kendilerine ibadet edilmesine rıza göstermeyeceklerini ifade etmeleridir. Yoksa bahsi geçen müşrikler meleklere ibadet etmekteydiler. Bu sözleri aynı zamanda söz konusu kimselerin Allah'tan başkasına ibadet etmelerini isteyen cinlerin ayartması ile cinlere ve meleklere ibadet ettikleri, cinlerin ise kendilerine ibadet edilmesinden memnun oldukları anlamını taşımaktadır.[205] İnsanların cinlere ibadet etmesi ise, onlara itaat etmeleri, vesvese ve kışkırtmalarına kulak vermeleridir ki bu da bir nevi ibadettir.[206]

Ortak koşulan tüm varlıkların Allah'a ortak koşanları yalanlayarak onların Allah'tan başkasına kasten ibadet ettiklerini, dünya hayatında Onun ayetlerini bile bile yalanladıklarını ima eden ifadelerinin ardından, inkârcıların yüzüne, onlar için tüm kurtuluş yollarının kapalı olduğu ve azaptan kurtulamayacaklarını okunacaktır:

فَقَدْ كَذَّبُوكُم بِمَا تَقُولُونَ فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفاً وَلا نَصْراً وَمَن يَظْلِم مِّنكُمْ نُذِقْهُ عَذَاباً كَبِيراً

[202] Sebe 34/41.
[203] İbn Âşûr, XXII/222.
[204] Zemahşerî, V/128.
[205] İbn Âşûr, XXII/223.
[206] İbn Atıyye, IV/424.

(İlâh edindikleriniz) söylediklerinizkonusunda sizi yalancı çıkardılar. Artık kendinizden azabı savmaya gücünüz yetmeyecek ve kendinize yardım da edemeyeceksiniz. İçinizden zulmedenlere büyük bir azap tattıracağız.[207] Ayet farklı okunuşlara göre "تقولون" kelimesi "يقولون" ile "Söyledikleriyle sizi yalancı çıkardılar"; "تستطيعون" ise "يستطيعون" haliyle "Sizden azabı savmaya güçleri yetmeyecek ve size yardım da edemeyecekler" [208] anlamlarına gelmektedir. Taberî (ö.310 h.)'ye göre ayette zulmedenlerden maksat müşriklerdir. Allah'a şirk koşan kimse kendine zulmetmiş olacağından, bu hitap bir ikaz niteliğinde müminlere yapılmaktadır.[209]

3) İnkârcıların Vücutlarındaki Organlar

Kur'an hesap esnasında şahitliği istenen diğer tüm varlıkların yanı sıra inkârcıların susturulup göz, dil, el ve ayak[210] gibi organlarının aleyhlerinde şahitlik edeceğini bildirmektedir: *Nihayet oraya vardıklarında, kulakları, gözleri ve derileri, yapmış oldukları işler hakkında, kendileri aleyhine şahitlik ederler.*[211] *O gün biz onların ağızlarını mühürleriz. Elleri bize konuşur, ayakları da kazandıklarına şahitlik eder.*[212] Yasin 36/65. ayeti Allah'ın organlara konuşma ve şahitlik emretmesi anlamında "elleri bize konuşsun, ayakları da şahitlik etsin" şeklinde de okunmuştur.[213] Ağızların mühürlenmesi inkârcıların günahlarını inkâr etmemesi için konuşturulmamaları ya da mazeretlerinin bitmesi ve gizlediklerinin ortaya çıkması sebebiyle ümitsizce başlarını eğip hiçbir şey konuşmamalarıdır[214]: *O kıyamet günü,*

[207] Furkan 25/19.
[208] Zeccâc, Ebû İshâk İbrahîm b. es-Serî, *Maâni'l-Kur'ân ve İ'rabuh*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1988, IV/61.
[209] Taberî, XVII/422.
[210] Nur 24/24
[211] Fussilet 41/20.
[212] Yasin 36/ 65.
[213] Zemahşerî, V/187.
[214] Râzi, XXVI/101.

Allah'ı inkâr edip Peygamber'e isyan edenler, yer yarılıp içine girmiş olmayı isterler ve Allah'tan hiçbir söz gizleyemezler.[215]

Yüce Allah inkârcıların organlarının şahitliği ile ilgili ayetlerinde duyulardan duyma, görme ve dokunmayı zikrederken, tatma ve koklamayı ise onlardan hariç tutmuştur. Bunun nedeni ise tat almanın bazı yönlerden dokunma duyusuna tabi olmasıdır. Yenilen şeyin tadının anlaşılması onun ancak dilin derisi ve damağa temas etmesiyle gerçekleşir. Koku alma duyusu ise insanda zayıf bir duyu olduğu için Allah onun hakkında herhangi bir emir ya da yasaklama gibi bir mükellefiyet getirmemiştir.[216]

Vücutlarındaki organların inkârcıların işledikleri günahları anlatmasına karşısında inkârcıların soracakları soruya vereceği cevap, Allah'ın insana bahşettiği vücudun her bir parçasının Allah'ın mülkü, tasarrufu ve kudretinden uzak olmadığını hatırlatmaktadır: *Onlar derilerine, "Niçin aleyhimize şâhitlik ettiniz?" derler. Derileri de der ki; "Bizi her şeyi konuşturan Allah konuşturdu. İlk defa sizi O yaratmıştı ve yine yalnızca Ona döndürülüyorsunuz."*[217]

İnkârcıların ahirette suçlu olmadıklarına ya da haksız yere suçlandıklarına dair hiçbir şahit ya da delil bulamamaları ve kendi organları da dâhil tüm şahitlerin onların suçlu olduğun tanıklık etmesi; bilerek ve isteyerek Allah'a karşı nankörlük ve düşmanlık eden bu kimselerin cezayı hak ettiklerinin açık bir ispatıdır.

[215] Nisa 4/42.
[216] Râzi, XXVII/116.
[217] Fussilet 41/21.

İKİNCİ BÖLÜM

İNKÂRCILARIN HAŞİR SONRASI İTİRAF, PİŞMANLIK ve YALVARIŞLARI

A) İNKÂRCILARIN TARTIŞMASI

Kur'an inkârcıları birey planındaki tavır alışları ile sınıflandırırken, inkârın sosyal yönüne de dikkat çekerek toplum içerisinde inkârın yaygınlaşmasında payı bulunanların ahiret hayatının belli safhalarında birbirlerini suçlamak suretiyle tartışacaklarını bildirmektedir. Hesap aşamasında kişinin yaptıklarından sorumlu oluşu vurgulanırken, takip eden süreçteki bu diyaloglar karşılıklı etkileşimin inkârın boyutunu daha da artırdığını göstermesinin yanı sıra, aynı akıbete uğrayacak bu grupların ceza karşısında aciz ve çaresiz kalacaklarına dair bir uyarıdır.

1) Müstekbir ve Mustazaflar

İnsanlardan bir kısmının diğerlerini kötü yollarla (örneklerle) baskı veya hatta eğitim ile etkilemeleri Kur'an'da sık işlenen bir konudur. Zira başkalarını etkileyen ve eğiten, böylece de onların zihinlerini şekillendiren veya dağıtanlar, etkiledikleri

kişilerden dolayı doğrudan bir sorumluluğu yüklenirler.[218] Kur'an'ın yer yer ağır bir üslûpla yoğun bir şekilde eleştirdiği kesim, iman etmedikleri gibi akıl almaz taşkınlıktaki kin ve düşmanlık duygularıyla maddî ve manevî bütün imkânlarını İslâmiyet, Hz. Peygamber ve diğer müminler aleyhine kullanan, onlar üzerinde psikolojik, sosyal ve iktisadî yönlerden baskı kuran inkârcılardır.[219] Siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan toplumu yönlendiren, mevcut yönetimlerden yararlanan elit kesim, yeni dine karşı toplumu "*Yürüyün, tanrılarınıza bağlılıkta direnin, sizden istenen şüphesiz budur*" (Sad 38/6) diyerek peygamberlere karşı toplumu ayaklandırmayı hedeflemişlerdir.[220] Mekke müşrik toplumunda birtakım irili ufaklı putlar vardı. Bunlar aslında taştan topraktan yapılmış şeylerdi. Fakat bunların arkasında onları kullanıp konuşturan, halkı onlar vasıtasıyla etkileri altına alan birtakım küfür önderleri vardı. İşte onlar o putlar adına birtakım dinî düzenlemeler yapıp sanki o ilahların emirleri imiş gibi hükümlerini yürütüyorlardı.[221] Kur'an, Allah'ın emirlerine karşı çıkarak büyüklenen, toplumda önder ve yönetici konumundaki bu kimseleri Müstekbir olarak adlandırmaktadır.[222]

Kur'an müstekbir kesimi anlatırken mustazaf diye tabir edilen diğer bir gruba da dikkati çekmektedir. Mustazaf kelimesi, hâkim topluluk tarafından güçsüz ve önemsiz sayılan, taleplerine kulak asılmayan, adamdan sayılmayan, hakkını almaktan aciz bulunan kimseleri ifade etmektedir.[223] Ancak Kur'an'da inkâr bağlamında zikredilen mustazaf grup, iman etmedikleri gibi, inkârlarına zayıf, güçsüz ve aciz

[218] Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1998, s. 106-107.
[219] *Kur'an Yolu*, IV/34.
[220] Coşkun, s. 158.
[221] Mevlüt Güngör, *Kur'an Araştırmaları-2*, Kur'an Kitaplığı, İstanbul, 1996, s. 244.
[222] Kurtubî, XVII/317.
[223] *Kur'an Yolu*, II/124.

oluşlarını bahane gösteren kimselerdir: *Kendilerine zulmetmekte iken meleklerin canlarını aldığı kimseler var ya; melekler onlara şöyle derler: "Ne durumdaydınız? Onlar da, "Biz yeryüzünde zayıf ve güçsüz kimselerdik" derler. Melekler, "Allah'ın arzı geniş değil miydi, orada hicret etseydiniz ya!" derler. İşte bunların gidecekleri yer cehennemdir. O ne kötü varış yeridir.*[224] Meleklerin ilk sorusu "Ne durumdaydınız?" ya da "İki gruptan hangisindeydiniz, Müslümanlarda mı yoksa müşriklerde mi?" anlamında bir azarlama ve kınamadır.[225]

Ayette zulmedenlerle kastedilen belli bir şahıs ya da grup değil, kendine karşı zalim olarak ölen herkestir. Nitekim ayetin sonundaki "*işte bunların gidecekleri yer cehennemdir*" ifadesi ile hükmün illeti bildirilmektedir.[226] Kendi iktidarını her şeyin üzerinde gören (müstekbir) Firavun'un yönetiminde kendilerini güçsüz ve çaresiz (mustazaf) gören İsrailoğulları; Allah'a isyanları yüzünden uğradıkları her felaketin sonunda, hiçbir şey olmamış gibi isyana devam etmişlerdir. Hz. Musa ve Hz. Harun'un önderliğinde kurulmakta olan saadet dolu bir hayatı teperek, nefislerinin isteklerine boyun eğip, Firavun'a köle olmaya devam etmek istemişlerdir.[227] Medine'ye hicret ederek bu durumdan kurtulma imkânları var iken Mekke'de zillet ve zaaf içinde yaşamayı tercih edenlerde[228] olduğu gibi[229] bulundukları yerde görevlerini yerine getirmelerine engel olan zulmün hâkimiyetinin altından çıkarak az çok uygun bir tarafa gidebilme gücüne olsun sahip oldukları ve bununla birlikte tam anlamıyla aciz ve zayıflardan olmadıkları halde kendilerini her yönüyle aciz sayıp

[224] Nisa 4/97.
[225] Bağavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd, ö. 517 h., *Meâlimu't-Tenzîl*, Dâru Tîbe, Riyad, 1989, II/272-273.
[226] İbn Âşûr, V/173.
[227] Coşkun, s. 174.
[228] *Dediler ki: Eğer biz doğru yola (hüda) uyar, seninle beraber olursak yerimizden (Mekke'den) kovuluruz* (Kasas 28/57).
[229] *Kur'an Yolu*, II/124.

yerlerinden kımıldamayanlar[230] zulme rıza gösterir, zillet içinde yaşarsa, kendi kendisine zulmetmiş olur.[231]

Hz. Musa'ya karşı küfür cephesinin reisi olan Firavun'un şahsında da, Allah'a isyanın, kibir ve gururun, Hakk'a karşı böbürlenmenin, zulmün, maddî kuvvet ve zenginlikle övünmenin hiçbir şeye yaramayacağını, dünya ve ahirette zillete düşüreceğini gösteren bir model, Kur'an muhataplarının ibretleri için sergilenmektedir.[232] İbrahim suresinin başında Hz. Musa ve ondan önceki peygamberlerin kavimlerini imana daveti anlatılırken, ileriki ayetlerde kıyamet günü baskıcı müstekbirler ile kendini mustazaf addedenlerin Allah'ın huzurunda birbirleriyle tartışacakları haber verilmektedir:

وَبَرَزُواْ لِلّهِ جَمِيعاً فَقَالَ الضُّعَفَاء لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعاً فَهَلْ أَنتُم مُّغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللّهِ مِن شَيْءٍ

قَالُواْ لَوْ هَدَانَا اللّهُ لَهَدَيْنَاكُمْ سَوَاء عَلَيْنَا أَجَزِعْنَا أَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِن مَّحِيصٍ

İnsanların hepsi Allah'ın huzuruna çıkacak ve güçsüzler büyüklük taslayanlara diyecek ki: "Şüphesiz bizler size uymuştuk; şimdi siz az bir şey olsun, Allah'ın azabından bizi koruyabilecek misiniz?" Onlar da, "Eğer Allah bizi doğru yola eriştirseydi, biz de sizi doğru yola eriştirirdik. Şimdi sızlansak da, sabretsek de bizim için birdir. Artık bizim için hiçbir kurtuluş yoktur" derler.[233]

Yukarıdaki ayette geçen (برزوا) kelimesi; belirme, görünür hale gelme, üzerinde ağaç gibi herhangi bir bitki bulunmayan, açık ve geniş bir araziye çıkma anlamındaki (برز)[234] kökünden gelmekte olup,[235] kıyamet günündeki toplanmadan

[230] Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili I-X*, 3. Baskı, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1979, II/1436-1437.
[231] Şimşek, s. 476.
[232] İdris Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, Işık Yayınları, İzmir, 1994, s. 212.
[233] İbrahim 14/ 21.
[234] İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cemu Makâyisi'l-Luğa*, Dârul-Fikr, Kahire, 1972, I/218.
[235] İbn Manzûr, IV/255; Cevherî, III/864.

alınmıştır.[236] İnkarcılar günahlarını gözlerden gizledikleri gibi Allah'tan da gizlediklerini zannediyorlardı. Bu ifade ile onların kıyamet günü günahlarının açığa çıkması veya Allah'a hesap vermek üzere kabirlerinden çıkmaları kastedilmiştir.[237] "...Şimdi siz Allah'ın azabından herhangi bir şeyi bizden savabilir misiniz?" şeklindeki soru ise, önderlerin bunu yapıp yapamayacaklarını öğrenmek için değil, onları kınamak için sorulacaktır. (krş. Ğâfir 40/47-48). Çünkü tâbi olanlar önderlerin artık Allah'ın azabından kendilerini dahi kurtaramayacaklarını anlamışlardır. Âhirette tâbilerin kınamasına mâruz kalan liderler, dünyada iken hem kendilerini hem de tâbilerini aldatmış olduklarını anlayınca, "Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik" diyerek tâbilerden özür dilemeye çalışacaklardır.[238] Hidayet verilmemesi ise; imana, cennet yoluna veya azaptan kurtulmaya eriştirilmeme olarak üç şekilde anlaşılmıştır.[239]

Müstekbirlerin tabilerinin sorusuna verdiği cevabın özür belirtme dışında muhtemel diğer bir anlamı ise suçun kendilerinde olmadığını, Allah'ın dilemesi sonucu bu hale düştüklerini, yani kaderlerinin bu şekilde yazılmış olduğunu ileri sürmeleridir. Nitekim aralarındaki diyalogların aktarıldığı diğer ayetlerde konuşmaların soru cevaptan tartışmaya dönüşmesi bu ihtimali mümkün kılmaktadır:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَن نُّؤْمِنَ بِهَذَا الْقُرْآنِ وَلا بِالَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِندَ رَبِّهِمْ يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ الْقَوْلَ يَقُولُ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْلا أَنتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ* قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لِلَّذِينَ

[236] İbn Atıyye, III/332.
[237] Zemahşerî, III/372; Kurtubî, XII/126; Ebu'l-Ferac Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1984, IV/356.
[238] *Kur'an Yolu*, III/313-314.
[239] Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., III/130.

اسْتُضْعِفُوا أَنَحْنُ صَدَدْنَاكُمْ عَنِ الْهُدَى بَعْدَ إِذْ جَاءكُم بَلْ كُنتُم مُّجْرِمِينَ* وَقَالَ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ إِذْ تَأْمُرُونَنَا أَن نَّكْفُرَ بِاللَّهِ وَنَجْعَلَ لَهُ أَندَاداً

İnkâr edenler, "Biz bu Kur'an'a da ondan önceki kitaplara da asla inanmayız" dediler. Zalimler, Rablerinin huzurunda durdurulduklarını zaman hâllerini bir görsen! Birbirlerine laf çevirip dururlar. Zayıf ve güçsüz görülenler, büyüklük taslayanlara, "Siz olmasaydınız, biz mutlaka iman eden kimseler olurduk" derler.[240] *Büyüklük taslayanlar, zayıf ve güçsüz görülenlere, "Size hidayet geldikten sonra, biz mi sizi ondan alıkoyduk? Hayır, suçlu olanlar sizlerdiniz" derler.*[241] *Zayıf ve güçsüz görülenler, büyüklük taslayanlara, "Hayır, bizi hidayetten saptıran gece ve gündüz kurduğunuz tuzaklardır. Çünkü siz bize Allah'ı inkâr etmemizi ve Ona eşler koşmamızı emrediyordunuz" derler…*[242]

İnkarcıların birbirlerine laf çevirmeleri tartışarak birbirlerine karşılık vermeleridir.[243] "Siz olmasaydınız" cümlesi, mustazafların iman etmelerine engel olduklarını iddia ettikleri müstekbir grubun varlığını adeta imandan alıkoyma hususundaki gösterdikleri çabadan ibaret gördüklerini belirtmektedir.[244] Ayetteki gece ve gündüzün tuzağı ifadesiyle önder konumundaki kimselerin gece-gündüz demeden tuzak kurmaları kastedilmiştir.[245]

[240] Sebe 34/31.
[241] Sebe 34/32.
[242] Sebe 34/33.
[243] Bağavî, VI/400.
[244] İbn Âşûr, XXII/206.
[245] el-Ferrâ, Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyad, *Maâni'l-Kur'ân*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1983, II/363.

2) Şeytanlar ve Takipçileri

Şeytan, Arapçada uzak olmak, karşı çıkmak, toprağa girmek ve iple bağlamak anlamlarına gelen "şatn" kökünden[246] veya yanmak ve helak olmak anlamlarına gelen "şayt" kökünden[247] türetilmiş bir cins isim olup, gözle görülmeyen fakat varlığı kesin olan, azgınlık ve kötülükte çok ileri giden, kibirli, asî, insanları saptırmaya çalışan cinlerin genel adıdır.[248] Cin ise, kelime anlamıyla; "örtmek, örtünmek, gizli kalmak" anlamındaki *cenne* fiilinden isim olup "gizli, görünmeyen varlıklar" manasına gelir.[249] Terim olarak cin, ateşten yaratılmış, duyularla idrak edilemeyen, şuur ve irade sahibi, ilâhî emirlere uymakla yükümlü olan, insanlar gibi iyileri ve kötüleri bulunan varlık türünü ifade eder. Cin kelimesi gerek Kur'an'da (22 yerde) gerekse diğer İslâmî kaynaklarda insan ve melek dışındaki üçüncü bir akıllı / şuurlu varlık türünün adı olarak kullanılmıştır.[250] Kur'an'da şeytanın da cinlerden olduğu bildirilmektedir.[251] Ayetlerde bazen İblis şeklinde de geçen şeytan, sayısız hikmetler gereği ilahi takdirle yaratılan insana, Allah'ın emri olan hürmet secdesinden kaçınıp açık bir isyanla Allah'a karşı gelerek mutlak saadet yeri olan cennetten kovulmuş, Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmıştır. Şeytan açısından bu, vahim mahrumiyet neticesidir ki, onu insan nevinin varlığına otomatikman amansız bir düşmanlık içine sokmuştur.[252]

Yüce Allah Kur'an'ın birçok ayetinde uyarı mahiyetinde şeytanın insanları kıyamete kadar Allah'ın yolundan saptırmaya çalışacağını haber vermektedir. Enam

[246] İbn Manzûr, XXV/2265.
[247] İbn Manzûr, XXVII/2375.
[248] Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâdi ve Kelâma Giriş*, s. 322.
[249] İbn Manzûr, VIIII/701.
[250] *Kur'an Yolu*, V/472.
[251] Bkz. Kehf 18/50.
[252] Şengül, s. 309.

suresinde ise (6/112) saptırıcı güçler olarak iki tür varlıktan söz ederek bunları "cin ve insan şeytanları" şeklinde; Nâs sûresinde de (114/4-6) aynı varlık türleri içinde, insanların kalplerine vesvese veren (olumsuz veya asılsız duygu, düşünce fitleyen) iki şer kaynağının bulunduğuna dikkat çeker.[253] İnsan şeytanlarından kasıt, şeytanın oyuncağı haline gelmiş olan ve günah işlemekten hiç çekinmeyen kimselerdir. İşte bunlar şeytanın sinsi telkinleriyle[254] etkileri altına alabilecekleri insanlarla arkadaşlık kurarak onları da kendileri gibi yapmaya ve her türlü günahı onlara güzel ve sevimli göstermeye çalışırlar[255]

Kur'an'da şeytanın ve onun neslinin görünmezliğine dikkat çekilerek insana düşmanlık yapacağının vurgulanması, bu varlıklara ve onların verebilecekleri zararlara karşı insanın vahyin gösterdiği doğrultuda, aklını kullanılarak galip gelebileceğini, dünya ve ahirette huzuru elde etmesinin de bu mücadeleden galip çıkmasına bağlı olduğuna dair bir ikaz niteliğindedir. Zira şeytanı düşman olarak tanımama ya da onun tuzaklarına karşı dikkatsiz davranma; ona teslim olmayı, aklın gereklerini bırakarak istek ve arzuların peşinde gitmeyi beraberinde getirecektir. Bunun içindir ki Kur'an, akla, hakikate, ahlaka mahiyet olarak aykırı olan her türlü sâiki şeytanî olarak; ve şeytanî sâiklere teslimiyet yönünde ortaya konan her bilinçli/kasıtlı eylemi de "Şeytan'a kulluk etmek" ya da "Şeytan'a tapmak" olarak tanımlanmaktadır.[256]

Allah'ın emrine karşı gelerek Onun düşmanı olmak gibi şeytanî bir sıfata bürünmeleri sebebiyle ahirette cin şeytanlarıyla aynı grupta yer alacak olan, onların

[253] *Kur'an Yolu*, IV/705.
[254] Enam 6/121.
[255] Güngör, s. 242.
[256] Esed, II/615.

takipçisi konumundaki inkârcıların Allah'ın huzurunda tartışacaklarını Kur'an şöyle haber vermektedir:

مَا لَكُمْ لا تَنَاصَرُونَ* بَلْ هُمُ الْيَوْمَ مُسْتَسْلِمُونَ* وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءلُونَ* قَالُوا إِنَّكُمْ كُنتُمْ تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ* قَالُوا بَل لَّمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ* وَمَا كَانَ لَنَا عَلَيْكُم مِّن سُلْطَانٍ بَلْ كُنتُمْ قَوْماً طَاغِينَ* فَحَقَّ عَلَيْنَا قَوْلُ رَبِّنَا إِنَّا لَذَائِقُونَ* فَأَغْوَيْنَاكُمْ إِنَّا كُنَّا غَاوِينَ* فَإِنَّهُمْ يَوْمَئِذٍ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ

Onlara, "Ne diye yardımlaşmıyorsunuz?" denir.[257] *Hayır, onlar bugün teslim olmuş kimselerdir.*[258] *Birbirlerine yönelip sorarlar (çekişirler).*[259] *Şöyle derler: "Siz bize sağdan gelirdiniz."*[260] *Diğerleri de onlara şöyle derler: "Hayır, siz zaten mümin kimseler değildiniz"*[261] *"Bizim, sizin üzerinizde hiçbir hâkimiyetimiz yoktu. Hatta siz azgın bir kavimdiniz"*[262] *"Artık Rabbimizin sözü (azap) bizim hakkımızda gerçekleşti. Biz onu mutlaka tadacağız"*[263] *"Evet, biz sizi saptırdık. Çünkü biz de sapkın kimselerdik"*[264] *Artık onlar o gün azapta ortaktırlar.*[265]

Ahirette yaşanacağı bildirilen bu tartışmanın, Allah'a isyan etmiş inkârcı önderler ile onların tabileri arasında geçeceği yorumları yapılmışsa da, ayetler dikkatli incelendiği takdirde, bu iki grubun insanlar ve şeytanlar olduğu görüşü[266] daha isabetli görünmektedir. Muhtemelen kandırıldıklarını iddia eden grubun, başlarına gelen kötü akıbetten sorumlu tuttukları gruba söylediği "sağdan yaklaşmak" tabiri Kur'an'da sadece şeytanın cennetten kovulduktan sonra Allah'tan kıyamete kadar izin istediği sözünde geçmektedir: "*Sonra onlara önlerinden,*

[257] Saffat 37/25.
[258] Saffat 37/26.
[259] Saffat 37/27.
[260] Saffat 37/28.
[261] Saffat 37/29.
[262] Saffat 37/30.
[263] Saffat 37/31.
[264] Saffat 37/32.
[265] Saffat 37/33.
[266] Taberî, XIX/524; İbn Atıyye, IV/470.

arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım ve sen onların çoğunu şükreden (kimse)ler bulmayacaksın" (Araf 7/ 17).

Kendini savunan grubun ifadesindeki "saptırdık-أغوينا" fiilinin mastar hali olan (إغواء)'nın isim ve fiil şekilleri Kur'an'da sadece şeytanların saptırmasını ifade sadedinde zikredilmektedir.[267] İnsan üzerinde şeytanın mutlak hâkimiyetinin olmayacağının belirtildiği ayetlerde[268]; ilerde de geleceği üzere şeytanın inkârcılara onlar üzerinde zorlayıcı bir gücünün ya da delilinin (sultân) olmadığını söyleyeceği hitabın geçtiği İbrahim 14/22. ayetinde ve iddiaları reddeden grubun ettiği itirazda insanın özgür iradesine yapılan göndermenin "sultân" lafzıyla ifade edilmiş olmasına ek olarak, her iki sahnede sergilenen tavrın bire bir uyuşması saptırma iddiasında bulunulanların şeytanlar olduğu görüşünü destekler mahiyettedir.

İnkarcıların kendilerini saptıranlarına söylediği "sağdan gelirdiniz" sözü güç ve kudret anlamındaki yemin kelimesinden mecaz olarak, güçlerinin yetmeyeceği bir yön olan din tarafından yaklaşarak onları aldatmalarıdır.[269] Bu, kişinin varmak istediği şeye ulaştıracak bir yol göstermelerini istediği bir topluluğun kendisini kandırarak çöllere göndermesi ve onun da istediği yere doğru yol aldığını zannetmesi hali gibidir[270]: *Kim, Rahmân'ın Zikri'ni görmezlikten gelirse, biz onun başına bir şeytan sararız. Artık o, onun ayrılmaz dostudur.*[271] *Şüphesiz bu şeytanlar onları doğru yoldan saptırırlar. Onlar ise doğru yolda olduklarını sanırlar.*[272] Aslında Allah'ı anmaktan ve Kur'an'dan uzaklaşan kimseler hakkında meydana gelen bu olay tabii olarak herhangi bir zorlama olmaksızın meydana gelir. Çünkü Allah'tan ve

[267] Abdulbâkî, "غ و ي", s. 643.
[268] Bkz. Hicr 15/42; Nahl 16/99-100; İsra 17/65; Sebe 34/21.
[269] el-Ferrâ, II/384; Zeccâc, IV/302.
[270] İbn Âşûr, XXV/212.
[271] Zuhruf 43/36.
[272] Zuhruf 43/37.

Kur'an'ın etkisinden uzaklaşan bir insan elbette o yönde birtakım arkadaşlar edinecektir. Onlar da bunu artık bu seçeneği yönünde etkileyip daha ileri noktalara doğru sürükleyeceklerdir. İşin acı tarafı bu durumda olan bir kimsenin kendisini hala doğru yolda zannetmesidir.[273]

Kavurucu sıcağın olduğu bir günde tedbirsiz davrandığı ve yapılan uyarılara aldırış etmediği için güneşin yaktığı bir kimsenin gördüğü zarardan güneşi sorumlu tutması gibi, şeytan ve onun neslinin aldatmacalarına karşı yapılan uyarılara duyarsız kalmış kimselerin başlarına gelenlerden bu varlıkları sorumlu tutmasının cezadan kurtulma adına kendilerine hiçbir yarar sağlamayacağı açıktır. *...Çünkü onlar Allah'ı bırakıp şeytanları dost edinmişlerdi. Kendilerinin de doğru yolda olduklarını sanıyorlardı.*[274]

Şeytanlarla takipçileri arasındaki tartışmanın karşılıklı suçlamadan lanetleşmeye kadar varacağı ise ayetlerde şöyle anlatılmaktadır: *Sonunda bize geldiğinde, arkadaşına, "Keşke benimle senin aranda doğu ile batı arası kadar uzaklık olsaydı! Ne kötü arkadaşmışsın!" der.*[275] *Onlara, "(Bu temenniniz) bugün size asla fayda vermez. Çünkü zulmettiniz. Hepiniz azapta ortaksınız" denir.*[276] *(Allah, şöyle der:) "Atın cehenneme, (hakka karşı) inatçı, hayrı hep engelleyen, haddi aşan şüpheci her kâfiri!"*[277] *"Allah'ın yanı sıra başka bir ilâh edinen o kimseyi atın şiddetli azabın içine!"*[278] Arkadaşı olan şeytanı kötüleyen inkârcı, sorumlunun

[273] Güngör, s.220-221.
[274] Araf 7/30
[275] Zuhruf 43/38.
[276] Zuhruf 43/39.
[277] Kaf 50/24-25.
[278] Kaf 50/26.

kendisini saptıran şeytan olduğunu ima ederek cezadan kurtulmayı amaçlamaktadır.[279]

Meleklerin kendilerini Allah'a ortak koşanların aslında cinlere ibadet etmiş olduklarını belirten ifadeleri hatırlanacak olursa, tartışmanın doğru yoldan saptıran şeytanların azaptan kurtulamayacaklarını anlayınca kendilerine ibadet hususunda masum olduklarını ve saptırmalarından dolayı pişmanlık duyduklarını Allah'a beyan etmesi şeklinde bir seyir izlediği görülmektedir: *Haklarında azap hükmü gerçekleşenler, "Ey Rabbimiz! İşte şunlar bizim azdırdıklarımızdır. Kendimiz azdığımız gibi onları da azdırdık. Şimdi de onlardan uzaklaşıp sana döndük. Zaten (gerçekte) onlar bize tapmıyorlardı" diyeceklerdir.*[280] *Arkadaşı der ki: "Ey Rabbimiz! Onu ben azdırmadım, fakat kendisi derin bir sapıklık içinde idi."*[281] *Allah, şöyle der: "Benim huzurumda çekişmeyin. Çünkü ben bu (konudaki) uyarıyı size önceden yaptım."*[282] *Benim katımda söz değiştirilmez ve ben kullara zulmedici değilim.*[283]

Kaf 50/23. ayetten hareketle yukarıda yaşanacağı bildirilen tartışmadaki "karîn" kelimesi için sevk etmekle görevli melek, cehennem meleği gibi yorumlar yapılmış ise de kastedilen, inkârcının dünyada kendisiyle birlikte olduğu, onu yoldan çıkaran şeytanıdır.[284] Nitekim ayetin devamında gelen tartışma bunu teyit eder niteliktedir. Saffat 37/ 51. ayette insanı yoldan çıkaracak, saptıracak eylemlerde bulunan kötü arkadaşı nitelemek için kullanılan "karîn" kelimesi burada da Zuhruf

[279] İbn Âşûr, XXV/213.
[280] Kasas 28/63.
[281] Kaf 50/27.
[282] Kaf 50/28.
[283] Kaf 50/29.
[284] Taberî, XXI/440; İbn Atıyye, V/163.

43/36. ve Fussilet 41/ 25. ayetlerde olduğu gibi inkârcının kendisinden ayrılmayan şeytanını ifade etmektedir.

Kaf 50/29. ayette geçen, sözün değiştirilmeyeceğine dair ifadenin anlamı tehdidin de bir nevi söz olması yönüyle, kendisiyle tehdit edilen şeyin mutlaka gerçekleşecek olmasıdır. Zira Allah kendisine ortak koşup şirk üzere ölen kimseyi bağışlamayacağını taahhüt etmiştir.[285] el-Ferrâ (ö.207 h.)'ya göre ise "söz değiştirilmez" ifadesi, Allah katında yalan söylenmez anlamındadır.[286]

B) BAĞIŞLANMA TALEPLERİ

Kur'an, Allah'ın huzurunda birbirlerini suçlayarak tartışmalarının fayda vermediğini anlayan inkârcıların; cezadan kurtulma, hatta dünyaya tekrar dönerek her şeye yeniden başlayabilecekleri yeni bir hayatın müjdelenmesi ümidiyle Allah'tan bağışlanma dileyeceklerini bildirmektedir:

وَلَوْ تَرَى إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُو رُؤُوسِهِمْ عِندَ رَبِّهِمْ رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحاً إِنَّا مُوقِنُونَ

Suçlular, Rablerinin huzurunda boyunlarını büküp, "Rabbimiz! (Gerçeği) gördük ve işittik. Artık şimdi bizi (dünyaya) döndür ki, salih amel işleyelim. Biz artık kesin olarak inanmaktayız" dedikleri vakit, (onları) bir görsen![287]

Taberî (ö.310 h.)'ye göre ayetteki "inandık" sözü inkârcıların, Allah'ın tek oluşuna karşı dünyada cahilce davrandıklarını söyleyerek, Ondan başkasına ibadetin fayda etmeyeceğine; Ondan başka bir rab olmasının uygun olmayacağına; hayat

[285] İbn Âşûr, XXVI/316.
[286] el-Ferrâ, III/79.
[287] Secde 32/12.

veren ve öldürenin, kabirdekileri ölüp yok olduktan sonra diriltenin ve dilediğini yapanın da Onun olduğuna artık inandıklarını ifade etmeleridir.[288] Gayet masumane bir pişmanlık sayılabilecek bu tavra Kur'an net bir şekilde dikkat çekerek bu hususta samimi olmadıklarını bildirmektedir:

بَلْ بَدَا لَهُم مَّا كَانُوا يُخْفُونَ مِن قَبْلُ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ

Hayır, (bu yakınmaları) daha önce gizlemekte oldukları şeyler onlara göründü (de ondan). Eğer çevrilselerdi, elbette kendilerine yasaklanan şeylere yine döneceklerdi. Şüphesiz onlar yalancıdırlar.[289] Dünyaya dönerek yalanlamayı bırakma ve imanı elde etmeyi dilemeleri onların imana olan isteklerinden değil, bizzat görüp şahit oldukları cezadan duydukları korku sebebiyledir.[290] Bunun samimi bir itiraf olmadığı, temennilerinin ve geri döndürülürlerse iman edecekleri iddialarının reddolunacağı "بل" edatı ile ifade edilmekte[291]; sürekliliği ve değişmezlik unsurunu belirten "onlar yalancıdırlar" isim cümlesinin gelmesi ise yalanın içlerine işleyip artık onlarda karakter halini aldığını göstermektedir.[292] "gizledikleri" ifadesiyle ne kastedildiği hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bazı müfessirler bunu "amel defterlerindeki kötülükleri, çirkin halleri, inkârları veya gizledikleri münafıklıkları" şeklinde açıklarken, bazıları "Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğuna dair gizli tuttukları bilgiler"[293] olarak yorumlamıştır.[294]

[288] Taberî, XVIII/605.
[289] Enam 6/28.
[290] Râzi, XII/203.
[291] Kurtubî, VIII/345.
[292] İbn Âşûr, VII/187.
[293] Bkz. Maide 5/15.
[294] *Kur'an Yolu*, II/392.

İnkarcıların bağışlanma ve dünyaya döndürülmeyi dilemesine karşılık Yüce Allah kendilerine dünya hayatında verdiği nimetleri hatırlatacak; ayetlerine karşı inkârcı tutumlarını yüzlerine vuracaktır:

İnsanları, kendilerine azabın geleceği gün ile uyar. Zira o gün zalimler, "Ey Rabbimiz! Yakın bir süreye kadar bizi ertele de senin çağrına uyalım ve peygamberlerin izinden gidelim" diyecekler. Onlara şöyle denilecek: "Daha önce siz, sonunuzun gelmeyeceğine yemin etmemiş miydiniz?"[295] *Kendilerine zulmedenlerin yerlerinde oturdunuz. Onlara ne yaptığımız ise size belli olmuştu. Size misaller de vermiştik."*[296] *..."Ayetlerim size okunmamış mıydı da sizler büyüklük taslayıp günahkâr bir kavim oldunuz?"*[297] *"Şüphesiz, Allah'ın vaadi gerçektir, kıyamet hakkında hiçbir şüphe yoktur" dendiği zaman ise; "Kıyametin ne olduğunu bilmiyoruz, sadece zannediyoruz. Biz bu konuda kesin kanaat sahibi değiliz" demiştiniz.*[298]

Yukarıdaki ayette "Azabın geleceği o gün" ile kastedilen kıyametin aynı zamanda mükâfat günü olmasına rağmen azaba tahsisinin nedeni, itaat edenlerin teşvik edilmesini de kapsamakla birlikte, özellikle isyankârların tehdit edilmesidir. Günahkarlar gerçeğin ahirette tüm açıklığıyla karşılarına çıkması karşısında geçmiş günahlarının farkına vararak dünyaya geri dönmeyi talep etmektedirler. Oysa ahiret ne tövbe ettikleri zaman kabul edilecek, ne de kendilerine tekrar mükellefiyet verilecek bir yer değildir.[299] Gerçekleşeceği bildirilen bir olaya inanmanın, o olaya şahit olmadan önce ve onu bildirene teslimiyetle birlikte olması gerekir. Bu sebeple

[295] İbrahim 14/44.
[296] İbrahim 14/45.
[297] Casiye 45/31.
[298] Casiye 45/32.
[299] Mâverdî, III/142.

dünya hayatında Allah'ın ayetleri karşısında "işittik ve itaat ettik"[300] bilincine sahip olmayan kimselerin kıyamet günü kurtuluş umarak "gördük ve işittik" sözünü söylemelerinin iman adına hiçbir değer ifade etmeyeceği açıktır.

"Sonunuzun gelmeyeceğine yemin etmemiş miydiniz?" cümlesindeki "zeval - زوال " kelimesi sözlükte gitme, dönüşme ve giderek azalma, kaybolma anlamlarına gelmektedir.[301], Bu ifade, dünyadan ahirete göçme yani yeniden diriltilip haşredilme[302] ve azap olmak üzere iki türlü yorumlanmıştır.[303] Bunun yanında dünya hayatında iken ellerindeki mal, mülk ve iktidarın veya içinde bulundukları konumun soyları aracılığıyla devam edeceğine olan inançlarının da kastedilmiş olması muhtemeldir. Soru, kınama ve yerme mahiyetinde olup zalimlerin bu isteklerinin yerine getirilmeyeceğini gösterir. İnkarcı zalimler bu yeminleriyle öldükten sonra dirilme olmayacağını ve herhangi bir cezaya çarptırılmayacaklarını iddia ediyorlardı.[304]

Ayetin iniş sebebi hakkında şu rivayet zikredilmiştir: Rabi b. Enes, Ebû'l-Âliye'den rivayet ederek dedi ki: "Müslümanlardan bir kişinin müşriklerden olan bir adamdan bir alacağı vardı. Bu yüzden borcunu ödemesi için ona geldi. Müslümanın konuştuğu söz: "Öldükten sonra kendisine ümitvar olduğum Zât'a yemin olsun sözü idi. Bunun üzerine müşrik olan kişi dedi ki: "Sen, öldükten sonra dirileceğini gerçekten iddia ediyorsun. Ben de Allah'a yemin ediyorum ki, Allah ölen kimseyi diriltmeyecektir" derken Allah Teâlâ bu ayeti indirdi.[305] Bu yeminin dünya hayatında

[300] Bkz. Bakara 2/285; Nisa 4/46; Nur 24/51.
[301] İbn Manzûr, XX/1891.
[302] Taberî, XIII/715; İbn Atıyye, III/345.
[303] Kurtubî, XII/162.
[304] *Kur'an Yolu*, III/325. *Onlar, "Allah, ölen bir kimseyi diriltmez" diye var güçleriyle Allah'a yemin ettiler. Hayır, diriltecek! Bu, yerine getirilmesini Allah'ın üzerine aldığı bir vaattir. Fakat insanların çoğu bilmezler.* (Nahl 16/38)
[305] Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, çev. Necati Tetik, Necdet Çağıl, İhtar Yay., İstanbul, 1997., s. 231.

tüm zalimler tarafından edilmiş olması muhtemeldir. Zira onlar şirk hususunda seleflerinin kendilerinden sonra gelenlerine bıraktığı öğretileri kabul etmekteydiler. Çoğunluğunun ya da bir kısmının etmiş olması ihtimalinde ise geriye kalanlar da bu yemine mânen dâhildir.[306]

"Kendilerine zulmedenlerin yerlerinde oturdunuz" cümlesindeki "سكن" ifadesi huzur, rahatlık anlamında alındığında[307]; kendilerinden öncekilerin yaşamış olduğu yerlerde içleri rahat oturduklarını ifade eder.[308] İnkarcıların Allah'ın ayetlerine öncekilerin masalları şeklinde bir yakıştırma yapmaları kendilerinden önce yaşamış toplumların başına gelen olaylara inanmasalar bile onlar hakkında az da olsa birtakım bilgilere sahip olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla kıyamet günü böyle bir şeyden haberdar edilmediklerini söyleyemeyeceklerinden kendilerine bu hatırlatma yapılmaktadır. Taberî (ö.310 h.)'ye göre inkârcılara misaller verilmesinin zikredilmesiyle; bu misallere rağmen inkârları bırakıp tövbe etmedikleri; başlarına gelmiş bulunan azap karşısında dünyaya dönüp tövbe etmek için artık çok geç olduğu ve isteklerinin hiçbir şekilde yerine gelmeyeceği bildirilmektedir.[309]

İnkarcılara verilen nimetler, imana davet edilişleri, onların ise ısrarla ve inatla Allah'ın dinine muhalif davrandıklarının hatırlatılmasından sonra, insanlara ve onları yoldan çıkaran cinlere uyarılara kulak asmadıkları için başlarına gelen kötü akıbetin sorumlu oldukları bildirilecektir:

[306] İbn Âşûr, XIII/249.
[307] Kelimenin bu anlamdaki kullanımları için Bkz. Tevbe 9/ 103; Yunus 10/ 67; Nahl 16/ 80; Neml 27/ 86; Kasas 28/ 72 ve 73; Rum 30/ 21; Mümin 40/ 61.
[308] Zemahşerî, III/392.
[309] Taberî, XIII/716.

"Ey Âdemoğulları! Ben, size, şeytana kulluk etmeyin. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır. Bana kulluk edin. İşte bu dosdoğru yoldur, diye emretmedim mi?"[310] *"Andolsun, o sizden pek çok nesli saptırmıştı. Hiç düşünmüyor muydunuz?"*[311]

"Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size ayetlerimi anlatan ve bu gününüzün gelip çatacağı hakkında sizi uyaran peygamberler gelmedi mi? Onlar şöyle diyecekler: "Biz kendi aleyhimize şahitlik ederiz." Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.[312]

Yukarıda izah edildiği üzere herhangi bir mazeret öne sürememenin çaresizliği, inkârcıların peygamber gönderilip gönderilmediğine dair sorulan soruya verdikleri cevapta kendini açıkça ortaya koymaktadır. "Hayır" diyemeyecekleri bu soruya "evet" de diyememektedirler. Kişinin kendi aleyhinde şahitlik etmesi normal şartlar altında aklen mümkün gözükmeyen bir durum olsa da, devamında gelen süreçten bu şahitliğin kendi suçunu itiraf etme hali olduğu anlaşılmaktadır: *Rab'lerinin huzurunda durduruldukları vakit (hâllerini) bir görsen! (Allah) diyecek ki: "Nasıl, şu (dirilmek) gerçek değil miymiş?" Onlar, "Evet, Rabbimize andolsun ki, gerçekmiş" derler. (Allah), "Öyleyse inkâr etmekte olduğunuzdan dolayı tadın azabı!" der.*[313]

Kurtulma ve bağışlanma adına hiçbir yolun kalmadığı; azaplarla dolu ebedî cehennemin layık oldukları ve gidecekleri tek yer olduğu inkârcıların yüzlerine

[310] Yasin 36/61.
[311] Yasin 36/62.
[312] Enam 6/130.
[313] Enam 6/30.

okunurken, diğer taraftan da onlara dünya hayatında yaptıkları yüzünden azabı çekmeyi hak ettikleri hatırlatılacaktır:

Yaptıklarının kötülükleri karşılarına dikilmiş ve alay edip durdukları şey, kendilerini kuşatıvermiştir.[314] *Onlara şöyle denir: "Bugüne kavuşacağınızı unuttuğunuz gibi, bu gün biz de sizi unutuyoruz. Barınağınız ateştir. Yardımcılarınız da yoktur."*[315] *İşte bu, tehdit edildiğiniz cehennemdir.*[316] *İnkâr ettiğinizden dolayı bugün girin oraya!*[317] *İçinde ebedî kalacağınız cehennemin kapılarından girin!...*[318] *...Ebedî azabı tadın! Siz ancak vaktiyle kazanmakta olduğunuzun cezasına çarptırılıyorsunuz...*[319]

"Bugüne kavuşacağınızı unuttuğunuz gibi, bu gün biz de sizi unutuyoruz" cümlesindeki unutma, yüz çevirme anlamındadır. Zira yüz çevirerek bir şeyi terk eden, o şeyi unutulmuş bir konuma getirmiş demektir. Nitekim bu anlamda "onu unutulmaya terk etti" denilmiştir.[320] Ayette geçen unutmanın "Bu dönüş günü için azık olan itaati terk ettiğiniz gibi biz de sizi azabın içine terk ediyoruz" ve "Bu gününüzle karşılaşacağınızı umursamayıp yüz çevirdiğiniz gibi, biz de sizi değersiz, unutulan bir şey konumuna getiriyoruz" anlamlarıyla iki şekilde açıklanmıştır.[321] "صلْي" ateşin sıcağıyla ısınmak demektir. Yakmaya bu adın verilmesi alay etmek içindir.[322]

[314] Casiye 45/33.
[315] Casiye 45/34.
[316] Yasin 36/63.
[317] Yasin 36/64.
[318] Nahl 16/29; Zümer 39/72; Mümin 40/76.
[319] Yunus 10/52.
[320] Kurtubî, VIII/379.
[321] Râzi, XXVII/275.
[322] İbn Âşûr, XXIII/49.

C) İNKÂRCILARIN PİŞMANLIKLARI

إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الأَسْبَابُ* وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّؤُوا مِنَّا كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُم بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ

Kendilerine uyulanlar o gün azabı görünce, kendilerine uyanlardan uzaklaşacaklar, aralarındaki bütün bağlar kopacaktır.[323] *Uyanlar şöyle derler: "Keşke dünyaya bir dönüşümüz olsaydı da onların şimdi bizden uzaklaştıkları gibi, biz de onlardan uzaklaşsaydık." Böylece Allah, onlara işledikleri fiilleri pişmanlık kaynağı olarak gösterir. Onlar ateşten çıkacak da değillerdir.*[324]

Sözlükte ağaca tırmanılan ip anlamına gelen "سبب"; iki şey arasındaki bağın adı olup çoğulu "esbâb"dır.[325] Ayette çoğul halde geçen bu kelime hakkında, inkârcıların dünya hayatında devam eden bağları, dünyadaki konumları, akrabalık bağları, dünyadaki işledikleri amelleri, dünyada aralarında yaptıkları anlaşma ve birbirlerine verdikleri sözler gibi açıklamalar yapılmıştır.[326] Kendisine uyulanlar ister insanları saptıran şeytanlar isterse önderler olarak açıklansın, ayetin lafzı hepsini kapsamaktadır.[327] Tabi olunanların uzaklaşması onlara tabi olanları saptırmadıklarını, uyanların kendi iradeleri ile inkâra düştüklerini söylemeleridir. Tabi olanların görecekleri ceza, suçlarını saptıranların üzerine atmaya çalışmalarından kaynaklanmayıp doğrudan inkâr etmeleri ile alakalıdır.[328]

Ayette geçen "حسرات" ifadesi, kelime anlamıyla meydana çıkarma, gizliliği ortadan kaldırma gibi anlamlara gelen "حسر" kökünden türemiş olup; pişmanlık

[323] Bakara 2/166.
[324] Bakara 2/167.
[325] İbn Fâris, s. 220. Cevherî, I/145.
[326] Mâverdî, I/219.
[327] Taberî, III/25.
[328] İbn Atıyye, I/236.

duyarak üzülmeyi, hayıflanmayı ifade eder.[329] Zira gerçeğin ortaya çıkarılması, düşüncesizce davranmanın sonucunda kaçırdığına pişman olmanın sebebidir.[330] İşlenmiş her bir kötü fiilin neticesinin azap olduğunun görülmesi ve onların türlü vesilelerle tekrar tekrar hatırlanacak olması, inkârcının yaşayacağı pişmanlığın kesilmeksizin artarak devam edeceğini göstermektedir.

Kur'an'da inkârcıların yaşayacağı başlıca pişmanlığın Müslüman olmayı dilemeleri şeklinde gerçekleşeceğini bildirilmektedir: رُّبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ *İnkâr edenler, "Keşke müslüman olsaydık" diye çok arzu edeceklerdir.*[331] Kur'an'da sıkça rastlandığı üzere, "ellezîne keferû" ifadesinde fiilin geçmiş zaman (mazi) kipinde çekilmesi küfrün (red ve inkârın) bilerek yapıldığının işaretidir.[332] "رُبَمَا" kelimesi aslen azlığı ifade için kullanılırsa da çokluğu belirtmek için de kullanılabilir. Buna göre ayetin anlamı, inkârcılar çok kere Müslüman olsaydık diye arzu edeceklerdir, şeklindedir.[333] Kelime azlık manasında alındığında azabın onları fırsat vermeyecek derece meşgul etmesi, pişman olmanın arada bir akıllarına gelmesidir.[334]

İnkarcıların Müslüman olmadıklarına pişman olacakları durum ve zaman hakkında; dünyada iken hidayet ve dalalet kendilerine belli olduğu zaman; kıyamet günü müminleri itibarlı, inkârcıları da zelil vaziyette gördükleri zaman; müminler cennete, inkârcılar da cehenneme girdikleri zaman[335]; ölüm esnasında ya da kıyamet günü kendi durumları ile birlikte Müslümanların durumlarını gördüklerinde

[329] Cevherî, II/629.
[330] İbn Âşûr, II/100.
[331] Hicr 15/2.
[332] Esed, II/514-515.
[333] İbn Atıyye, III/349; Kurtubî, XII/175.
[334] Bağavî, IV/368.
[335] Mâverdî, III/147-148.

Müslüman olmadıklarına[336]; inkârcı ne zaman bir azapla karşılaşsa ya da Müslümanın içinde bulunduğu durumlardan birini görse o anda Müslüman olmadığına pişman olacaktır[337] gibi yorumlar yapılmıştır.

Cehenneme gireceğini kesin bir şekilde anlayan inkârcılar, dünyada değerli gördükleri ne varsa azaptan kurtulmak için feda etmeye çalışacaklardır:

يُبَصَّرُونَهُمْ يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بِبَنِيهِ*وَصَاحِبَتِهِ وَأَخِيهِ* وَفَصِيلَتِهِ الَّتِي تُؤْوِيهِ* وَمَن فِي الأَرْضِ جَمِيعاً ثُمَّ يُنجِيهِ

Birbirlerine gösterilirler. Günahkâr kimse ister ki, o günün azabından kurtulmak için oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini koruyup barındıran tüm ailesini ve yeryüzünde bulunanların hepsini fidye olarak versin de, kendisini kurtarsın.[338]

Yukarıdaki ayette geçen "sonra" (ثم) ifadesi kurtarılmanın imkânsızlığını belirtmekte olup, ayet "inkârcı kişi tüm bunların sahibi olup kendi canı için onları feda etmeyi, sonra da bununla kurtulmayı diliyor; hiçbiri onu kurtaramaz!" anlamındadır.[339] "Herkes" kelimesi ise bu azabın acılarına hiçbir kimsenin tahammül edemeyeceğini gösterir. Bu sebeple "siz" yerine "herkes" denilmiştir.[340]

وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِي الأَرْضِ لافْتَدَتْ بِهِ وَأَسَرُّواْ النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُاْ الْعَذَابَ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ وَهُمْ لاَ يُظْلَمُونَ

[336] Zemahşerî, III/396.
[337] Zeccâc, III/172; Râzi, XIX/158.
[338] Mearic 70/11-14.
[339] Râzi, XXX/127.
[340] İbn Âşûr, XI/197.

(O gün) zulmetmiş olan herkes, eğer yeryüzündeki her şeye sahip olsa, kendini kurtarmak için onu fidye verir. Azabı gördüklerinde, için için derin bir pişmanlık duyarlar. Onlara zulmedilmeksizin aralarında adaletle hükmedilir.[341]

Kur'an'da cehennemliklerin kurtulma adına her şeyi gözden çıkaracakları, hatta içindekilerle birlikte yeryüzünün sahibi olsalar bile tüm hepsini bir çırpıda feda edebileceklerinin tasvir edilişinden, inkârcıların cehennem azabının bütün dehşetiyle derinden hissedecekleri anlaşılmaktadır: *Rablerinin emrine uyanlar için mükâfatın en güzeli vardır. Ona uymayanlar ise, yeryüzünde olan her şey ve onun yanında bir katı daha kendilerinin olsa, kurtulmak için hepsini kurtuluş fidyesi olarak verirlerdi. İşte hesabın kötüsü bunlar içindir. Varacakları yer de cehennemdir.*[342]

İnkarcıların yukarıda da belirtilen feda etme çabasının boş olduğu, Al-i İmran 3/91. ayetinde inkârcıların yeryüzü dolusu altına bile sahip olup feda etmeleri halinde bile kendilerinden kabul edilmeyeceğini bildirilmektedir. İnkâr edip de kâfir olarak ölenlerin dünyadaki bütün servetlerinin bir misli daha fazla servetleri bulunsa ve ahiret azabından kurtulmak için bu serveti fidye olarak verecek olsalar dahi bu istekleri kabul edilmeyecektir. Yani böyle kimseler dünyada iken bu kadar serveti harcayarak hayır yapmış olsalar ve ahirette bu hayrın sevabını karşılık göstererek kendilerini azaptan kurtarmak isteseler bile bunun yararı olmayacaktır, çünkü inkârları onların sevaplarını iptal etmiştir.[343]

Ayetlerden çıkarılabilecek bir diğer yorum ise, inkârcının dünyaya döndürülüp elde edeceği tüm zenginliği feda etme karşılığında azaptan kurtulmayı ummasıdır. İleride Hakka 69/ 28. ayette de geleceği üzere inkârcı, dünyadaki

[341] Yunus 10/54.
[342] Rad 13/18.
[343] *Kur'an Yolu*, II/267; Zeccâc III/146.

zenginliğinden hiçbir şeyin elinde olmadığının farkındadır. O halde bu isteğin ahiret için değil, dünyaya tekrar döndürülme için olması da mümkün gözükmektedir.

Yukarıda geçen Yunus 10/54. ayetindeki "اَسَرُّوا" lafzının hangi anlama geldiği hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. "اَسَرَّ" birbirine zıt iki anlamı da içeren kelimelerden olup hem gizleme hem de göstermeyi ifade eder.[344] Taberî (ö.310 h.)'ye göre ayette kastedilen, müşriklerin ileri gelenlerinin azabı görünce duydukları pişmanlığı kendilerine uymuş kimselerden gizlemeleridir.[345] Gösterme anlamında alındığında bu *"Ey Rabbimiz! Biz azgınlığımıza yenik düştük ve sapık bir toplum olduk."* (Müminun 23/ 106) ayetinde belirtilmiştir. Gizleme anlamı kabul edilirse bu takdirde gördükleri şeylerden duydukları korku sonucu şaşırıp kalarak asılmaya götürülen birinin tek bir söz etmemesi gibi pişmanlıklarını gizlemeleri demektir.[346] İbn Atıyye (ö.546 h.) pişmanlığın kendisinin zaruri olarak ancak gizli bir şekilde gerçekleştiğini; pişmanlıktan dolayı dışa yansıyanın ise başka bir şey olduğunu söyleyerek Arapçada bu kelimenin iki zıddı da ifade ettiğine dair hiçbir kayıt bulunmadığını, dolayısıyla gösterme anlamının verilemeyeceği yorumunu yapmaktadır.[347]

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءنَا لَوْلا أُنزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ أَوْ نَرَى رَبَّنَا لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنفُسِهِمْ وَعَتَوْ عُتُوّاً كَبِيراً* يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ لا بُشْرَى يَوْمَئِذٍ لِّلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ حِجْراً مَّحْجُوراً

Bize kavuşacaklarını ummayanlar, "Bize melekler indirilseydi, yahut Rabbimizi görseydik ya!" dediler. Andolsun, onlar kendi benliklerinde büyüklük tasladılar ve büyük bir taşkınlık gösterdiler.[348] *Fakat melekleri görecekleri gün, işte*

[344] İsfehâni, s.228; Râzi, XVII/117.
[345] Taberî, XII/192.
[346] Zemahşerî, III/150; Râzi, XVII/117.
[347] İbn Atıyye, IV/421.
[348] Furkan 25/21.

o gün suçlulara hiçbir müjde yoktur. "Eyvah! Biz Allah'ın rahmetinden tamamen uzaklaştırılmışız" diyecekler.[349]

Yukarıdaki ayette ummak fiilinin kullanılmış olması, inananların umduklarına kavuşacaklarını ima etmesi kadar, ahirete inanmayan inkârcıların dünyada iken gerçekleşmesine dair hiçbir beklenti içinde olmadıkları gibi, başlarına gelmesini ummadıkları dehşetli ve korkunç azapların şokunu birbiri ardına yaşayacaklarına dair bir uyarıdır. Her ne kadar ayet, tarihî bağlamda özellikle Mekkeli putperestlerin inkâra sapmalarının temelindeki olumsuz psikolojiyi ortaya koyuyor gibi görünse de aslında bu, daha genel olarak Allah'ın, peygamberi vasıtasıyla ortaya koyduğu inanç ve ahlâk ilkelerine karşı mücadeleyi kendilerine dava edinmiş olan bütün inkârcılar için geçerli genel bir tespit olarak anlaşılabilir.[350]

İnkarcıların melekleri görünce söyleyeceği " حجراً " ifadesi, inkârcıların üzerlerine kendilerini öldürmek üzere gelen bir düşmanla ya da ani bir hücumla karşılaştıklarında "Uzak olsun, Allah korusun!" anlamında sığınma cümlesi olarak söyledikleri bir kelimeydi.[351] Bir başka görüşe göre ise "حجراً" suçlulara, "محجوراً" ise meleklere ait sözlerdir. Yani melekleri gördükleri zaman "Üzerimize gelmenizden Allah'a sığınırız" derler. Melekler ise "Bu günün kötülüğünden korunmanız yasaktır" derler.[352]

O gün zalim kimse, (çaresizlik içinde) ellerini ısırıp şöyle diyecektir: "Ne olurdu ben de peygamberle beraber aynı yolu tutsaydım!"[353] *"Yazıklar olsun bana,*

[349] Furkan 25/ 22.
[350] *Kur'an Yolu*, IV/117-118.
[351] Zemahşerî, IV/342.
[352] Râzi, XXIV/71; Kurtubî, XV/395.
[353] Furkan 25/27.

keşke falanı dost edinmeseydim!"[354] *"Andolsun, Kur'an bana geldikten sonra beni ondan o saptırdı. Zaten şeytan insanı yüzüstü bırakır."*[355]

Ayette "rasûl" ve "zalim (haksızlık yapan / haksızlığı kendine yol edinen)" terimleri, Allah'ın bütün resullerini ve onlara bilinçli olarak karşı çıkan herkesi ifade etmek üzere cins ya da tür belirtici anlamda kullanılmaktadır.[356] El ve parmak uçlarını ısırmak, öfke[357] ve pişmanlıktan kinayedir.[358] Bir elini ısırmak onu ferahlatmaz, iki elini de ısırır. Bu hareket psikolojik bir (pişmanlık) halini ifade hususunda maruf olan bir davranıştır. Allah, "falanı" şeklinde, belirsiz bir ifade buyurmakla, manayı, peygamberin gösterdiği yoldan saptıran ve Allah'ın zikrinden şaşırtan her kötü arkadaşa teşmil etmektedir.[359] Ayetin sonunda kişiyi musibet ve azap anında yalnız bırakarak uzaklaşan şeytanla kastedilen ise insanlardan ya da cinlerden olsun, Allah'a karşı büyüklenerek isyan eden ve Onun yolundan alıkoyan herkestir.[360]

Şüphesiz ki inkârcılara verilecek asıl ceza, bu dünyada kötülük yapanların, artık "geri dönüş" olmadığını ve bu hayatta iyilik yapmak için bütün fırsatları kaçırmış olduklarını anlamaları ile çekecekleri çare bulunmaz acı ve elemdir[361]:

وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيهْ* وَلَمْ أَدْرِ مَا حِسَابِيهْ* يَا لَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةْ* مَا أَغْنَى عَنِّي مَالِيهْ * هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيهْ

[354] Furkan 25/28.
[355] Furkan 25/29.
[356] Esed, II/731-732.
[357] *İşte siz öyle kimselersiniz ki, onları seversiniz; onlar ise, bütün kitaplara iman ettiğiniz hâlde, sizi sevmezler. Onlar sizinle karşılaştıkları zaman "inandık" derler. Ama kendi başlarına kaldıklarında, size karşı kinlerinden dolayı parmaklarını ısırırlar. De ki: "Öfkenizden ölün!" Şüphesiz Allah, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) bilir*. (Al-i İmran 3/119)
[358] Zemahşerî, IV/345.
[359] Fâiz, s. 221.
[360] Bağavî, VI/81.
[361] Fazlurrahman, s. 169-170.

Kitabı kendisine sol tarafından verilen ise şöyle der: "Keşke kitabım bana verilmeseydi."[362] *"Hesabımın ne olduğunu da bilmeseydim."*[363] *"Keşke ölüm her şeyi bitirseydi."*[364] *"Malım bana hiçbir yarar sağlamadı."*[365] *"Saltanatım da yok olup gitti."*[366] İnkarcının dünyadaki ölümünün, sonrasındaki her şeyi ve hayatı bitirecek ölüm olması ve yeniden diriltilmemeyi temenni ettiği "القاضية", kendisinden sonra hayat olmayan ölüm anlamındadır.[367] Taberî (ö.310 h.)'ye göre ayetteki "sultân" lafzı hüccet anlamında olup, inkârcının ortaya koyacağı hiçbir delilinin kalmadığını belirtmektedir.[368]

Müslüman olmadıklarına pişman olan inkârcılar, çok geç olmasına ve fayda vermeyeceğini bilmelerine rağmen, kendilerine gönderilen peygamberlere uymamış olmalarından da pişmanlık duyacaklardır: *Yüzlerinin ateşte bir yandan bir yana döndürüleceği gün, "Keşke Allah'a ve Resul'e itaat edeydik" diyecekler.*[369]

Ayette ifadenin diğer organlar arasından yüze tahsis edilmesi, yüzün hassas duyuların merkezi konumunda olması ve sıcaklığın yüze vücudun geriye kalan kısmından daha fazla acı vermesindendir.[370] Bu çevrilme ateşin dokunmasıyla kimi zaman kararmak kimi zaman ise morarmak suretiyle renklerinin değişmesidir.[371] Kur'an'ın başka birçok yerinde olduğu gibi burada da "yüz", insanın kişiliğinin en anlamlı ve değerli parçası olarak bütün bir insanın kişiliğini temsil eder.[372] Burada

[362] Hakka 69/25.
[363] Hakka 69/26.
[364] Hakka 69/27.
[365] Hakka 69/28.
[366] Hakka 69/29.
[367] Bağavî, VIII/212.
[368] Taberî, XXIII/236.
[369] Ahzab 33/ 66.
[370] İbn Âşûr, XXII/116.
[371] Kurtubî, XVII/238.
[372] Esed, II/867.

ise yüzün ateşte yanması özellikle zikredilerek, yanan kişinin aşağılık ve değersiz bir konumda bulunacağı üstü kapalı ifade edilmektedir.

D) CEHENNEM BEKÇİLERİNE İTİRAFLARI

Haklarında azap hükmü kesinleşen cehennemliklerin, cehennemin kapılarında cehennem bekçilerinin soracakları soruya pişmanlık içerisinde itiraflarda bulunarak yanıt verecekleri şöyle haber verilmektedir:

وَسِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى جَهَنَّمَ زُمَراً حَتَّى إِذَا جَاؤُوهَا فُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاء يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا بَلَى وَلَكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ

İnkâr edenler grup grup cehenneme sevk edilirler. Cehenneme vardıklarında oranın kapıları açılır ve cehennem bekçileri onlara şöyle derler: "Size içinizden, Rabbinizin âyetlerini size okuyan ve bu gününüze kavuşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?" Onlar da, "Evet geldi" derler. Fakat inkârcılar hakkında azap sözü gerçekleşmiştir.[373]

Önüne katarak yürütme anlamına gelen "sevk", zorlama ve aşağılama hissi uyandıran bir kelimedir.[374] "زُمَراً" lafzı gruplar halinde[375] ya da itile kakıla, iniltiye benzer sesler çıkararak[376] sürülmeyi ifade etmektedir. Cehennemin kapılarının onlar gelince açılacağının belirtilmesi, daha önceden kapalı olan yedi kapının o ana kadar kapalı olduğunu göstermektedir.[377] Kapalı bir kapının önüne zorla getirilmiş birisinin kapı açıldığı zaman içeriden kimin çıkacağını bilmemesi bu kişiyi merak ve endişeye; tam aksine kapı açıldığında karşısında kendisine zarar vermek için hazır

[373] Zümer 39/71.
[374] İbn Âşûr, XXIV/69.
[375] Taberî, XX/264; İbn Atıyye, IV/542.
[376] Mâverdî, V/137.
[377] Bağavî, VII/132.

bekleyen birilerinin olduğunu[378] bilmek ise korkuya sevk edecektir. Cehennem kapıları da bu sebeple cehennemlikleri korkutmak ve dehşete düşürmek için onlar geldiği zaman açılacaktır.[379]

Cehennemliklere sorulan soruda dikkati çeken unsur, azap göreceklerinin üstü kapalı bir şekilde söylenmesidir. Sorunun içerisindeki incelik, zor zamanları belirtmek için kullanılan (يوم) "bugün" lafzındadır.[380] İnkarcı cehennemliklerin böyle bir soruya muhatap kalmalarından maksat, azarlanıp kınanarak keder ve üzüntülerinin artırılmasıdır.[381] Cehennem bekçilerine verdikleri cevap ise, kendilerine Yüce Allah tarafından "*...Andolsun, cehennemi hem cinlerden hem de insanlardan dolduracağım...*"[382] sözünü bildiren bir delilin geldiğine dair itiraflarıdır.[383] İnkarcıların cehennem bekçilerine itiraflarının devamı Mülk suresinde daha detaylı olarak yer almaktadır:

Neredeyse cehennem öfkeden çatlayacaktır! Oraya her bir topluluk atıldıkça oranın bekçileri onlara, "Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?" diye sorarlar.[384] *Onlar da şöyle derler: "Evet, bize bir uyarıcı gelmişti. Fakat biz onu yalanlamış ve 'Allah hiçbir şey indirmemiştir. Siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz' demiştik."*[385] *Yine şöyle derler: "Eğer kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şu alevli ateştekilerden olmazdık."*[386] *İşte böylece günahlarını itiraf ederler. Artık alevli ateştekiler Allah'ın rahmetinden uzak olsun!*[387]

---

[378] Bkz. Tahrim 66/6.
[379] İbn Âşûr, XXIV/69.
[380] Râzi, XXVII/22
[381] İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebu Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb, *Hâdi'l-Ervâh İlâ Bilâdi'l-Efrâh*, Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî, Cidde, 2007, I/105.
[382] Secde 32/13.
[383] Kurtubî, XVIII/316.
[384] Mülk 67/8.
[385] Mülk 67/9.
[386] Mülk 67/10.
[387] Mülk 67/11.

İnkarcıların kendilerine peygamber geldiği ve onu yalanlamış olduğuna dair sözleri, Allah'ın adaletini itirafla birlikte, Onun peygamber göndermek suretiyle inkârlarını haklı gösterecek mazeretlerini ortadan kaldırdığını kabul etmeleridir.[388] Onun için inkârlarını itiraf ederken "kulaklarımız ve akıllarımız olsaydı" değil, "dinleseydik ya da akletseydik" diyerek işitme ve akletme nimetlerine karşı nankörlük etmiş olduklarına pişman olacaklardır.[389] Taberî (ö.310 h.) bunu peygamberlerin nasihatlerine kulak vermemiş ve davet ettikleri şeyleri idrak etmemiş olduklarını dile getirmeleri şeklinde açıklamaktadır.[390]

E) CEHENNEMDEKİ TARTIŞMALARI

1) Birbirlerini Suçlamaları

Kur'an'a göre inkârcılar azabı müşahede etmelerinin ardından liderleriyle cehennemde toplandıkları esnada bahaneler öne sürerek kendilerini temize çıkarma çaba ve çağrısında bulunacaklardır[391]: *Şöyle derler: "Ey Rabbimiz! Bunu bizim önümüze süren/ler/in cehennemde azabını bir kat daha artır."*[392] *..."Ey Rabbimiz! Biz önderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yoldan saptırdılar. Ey Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve onları büyük bir lânete uğrat."*[393] *..."Rabbimiz! Cinlerden ve insanlardan bizi saptıranları bize göster de onları ayaklarımızın altına alalım ki en aşağılıklardan olsunlar."*[394]

[388] Râzi, XXX/64.
[389] Yazır, VII/5218.
[390] Taberî, XXIII/125.
[391] İbn Âşûr, XXII/117.
[392] Sad 38/61.
[393] Ahzab 33/67-68.
[394] Fussilet 41/29.

Ayetteki "iki kat" (ضعفين) kelimesi tekrar tekrar anlamında olup azabın çokluğunu göstermektedir.[395] Bu talep kendilerinden azabın hafifletilmesi ve önderlerinin iki kat azap görmesi suretiyle onlardan intikam almak olarak iki şekilde yorumlanmıştır.[396] İnkarcıların kendilerini saptıranları ayaklarının altına alıp çiğnemeyi talep etmeleri, onlara karşı duydukları öfkeyi göstermektedir. Bu öfkenin şiddetini en bariz şekilde ortaya koyan şey ise hiçbir kimse kalmaksızın hepsini anlamında her iki grubun da birlikte zikredilmesidir. İnkarcılar bu suretle onlardan intikam almayı istemektedirler.[397] Taberî (ö.310 h.) cehennem kapılarının kat kat olacağını, her bir alt katın içinde bulunanların çekeceği azabın üsttekine göre daha şiddetli ve çetin olacağını söyleyerek, inkârcıların kendilerini saptıranları ayaklarının altına alarak cehennemin en alt katındaki azabı çektiklerini görmek için Yüce Allah'tan böyle bir istekte bulunacakları yorumunu yapmaktadır.[398]

Kendilerinden önceki toplulukların da aynı nedenle cehenneme girdiğini gören inkârcı grup, duydukları nefretle onların dinini ve ona uyanları lanetleyecektir[399]:

قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِكُم مِّنَ الْجِنِّ وَالإِنسِ فِي النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَّعَنَتْ أُخْتَهَا...

Allah, şöyle der: "Sizden önce gelip geçmiş cin ve insan toplulukları ile birlikte ateşe girin." Her topluluk (arkasından gidip sapıklığa düştüğü) kardeşine (yoldaşına) lânet eder...[400]

---

[395] Bağavî, VI/378.
[396] Mâverdî, II/222.
[397] İbn Âşûr, XXIV/280; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, Dersaadet Yayınları, İstanbul, ts., III/122.
[398] Taberî, XX/421.
[399] İbn Âşûr, VIII/121.

هَذَا فَوْجٌ مُّقْتَحِمٌ مَّعَكُمْ لَا مَرْحَباً بِهِمْ إِنَّهُمْ صَالُوا النَّارِ * قَالُوا بَلْ أَنتُمْ لا مَرْحَباً بِكُمْ أَنتُمْ قَدَّمْتُمُوهُ لَنَا فَبِئْسَ الْقَرَارُ

"İşte sizinle beraber atılan bir grup. Onlara rahat olmasın! Şüphesiz onlar cehenneme gireceklerdir."[401] *O grup da, "Hayır, size rahatlık olmasın! Bu cehennemi bizim önümüze siz sürdünüz. Orası ne kötü durak yeridir!" der.*[402]

Cehennemde birbiriyle tartışan bu iki grubun kimler olduğu hususunda iki farklı görüş mevcuttur. Bunlardan ilkine göre, "İşte sizinle beraber atılan bir grup" sözü şeytanlara insanları işaret eden meleklere ait olup, suçlamalar ise şeytanlarla insanların arasında geçmektedir. İkinci görüşe göre ise Allah ikinci gruba ateşe girme emrini verdiği sırada birinci gruba "İşte sizinle ..." sözünü söylemekte ve suçlamalar iki grup arasında gerçekleşmektedir.[403] Râzi (ö.604 h.)'ye göre ise tartışanlar lider konumundaki kimselerle onlara tabi olanlardır. "lâ merhaben bikum" önderlerin tabi olanlarına kötülük dilemesidir. Bir kişiye "merhaben" şeklinde dua edilmesi "rahat edesin" anlamını taşır. Başına "lâ" getirildiğinde ise tam tersine o kişi için beddua için kullanılır.[404]

Yüce Allah'tan kendilerini saptıranları göstermesini isteyen grubun taptıklarıyla yapacakları tartışma sahnesinde; sapkın bir yolda gitmiş olduklarını itiraf etmelerinin yanı sıra, Allah'tan başkasına tapmış olmanın pişmanlığı da yer almaktadır:

---

[400] Araf 7/38.
[401] Sad 38/59.
[402] Sad 38/60.
[403] Mâverdî, V/108.
[404] Râzi, XXVI/222.

فَكُبْكِبُوا فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُونَ* وَجُنُودُ إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ* قَالُوا وَهُمْ فِيهَا يَخْتَصِمُونَ* تَاللَّهِ إِن كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ* إِذْ نُسَوِّيكُم بِرَبِّ الْعَالَمِينَ* وَمَا أَضَلَّنَا إِلا الْمُجْرِمُونَ* فَمَا لَنَا مِن شَافِعِينَ* وَلا صَدِيقٍ حَمِيمٍ* فَلَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

Artık onlar ve o azgınlar ile İblis'in askerleri hepsi birden tepetakla oraya atılırlar.[405] *Orada onlar taptıklarıyla çekişerek şöyle derler: "Allah'a andolsun! Biz gerçekten apaçık bir sapıklık içindeymişiz. "Çünkü sizi, âlemlerin Rabbi ile bir tutuyorduk. "Bizi ancak (önderlerimiz olan) suçlular saptırdı. İşte bu yüzden bizim şefaatçilerimiz yok. Candan bir dostumuz da yok. Keşke (dünyaya) bir dönüşümüz olsa da inananlardan olsak."*[406]

Taberî (ö.310 h.)'ye göre ayetteki İblis'in orduları ifadesinden kastedilen, gerek kendisinin gerekse insan soyundan olsun ona uyan herkestir.[407] Kurtubî (ö.671 h.) ise bu hususu Allah yolundan alıkoyan ve Allah'a isyan hususunda kendisine itaat edilen herkesin insan için bir şeytan olması anlamıyla açıklamaktadır.[408] Dilcilerin yıkılma ve devrilmeyi ifade ettiğini söylediği "كبكب" lafzı burada birbirlerinin üzerine atılırlar anlamında olup bu işin birbiri ardına gerçekleştiğini belirtir.[409]

İbn Atıyye (ö.546 h.)'ye göre sapkınlık içerisinde olduklarını itiraf edenlerin sözüne muhatap olanlar putlardır.[410] Râzi (ö.604 h.)'ye göre ise putperestler putları muhtemelen sadece suret halinde görmekle birlikte, onlara ne kadar büyük bir hata yapmış olduklarını itiraf ve duydukları pişmanlığı belirtme sadedinde konuşacaklardır. Bu anlam devamında kendilerini suçluların saptırmış olduğunu

[405] Şuara 26/94-95.
[406] Şuara 26/96-102.
[407] Taberî, XVII/598.
[408] Kurtubî, XV/403.
[409] Zeccâc, IV/94.
[410] İbn Atıyye, IV/236.

iddia etmeleri ile teyit edilmektedir.[411] Pişman olan kişinin kendisini pişmanlığa sürükleyen akıldan yoksun bir nesneyi akıl sahibi ve işiten bir konumuna getirerek yaptığı bu hitap onun kendini ne kadar fazla azarladığını göstermektedir.[412]

Müstekbir ve mustazaf grupların da cehennemde birbiriyle tartışacağı Kur'an'da şöyle anlatılmaktadır: *"Ateşin içinde birbirleriyle tartışırlarken, zayıf olanlar, büyüklük taslayanlara, "Biz size uymuş kimselerdik. Şimdi şu ateşin bir kısmını üzerimizden kaldırabilir misiniz?" derler."*[413] *"Büyüklük taslayanlar ise şöyle derler: "Biz hepimiz ateşin içindeyiz. Şüphesiz Allah, kullar arasında (böyle) hüküm vermiştir.""*[414]

Tâbi olanlar önderlerine azabı hafifletme hakkında soru sorarken onların bunu yapabilecek güçlerinin olmadığının farkında olacaklardır. Bu sözü söylemelerindeki maksat ise, kendilerini türlü sapkınlıklara düşmelerine sebep olan önder konumundaki bu kimseleri utandırarak kalplerini alabildiğince sızlatmaktır. Onlar ise "senin azabını hafifletecek gücüm olsa kendi azabımı hafifletirdim" anlamında "biz hepimiz ateşin içindeyiz" diyeceklerdir.[415]

...حَتَّى إِذَا ادَّارَكُواْ فِيهَا جَمِيعاً قَالَتْ أُخْرَاهُمْ لأُولاَهُمْ رَبَّنَا هَـؤُلاء أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ عَذَاباً ضِعْفاً مِّنَ النَّارِ قَالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ وَلَـكِن لاَّ تَعْلَمُونَ

...Nihayet hepsi orada toplandığı zaman peşlerinden gidenler, kendilerine öncülük edenler için, "Ey Rabbimiz! Şunlar bizi saptırdılar. Onlara bir kat daha ateş

[411] Râzi, XXIV/152.
[412] İbn Âşûr, XIX/154.
[413] Mümin 40/47.
[414] Mümin 40/48.
[415] Râzi, XXVII/75.

azabı ver" derler. Allah, der ki: "Her biriniz için bir kat daha fazla azap vardır. Fakat bilmiyorsunuz."[416]

Ayette geçen öncekiler ile sonrakiler terimleri, burada, ya zaman içinde ardı ardına gelmeyi ("önce gelenler" ve "sonra gelenler" gibi), ya da konum ve statü bakımından bir sıralanmayı ("önderler" ve "onların izinden gidenler") işaret etmektedir. Her iki durumda da bu terimler, sonraki cümleden de anlaşılacağı gibi, -ister toplumların önde gelenleri ve düşünce önderleri anlamında doğrudan olsun, ister ortaya koydukları örnekler aracılığıyla sonraki kuşaklar tarafından izlenen selefler anlamında dolaylı olsun-, öncekilerin sonrakiler üzerinde bıraktıkları kötü ve olumsuz etkiyi dile getirmektedirler.[417]

"لكل" (hepsi/herkes için) ifadesi önderler ve tabi olanların her birine bir kat daha azap olması demektir.[418] Kur'an bu hususu Allah'ın ayetlerine masal yakıştırması yaparak başkalarını da bu sapkın düşünce ve inançlarına ortak edenlerin kıyamet günü kendi günahlarına ek olarak saptırdıkları kimselerinki kadar günahı yükleneceklerini[419]; ilahlık iddiasında bulunan Firavun'un kendisine uyanları peşinde ateşe götüreceğini, hepsinin ahirette de lanete uğrayacağını[420] bildirerek haber vermektedir. Öncekiler ve önderler hem kötü oldukları hem de kötülük yollarını açtıkları için, diğerleri ise onlara uymaları yanında, fikirleri, malları, güçleri, mevkileri, tutum ve davranışlarıyla onları destekleyip yüreklendirdikleri, güçlerine

[416] Araf 7/38.
[417] Esed, I/277.
[418] Bağavî, III/228.
[419] Nahl 16/25.
[420] Hud 11/98-99.

güç kattıkları, bâtıl ideolojilerini yaşatıp yaydıkları ve sonrakilere kötü örnek oldukları için iki kat suçludurlar ve iki kat ceza göreceklerdir.[421]

Öncekiler sonrakilere, "Sizin bize karşı bir üstünlüğünüz yoktur. Artık kazanmış olduğunuz şeylere karşılık, azabı tadın" derler.[422]

Öncekiler veya önderler olarak nitelenen grubun karşılık olarak söylediği söz "Sizin bize karşı herhangi bir üstünlüğünüzün olmadığı belli olmuştur" veya "İki kat azabı hak etme hususunda birbirimize eşitiz"[423], yani "Sizler de bizim yaptığımız gibi kendi özgür iradenizle yanlış yolda yürüdünüz; dolayısıyla siz de bizimle aynı sorumluluğu taşıyorsunuz.[424] mealinde, sapkınlıklarına sebep aramalarının, önderleri tarafından saptırıldıkları iddiasıyla suçlamada bulunmalarının kendilerine fayda sağlamadığını, onları azaptan kurtaramayacağını ifade etmektedir. Bir başka yoruma göre bu söz, azabınızın bizimkinden daha hafif olacağına dair emelinize ulaşamadınız anlamındadır.[425]

وَقَالُوا مَا لَنَا لا نَرَى رِجَالاً كُنَّا نَعُدُّهُم مِّنَ الْأَشْرَارِ* أَتَّخَذْنَاهُمْ سِخْرِيّاً أَمْ زَاغَتْ عَنْهُمُ الْأَبْصَارُ

Yine şöyle derler: "Dünyada kendilerini kötü saydığımız adamları acaba neden göremiyoruz?"[426] *"(Cehennemlik değillerdi de) biz onları alaya mı almış olduk, yoksa (buradalar da) gözlerimizden mi kaçtılar?"*[427]

[421] *Kur'an Yolu*, II/524; İbn Âşûr, VIII/123.
[422] Araf 7/39.
[423] Bağavî, III/228; Zemahşerî, II/441.
[424] Esed, I/278.
[425] İbn Atıyye, II/400.
[426] Sad 38/62.
[427] Sad 38/63.

Ayette inkarcıların ateşe girdikleri anda müminlerden zayıf olan bir grubu hatırlayarak söyleyecekleri bildirilen söz, bütün peygamberlerin toplumları için geçerlidir.[428] Kötü sayılan kimseler; -Kur'an'ın birçok ayetinde işaret edildiği gibi- bu dünyanın çekiciliğine kapılmış olan ve bu sebeple bütün manevî / ahlâkî telkin ve tavsiyelere karşı çıkan insanların her zaman horladıkları[429], onların bâtıl inançlarını ve erdemsiz yaşayışlarını reddeden, bu sebeple de onlar tarafından değersiz sayılıp alay ve hakarete maruz kalan müminlerdir.[430] Bu tavrın en bariz misali Nûh (a.s.)'ın davetine kavminden büyüklenen kimselerinin verdiği cevaptır: *Kavminin inkâr eden ileri gelenleri, "Biz, senin ancak bizim gibi bir insan olduğunu görüyoruz. İlk bakışta sana uyanların da ancak en aşağılıklarımızdan ibaret olduğunu görüyoruz. Sizin bize karşı herhangi bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz. Aksine sizin yalancı kimseler olduğunuzu sanıyoruz..."*[431] *"Sana hep aşağılık kimseler uymuş iken, biz hiç sana inanır mıyız?" dediler.*[432]

el-Ferrâ (ö.207 h.)'ya göre Sad 38/63. ayetteki اتخذناهم سخرياً أم زاغت غنهم الأبصار sorusu, kendini azarlama ve şaşırma anlamı taşımaktadır. Cümlenin başı soru ile okunduğu takdirde "yoksa" eşitlik anlamı taşır. Soru olmaksızın mazi fiil şeklinde okunduğunda ise "hayır" anlamındadır.[433] Birinci durumda anlam; Onlar ateşte bizimle mi yoksa bizimle beraberler de biz mi göremiyoruz?[434] demeleri; ikincide ise alay ettiklerini bizzat söylemeleridir. Bu soruda onların alay edilecek kişiler olmadığına ve alay etmiş olmalarından duydukları pişmanlığa dair bir ima

[428] İbn Atıyye, IV/512.
[429] Esed, III/932.
[430] *Kur'an Yolu*, IV/588.
[431] Hûd 11/27.
[432] Şuara 26/111.
[433] el-Ferrâ, II/411; Kurtubî, XVIII/234.
[434] Mâverdî, V/109; Beydâvî VII/153.

vardır.[435] İnkârcıların bu sorusuna verilecek cevap ileride Allah'a yalvarmaları konu başlığı altında geleceği üzere Müminun 23/109-111. ayetlerde geçmektedir. İnkarcıların sorusu bu sahnede muhtemelen yanıtsız bırakılarak kendilerine değer verilmediği, aşağılandıkları hissini uyandıracak, onları huzursuz edecek, kendilerine ve birbirlerine olan öfkelerini ve yaptıklarından duyacakları pişmanlıklarını artıracak manevî azapları çekmeleri için karşılıksız bırakılacaktır.

2) Şeytanın İnkârcılara Hitabı

Kur'an'da kıyamet günü kendisine söz verilecek olanlardan birisinin de şeytan olacağı haber verilmektedir. Şeytanın yoldan çıkardığı inkârcılara yapacağı bu hitap cehennemlikler için tam anlamıyla bir yıkımı ifade etmektedir:

وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الأَمْرُ إِنَّ اللّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَوَعَدتُّكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُم مِّن سُلْطَانٍ إِلاَّ أَن دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلاَ تَلُومُونِي وَلُومُواْ أَنفُسَكُم مَّا أَنَاْ بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنتُمْ بِمُصْرِخِيَّ إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِن قَبْلُ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

İş bitirilince şeytan da diyecek ki: "Şüphesiz Allah, size gerçek olanı söz verdi. Ben de size söz verdim ama yalancı çıktım. Zaten benim sizi zorlayacak bir gücüm yoktu. Ben sadece sizi çağırdım, siz de hemen bana geliverdiniz. O hâlde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız. Şüphesiz ben, daha önce sizin, beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim. Şüphesiz, zalimlere elem dolu bir azap vardır."[436]

[435] İbn Âşûr, XXIII/293.
[436] İbrahim 14/22.

Ayette geçen işin bitirilmesinden kastedilen cennetliklerin cennete, cehennemliklerin de cehenneme girmiş olmalarıdır.[437] Yukarıda cehennemlikler arasında karşılıklı öfke ve lanetleşme şeklinde geçen tartışmalar da göz önünde bulundurulduğunda şeytanın, diğer bir ifade ile İblis'in de kınanacağı muhakkaktır. Allah onu gerçeği duyurma, hakkın yerine sapkınlığın davetine boyun eğmeyi seçmelerinin kendilerine kazandırdığı şey hakkında onların aleyhinde şahitlik etmesi için konuşturmaktadır.[438]

Ayette geçen, çığlık atma, yardım için seslenme anlamındaki "صرخ" kökünden gelen "مصرخ" kelimesi yardım eden, kurtaran demektir.[439] "Ben daha önce de beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim" cümlesiyle şeytan insanları yoldan çıkarmaya çalışmış olmakla birlikte kendisini Allah'a eşit bir yere koymadığını ve kendisinin Ona ortak koşulmasını kabullenmediğini ifade edecektir. Nitekim Kur'an'da kendisinin Allah tarafından yaratıldığını söylediği (Araf 7/12; Sad 38/76), Allah'a "rabbim" diye hitap ettiği görülmektedir (Sad 38/79). Ancak vesvese verip yoldan çıkardığı kimseler onun aldatmalarına uymak suretiyle dolaylı olarak onu tanrılaştırmış ve Allah'a ortak koşmuşlardır.[440] Zira müşriklerden şeytan ve cinlere tapmakla doğrudan şeytan cinsine ibadet edenler olduğu gibi, putlara tapmak suretiyle ilah kabul ettikleri aracılığıyla şeytana ibadet edenler bulunmaktaydı.[441]

"بما أشركتمون" ifadesindeki "ما" mastar olarak alındığında şeytanın sözünün anlamı, önceden Allah'a ortak koşmalarını o anda inkâr etmesidir. "الذي" gibi ism-i mevsul olarak alındığı takdirde ise, en baştaki inkârını itiraf sadedinde günahının

[437] Taberî, XIII/628; Bağavî, IV/345; İbn Atıyye, III/333; Râzi, XIX/112; Kurtubî, XXII/127.
[438] İbn Âşûr, XIII/218.
[439] Cevherî, I/426.
[440] *Kur'an Yolu*, III/314.
[441] İbn Âşûr, XIII/221. Müşriklerin aslında cinlere ibadet ettikleri hususuna meleklerin şahitliği kısmında değinilmişti. Nisa 4/117. ayetine ise onların aslında bir şeytana ibadet ettiklerini belirtildiği görülmektedir: *Onlar, Allah'ı bırakıp ancak dişilere tapıyorlar. Hâlbuki (aslında) azgın bir şeytana tapmaktadırlar.*

onların günahından önce olduğu için onları kurtaramayacağını belirtmiş olması da muhtemeldir.[442] Râzi (ö.604 h.) bu ayetten hareketle şeytanın insana vesvese vermekten başka hiçbir şekilde yaklaşamayacağını; insanda şehvet, öfke, şüphe ve hayal gibi şeylere olan eğilimlerin onun kendisini etkilemesine yol açacağını belirterek, tüm bunların insan için asıl şeytanın kendi nefsi olduğuna işaret ettiği yorumunu yapmaktadır.[443]

F) CENNETTEKİLERE İTİRAFLARI

Cehennemdekilerin cennetteki müminlere itiraflarını konu alan ayetlerde, inkârcıların dünya hayatında cenneti kazanmalarını sağlayacak amelleri yerine getirmedikleri için cehenneme girdiklerini cennetliklere söyleyecekleri şöyle haber verilmektedir:

فِي جَنَّاتٍ يَتَسَاءلُونَ* عَنِ الْمُجْرِمِينَ* مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ* قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ* وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِينَ*
وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ* وَكُنَّا نُكَذِّبُ بِيَوْمِ الدِّينِ* حَتَّى أَتَانَا الْيَقِينُ* فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ

(Cennettekiler) birbirlerine suçlular hakkında sorular sorarlar ve dönüp onlara şöyle derler: "Sizi Sekar'a (cehenneme) ne soktu?" Onlar şöyle derler: "Biz namaz kılanlardan değildik. Yoksula yedirmezdik. Batıla dalanlarla birlikte biz de dalardık. Ceza gününü de yalanlıyorduk. Nihayet ölüm bize gelip çattı." Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez.[444]

Ayetteki "ما" edatı cennettekilerin cehennemliklere soru sorduğunu belirtmek için getirilmiştir. Şayet birbirlerine sorup verdikleri cevabı açıklama için olsaydı bu

[442] İbn Atıyye, III/334.
[443] Râzi, XIX/114.
[444] Müddessir 74/ 40-48.

takdirde "sizi" değil, "onları" denilmesi gerekirdi.[445] Buradaki namaz; Allah'a iman ve itaati, yoksulu doyurma, yaratılmışlara şefkat ve merhameti, imkânları olmayanlarla paylaşmayı; batıla dalanlardan uzak olma, daima hakka inanma, hak ölçülerine göre yaşama, hakkı ve haklıyı destekleme, haksızın karşısında olmayı; ceza gününe inanma ise hayatının bütün anlarında, her türlü karar, tercih ve eylemlerini Allah'ın huzurunda sorguya çekilip bunların tek tek hesabını vereceğini bilerek yaşamayı ifade eder.[446] İbn Atıyye (ö.546 h.)'ye göre "yakîn" kelimesinin bu ayetteki anlamı inkârcıların dünyada hayatta iken yalanladıkları Allah'a dönüş ve ahiret gibi şeyleri öldükten sonra kesin bir biçimde anlamalarıdır.[447]

Cennetlikler cehennemliklere, "Rabbimizin bize va'dettiğini biz gerçek bulduk. Siz de Rabbinizin va'dettiğini gerçek buldunuz mu?" diye seslenirler. Onlar, "Evet" derler. O zaman aralarında bir duyurucu, "Allah'ın lâneti Allah yolundan alıkoyan, onda çarpıklık arayan, ahireti inkâr eden zalimlere olsun!" diye seslenir.[448]

Cennettekilerin cehennemdekilere kendilerine vaat edileni bulup bulmadıklarına dair sorusu muhataplarına yapmış olduklarının yanlışlığını bildirme, kaçırdıkları şeyler için duydukları pişmanlık ve üzüntüyü artırarak inatlarının akıbeti hakkında onlarla alay etmek içindir.[449] Akabinde lanet okunması; ilâhî dine, onun öğretilerine, kutsal değerlerine, kurumlarına ve bağlılarına karşı kin ve düşmanlık besleyen; duruma göre yalan, iftira, hakaret, hile, tehdit, fiziksel şiddet ve baskı gibi haksız ve zalimce yöntemlere başvurarak insanların İslâm'ı ve onun ilkelerini

[445] Zemahşerî, VI/262; Yazır, VIII/5466.
[446] *Kur'an Yolu*, V/500-501.
[447] İbn Atıyye, V/399.
[448] Araf 7/44-45.
[449] İbn Âşûr, VIII/136.

benimsemelerine engel olan; bedenî, ilmî, malî, sosyal ve siyasî gücünü hak dine karşı kullanıp onunla ilgili şüpheler uyandırmaya, onu zaafa düşürmeye, zararlı göstermeye kalkışan "zalimler"in, lanete uğramayı yani Allah'ın rahmet ve inayetinden büsbütün mahrum kalmayı gerektiren bir suç işlediklerini göstermektedir.[450]

G) İNKÂRCILARIN YALVARIŞLARI

1) Münafıkların Müminlere Yalvarmaları

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُم بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِم بُشْرَاكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ* يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِن نُّورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءكُمْ فَالْتَمِسُوا نُوراً فَضُرِبَ بَيْنَهُم بِسُورٍ لَّهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِن قِبَلِهِ الْعَذَابُ

Mü'min erkeklerle mü'min kadınların nurlarının, önlerinde ve sağlarında koştuğunu göreceğin gün kendilerine şöyle denir: "Bugün size müjdelenen şey içlerinden ırmaklar akan, ebedî olarak kalacağınız cennetlerdir." İşte bu büyük başarıdır.[451] *Münafık erkeklerle münafık kadınların, iman edenlere, "Bize bakın ki sizin ışığınızdan biz de aydınlanalım" diyecekleri gün kendilerine, "Arkanıza (dünyaya) dönün de bir ışık arayın" denilecektir. Derken aralarına kapısı olan bir sur çekilir. Bunun iç tarafında rahmet, onlar (münafıklar) tarafındaki dış cihetinde ise azap vardır.*[452]

Münafıkların müminlere yalvarışlarının anlatıldığı ayetlerde temelde iki grup olmasına rağmen erkek ve kadınların ayrı ayrı zikredilmesi, münafıkların kadın erkek

[450] *Kur'an Yolu*, II/530.
[451] Hadid 57/12.
[452] Hadid 57/13.

demeden hep bir ağızdan hitap edeceklerini zihinlerde çağrıştırmaktadır. Ahiret hayatına ait önemli bir sahneye yer verilen bu ayetleri, kalabalık bir insan kitlesinin, etrafı uçurumlar ve tehlikelerle dolu bir ortamda, ama karanlıklar içinde yol almaya çalıştıklarını göz önüne getirerek anlamak daha kolay olacaktır. Bu şartlar altında önleri ve yanları özel olarak aydınlatılmış grup hızla ve kolayca yol alabilmekte ve esenliğe kavuşmakta; daha önemlisi kendilerine kurtuluşa erdikleri ve ebedî mutluluğu hak ettikleri müjdesi verilmektedir. İşte bunlar kadınıyla erkeğiyle müminlerdir. Arkalarında ise böyle bir aydınlıktan mahrum, onlara yetişmeye, ışıklarından yararlanmaya çalışan kadınlı erkekli münafıklar topluluğu bulunmakta ve onlara kendilerini beklemeleri veya ışıklarından yararlandırmaları için yalvarmaktadırlar.[453]

Ahiret inancı zayıf ya da olmayan kişilerin zenginlik, makam, itibar, iktidar gibi bu dünyaya insanlara duyurma, gösterme ve açıklama gayreti davranışların asıl belirleyicisidir. Bu ise insanlar arası ilişkilerde birçok istismarı, ikiyüzlü bir kişiliği, bozgunculuğu (Bakara 2/ 8-12; Hadid 57/ 13-14; Mâun 107/ 6-7) ve ortama ve şartlara göre değişen temelsiz bir ahlakî yapıyı (Bakara 2/ 14) beraberinde getirir.[454] Münafıkların her zamanki tutumları böyle olmuştur: Peşin bir kazanç tahmin ettiklerinde, kazanacakları saf hangi saf olursa orada yer almışlardır.[455]

Râzi (ö.604 h.)'ye göre "انظرونا" ifadesi "bize bakın" anlamındadır. Çünkü müminler onlara baktıkları zaman onlara doğru yöneleceklerdir. Bu yönelme ile onların önündeki nurdan aydınlanacaklardır. Öte yandan "bizi bekleyin" anlamının

[453] *Kur'an Yolu*, V/243-244.
[454] Hökelekli, s. 153.
[455] Muhammed A. Draz, *En Mühim Mesaj Kur'an*, çev. Suat Yıldırım, Işık Yay., İzmir, 1994, s. 207.

kastedilmiş olması muhtemeldir.[456] Bu takdirde müminlere yetişip nurları ile aydınlanmak için onlardan yavaş yürümelerini talep etmelerini ifade eder. Arkalarına dönmelerinin söylendiği cümle, aradıklarını bulamayacaklarını belirten bir azarlamadır.[457] Bir diğer ihtimal ise münafıkların dünyada müminlerin iyi niyetlerini istismar ettikleri gibi, ahirette de kendileri için bağışlanma dilemelerini sağlayarak azaptan kurtulmayı amaçlamış olmalarıdır.[458] Arkadan maksat da, nurun taksim edildiği yer yahut nurun sebebi olan imanın elde edildiği dünya hayatıdır.[459] Nûr kelimesi "hidayet" ve "içinde bulundukları hoşnutluk hali" manasıyla da açıklanmıştır; fakat genel kanaate göre maksat gerçek anlamda "ışık ve aydınlık" demektir. "Sağ yanlarından" ifadesi bazı müfessirlerce "bütün yönlerinden" manasında anlaşılmıştır. Bazılarınca bu ifadeyle Araplarda sağ tarafın uğurlu ve değerli sayılması telakkisi arasında bağ kurulmuştur.[460]

Cennetlik müminlerle cehennemlik münafıklar arasına çekileceği bildirilen "Sûr"; cennetle cehennem arasında bir duvardır. Bu duvarın iç tarafındaki rahmet cennet tarafında, dış tarafındaki azap ise cehennemdedir.[461] Burada gerçek müminler ile ikiyüzlüleri (veya inancı zayıf olanları) ayıran duvardaki kapının vurgulanması, ikinci grubun pişmanlık duymaları ihtimaline işaret etmektedir.[462] Çünkü bir şeyi çok istediği halde elde edememek en büyük pişmanlıktır. Bu durumları aynı zamanda "*Sadakalar hususunda gönüllü bağışta bulunan müminlerle, güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları çekiştirip onlarla alay edenler var ya; işte Allah asıl onları*

[456] Râzi, XXIX/226.
[457] İbn Atıyye, V/262.
[458] Bkz. Bakara 2/104; Nisa 4/46.
[459] Yazır, VII/4741.
[460] *Kur'an Yolu*, V/244.
[461] Bağavî, VIII/36.
[462] Esed, III/1114.

maskaraya çevirmiştir. Onlar için elem dolu bir azap vardır"[463] ayetinde de belirtildiği üzere, müminleri alaya almalarının karşılığı olarak kendilerinin alaya alınmasıdır.[464]

يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُن مَّعَكُمْ قَالُوا بَلَى وَلَكِنَّكُمْ فَتَنتُمْ أَنفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ حَتَّى جَاء أَمْرُ اللَّهِ وَغَرَّكُم بِاللَّهِ الْغَرُورُ* فَالْيَوْمَ لا يُؤْخَذُ مِنكُمْ فِدْيَةٌ وَلا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مَأْوَاكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلاكُمْ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ

(Münafıklar) müminlere şöyle seslenirler: "Biz de (dünyada) sizinle beraber değil miydik?" (Müminler de) derler ki: "Evet, fakat siz kendinizi fitneye düşürdünüz. Başımıza musibetler gelmesini gözlediniz, şüphe ettiniz. Allah'ın emri gelinceye kadar kuruntular sizi aldattı. O çok aldatıcı (şeytan) Allah hakkında da sizi aldattı."[465] *Bugün artık ne sizden, ne de inkâr edenlerden bir fidye alınır. Barınağınız ateştir. Size yaraşan odur. Orası gidilecek ne kötü yerdir!*[466]

Münafıkların sordukları soru karşısında alacakları cevabın baş kısmı olumludur: "Evet" Gerçekten, münafıklar içlerindeki inkârcılığı ve müminlere besledikleri husumeti gizledikleri için zahiren müslüman muamelesi görmüşler, hatta mescide beraberce namaz bile kılmış[467], inananlarla iç içe yaşadıkları mümin toplumun her türlü imkanından faydalanmışlardı. Kurtulmak için müminlere yaptıkları bu hitap ömürleri boyunca sürdürdükleri ikiyüzlülüğün onlarda karakter haline geldiğini göstermektedir.

Kur'an'a göre insanları inkâra sevk eden sâiklerden birisi de, tevhit inancına ve o inancın peygamberine karşı, şüpheci bir mantık geliştirmektir. Münkirlerin vahye dayalı ilahi öğreticiler karşısında zihnî yaklaşımlarını incelediğimizde,

[463] Tevbe 9/79.
[464] İbn Âşûr, XXVII/383.
[465] Hadid 57/14.
[466] Hadid 57/15.
[467] *Kur'an Yolu*, V/244.

şüpheciliğin onlarda temel bir nitelik kazandığını görürüz. İnkarcıların psikolojik yapılarındaki bir sapmayı açığa vuran şüphe olgusu, Kur'an'da "şekk" (شك) ve "rayb" (ريب) terimleriyle ifade edilmektedir.[468] Onların inançsızlığı hiçbir şekilde diriliş fikrine münhasır kalmamaktadır. Sürekli olarak akıl dikeninin iğneleyici tesiri altında bunlar, makul olduğuna iman ettikleri her şeyden kuşku duymayı sürdürürler. Bunlar doğuştan şüphecidirler. Onları tavsif eden tutum, Allah her neyi emrederse ona kayıtsız şartsız teslimiyet demek olan iman eyleminin karşıtıdır.[469] Bu bağlamda münafıkların kendini fitneye düşürmesinden kastedilen, içlerinde İslam'a karşı kararsız kalmalarıdır. Onlar şüphe ve tereddüt içindedirler; öyle ki huzursuzluk ve kararsızlık onlarda adeta huy haline gelmiştir. Akıllarına imana ve müminlere dair iyi bir şey geldiği zaman inkâr ve nefret dolu düşüncelerle onları harap ederler. Bu ise onların kendi kendilerine ettikleridir.[470] Taberî (ö.310 h.)'ye göre "terabbastum" inkârcıların oyalanması, iman etme yerine inkârlarıyla vakitlerini geçirmiş olmalarıdır.[471]

2) Cennettekilere Yalvarmaları

Cehennemlikler de cennetliklere, "Ne olur, sudan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bizim üzerimize akıtın" diye çağrışırlar. Onlar, "Şüphesiz, Allah bunları dinlerini eğlence ve oyun edinen, dünya hayatının kendilerini aldattığı

[468] Coşkun, s. 176.
[469] İzutsu, s. 173.
[470] İbn Âşûr, XXVII/385-386.
[471] Taberî, XXII/405.

kâfirlere haram kılmıştır" derler. Nasıl ki onlar bu güne kavuşacaklarını unutarak ayetlerimizi inkâr ettiler; işte biz de bugün onları unutacağız.[472]

Ayette cehennemliklerin cennetliklerden yiyecek ve su talebinde bulunacağının bildirilerek, insanın azapta dahi yeme ve içme isteğinin olacağına işaret edilmektedir.[473] Bu yeme ve içme isteği ateşin sıcaklığından duydukları susuzluk ve kendilerine azap olarak bağırsakları paramparça eden sıcak suyun[474] verilmesiyle duydukları açlık hissinden kaynaklanması muhtemeldir. Cehennemliklerin hitabı cennettekilere verilen nimetlerden haberdar oluşlarının bir göstergesidir. Râzi (ö.604 h.)'ye göre cehennemliklerin bu isteklerinin gerçekleşeceğine dair ümitli olmalarından ileri gelebileceği gibi, "boğulan kişi köpüğe tutunur"[475] darb-ı meselinde olduğu gibi, fayda etmeyeceğini bildikleri halde bu sözü ümitsizlikten de söylemeleri mümkündür... İsteklerinin karşılığında alacakları cevap ise hiç şüphesiz onlar açısından tam anlamıyla bir yıkım olacaktır.[476] Reddedilme sonucu yalvarışlarının sonuçsuz kalması bu yöndeki ümitlerini tamamen yok edecek niteliktedir.

3) Cehennem Bekçilerine Yalvarmaları

وَقَالَ الَّذِينَ فِي النَّارِ لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْماً مِّنَ الْعَذَابِ* قَالُوا أَوَلَمْ تَكُ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُم بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا بَلَى قَالُوا فَادْعُوا وَمَا دُعَاء الْكَافِرِينَ إِلا فِي ضَلَالٍ

[472] Araf 7/50-51.
[473] Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm Ebu'l-Leys Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, Dâru'l-İlmiyye, Beyrut, ts, I/544; Kurtubî, IX/233.
[474] Muhammed 47/15.
[475] Türkçedeki karşılığı: "Denize düşen yılana sarılır"
[476] Râzi, XIV/98-99.

Ateşte olanlar cehennem bekçilerine, "Rabbinize yalvarın da (hiç değilse) bir gün bizden azabı hafifletsin" derler.[477] *(Cehennem bekçileri) derler ki: "Size peygamberleriniz açık mucizeler getirmemiş miydi?" Onlar, "Evet, getirmişti" derler. (Bekçiler), "Öyleyse kendiniz yalvarın" derler. Şüphesiz kâfirlerin duası boşunadır.*[478]

Bir yerdeki para ya da malı koruyan kimse anlamındaki "خازن" kelimesinin çoğulu olan "خزنة" ifadesi, cehennemdekileri yakma ve onlara azap çektirme ile görevli meleklerin genel adıdır. Bundan dolayı kendilerine ateşin/cehennemin bekçileri denilmiştir.[479] Kelimenin korumak anlamından gelmesi, içindekilerin hiçbir şekilde dışarıya çıkarılmayarak sıkı bir gözetim altında olacaklarını çağrıştırmaktadır. Hafifletilmeye dair istek, azabın o esnada çok şiddetli olmasındandır.[480]

Cehennem bekçilerinin "siz yalvarın" sözü bir faydası olur ümidine değil, hüsrana delalet eder. Allah'ın mukarreb meleğinin inkârcılar için aracılık yapması söz konusu olmadığına ve bu hususta dua etse bile dikkate alınmayacağına göre, inkârcıların duası dikkate hiç alınmaz.[481] Cehennem bekçilerinin itiraf ettirecek soru yoluyla karşılık vermelerinden kastedilen; peygamberlere uymadıkları için bu azabın içine düşerek asıl kötülüğü kendilerine ettiklerini onlara göstermek ve cezadan kurtulmanın çarelerini dünyada yaşarken kaybetmiş olmalarına onları pişman ettirmektir.[482]

---

[477] Mümin 40/ 49.
[478] Mümin 40/ 50.
[479] İbn Âşûr, XXIV/164.
[480] Bağavî, VII/151.
[481] Râzi, XXVII/75.
[482] İbn Âşûr, XXIV/165.

4) Allah'a Yalvarmaları

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنَادَوْنَ لَمَقْتُ اللَّهِ أَكْبَرُ مِن مَّقْتِكُمْ أَنفُسَكُمْ إِذْ تُدْعَوْنَ إِلَى الْإِيمَانِ فَتَكْفُرُونَ* قَالُوا رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ إِلَى خُرُوجٍ مِّن سَبِيلٍ* ذَلِكُم بِأَنَّهُ إِذَا دُعِيَ اللَّهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ وَإِن يُشْرَكْ بِهِ تُؤْمِنُوا فَالْحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ

İnkâr edenlere, "Allah'ın (size) gazabı, sizin kendinize olan gazabınızdan daha büyüktür. Çünkü siz imana çağırılırdınız da inkâr ederdiniz" diye seslenilir.[483] *Onlar da şöyle derler: "Ey Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa da dirilttin. Günahlarımızı kabulleniyoruz. Şimdi (bu ateşten) bir çıkış yolu var mı?"*[484] *Bu, sizin bir olan Allah'a çağrıldığında inkâr etmeniz, Ona ortak koşulduğunda ise inanmanız sebebiyledir. Artık hüküm yüce ve büyük Allah'a aittir.*[485]

Nefsinize-kendinize lafzı inkârcıların kıyamet, cennet ve cehennemi gördükleri zaman, dünyada bu şeyleri yalanlamadaki ısrarları yüzünden kendilerine olan kızgınlıklarıdır. Bir diğer anlam ise kendilerini inkâra çağıran elebaşlarına, onların ise tâbi olanlarına duydukları öfkenin artması yani birbirlerine olan öfkeleridir... Şiddetli nefret anlamına gelen "مقت" ifadesinin Allah için kullanılmasının muhal olması yönüyle burada kastedilen, inkârın ciddiyeti ve inkârcının azarlanmasıdır.[486] "Çağrılırdınız-inkâr ederdiniz" fiillerinin muzari gelmesi imana tekrar tekrar çağrıldıklarını, onların ise her seferinde buna inkârla karşılık verdiklerini gösterir.[487]

[483] Mümin 40/10.
[484] Mümin 40/11.
[485] Mümin 40/12.
[486] Râzi, XXVII/39.
[487] İbn Âşûr, XXIV/95.

"Ey Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin" şeklindeki ifadede geçen "iki ölüm" den biri, -ağırlıklı yoruma göre- insanın ana rahminde hayata kavuşmazdan önceki yokluk hali, ikincisi dünya hayatının sona ermesi hali; "iki dirilme" den ilki ana rahminde hayat kazanması, ikincisi de öldükten sonra diriltilmesidir.[488] İnkarcılar iki kere öldürülüp diriltilmelerini dile getirmekle sanki Allah'ın kudretini kastederek bununla onu razı etmeyi amaçlamaktadırlar.[489]

Ayette bahsedilen ümitsizliğe kapılan kişinin söylediği "min sebîl" sözü hiçbir yol olmadığını belirtir. Onlar bu sözleriyle mazeret göstermeye çalıştıkları ve şaşkınlık içerisinde oldukları için cevap da buna uygun gelmektedir.[490] "kefertum" Allah'ın tek ilah olmasını gerek sözleriyle kabul etmemeleri gerekse ilahlarını hatırlatacak yeni bir inkârcı görüşe sahip bulunmaları suretiyle olsun, inkârlarının sürekli olmasını ifade eder.[491] İnkarcılara doğrudan cevap verilmeyerek onların eylemlerine imanı inkâr ve inkâra iman şeklinde iki zıt kavramın birbiriyle ilişkilendirilerek vurgu yapılması, bu kimselerin dünya hayatında Allah'ın dinine karşı nasıl bir zıt bir tutum sergilediklerini kendilerine hatırlatmakla birlikte, onları pişmanlığa sevk edecek bir cevaptır. Cezalandırılmış bir kişinin kurtuluşunun olup olmadığını sormasına karşılık, "var" ya da "yok" yerine, pişmanlık duyacağı bir eyleminin sonucunda bu cezayı hak ettiğinin söylenmesi ise cevabın olumsuz olduğuna işarettir.

Onlar cehennemde, "Ey Rabbimiz! Bizi buradan çıkar ki dünyada iken işlemekte olduğumuzdan başka ameller, salih ameller işleyelim" diye bağrışırlar.

[488] *Kur'an Yolu*, IV/644.
[489] İbn Atıyye, IV/549.
[490] Zemahşerî, V/335.
[491] İbn Âşûr, XXIV/101.

(Onlara şöyle denilir:) "Sizi, düşünüp öğüt alacak kimsenin düşünüp öğüt alabileceği kadar yaşatmadık mı? Size uyarıcı da gelmişti. Öyle ise tadın azabı. Çünkü zalimler için hiçbir yardımcı yoktur."[492]

Cehennemdeki inkârcıların "yapmakta olduklarımızdan başka" sözü, yaptıkları kötülükleri itiraf ve onlardan duydukları pişmanlığı ifade eder.[493] Hapsedilen bir kimse bulunduğu yerden çıkabileceği düşüncesiyle talepte bulunmadan sabreder. Kalışı uzayınca ise karşılığında hiçbir söz vermeksizin çıkarılmasını talep eder. Bundan bir netice elde edemezse "Beni çıkar da şöyle şöyle yapayım" diyerek söz verir. Cehennemdekilerin verdiği söz de buna benzer ki, kabul edilmez.[494] Sürekliliğe işaret eden "tadın!" ifadesi, inkârcıları aşağılayan bir emridir.[495] Azabı tatmaları için yanan derilerinin yerine yenilerinin getirileceğinin zikredildiği Nisa 4/56. ve *Şimdi tadın. Artık bundan sonra yalnızca azabınızı artıracağız*[496] ayetleri söz konusu sürekliliği teyit etmektedir.

حَتَّى إِذَا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِم بِالْعَذَابِ إِذَا هُمْ يَجْأَرُونَ* لَا تَجْأَرُوا الْيَوْمَ إِنَّكُم مِّنَّا لَا تُنصَرُونَ* قَدْ كَانَتْ آيَاتِي تُتْلَى عَلَيْكُمْ فَكُنتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ تَنكِصُونَ* مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِراً تَهْجُرُونَ

Nihayet refah ve bolluk içinde olanlarını azapla kıskıvrak yakaladığımız zaman, bakmışsın ki feryat etmeye başlarlar.[497] *"Boşuna feryat edip durmayın bugün. Çünkü bizden kurtulmanız için size yardım edilmeyecek."*[498] *"Çünkü*

[492] Fatır 35/37.
[493] İbn Cuzeyy, II/216.
[494] Râzi, XXVI/29.
[495] Râzi, XXVI/30.
[496] Nebe 78/30.
[497] Müminun 23/64.
[498] Müminun 23/65.

âyetlerim size okunuyor, siz de buna karşı büyüklük taslayıp arkanızı dönüyor, geceleyin toplanarak hezeyanlar savuruyordunuz.''[499]

Ayette inkârcıların azap içerisinde feryat ve bağrışlarını ifade eden ''يجئرون'' lafzı, ''جأر'' kökünden, yüksek sesle yalvarma anlamına gelmekte olup,[500] inkârcıların dünya hayatında içinden çıkamayacakları bir felakete uğradıklarında Allah'a yalvarıp yakarmaları Kur'an'da bu kelime ile ifade edilmektedir.[501] Ayetteki ''به'' zamirinin neye delalet ettiği her ne kadar açıkça zikredilmemiş olsa da, kastedilen anlam muhtemelen bu kimselerin Kâbe'de büyüklenerek kimseden korkmadıklarını söylemeleri; kendilerinin güvende, diğer insanların ise korku içinde olmalarıdır. Ayetlerden kastedilen ise Kâbe'de okunan ayetlerdir.[502] Zira Resûlullah Kâbe çevresinde insanlara Kur'an ayetlerini okurken inkârcılar umumiyetle hiçbir ahlâk ve terbiye kuralı tanımadan her türlü engellemeye başvururlar[503]; Kâbe'nin etrafında geceleri toplanarak sohbet ederler, batıl inanışları ve inkârları hakkında konuşurlardı.[504]

أَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَى عَلَيْكُمْ فَكُنتُم بِهَا تُكَذِّبُونَ* قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْماً ضَالِّينَ* رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ* قَالَ اخْسَؤُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ* إِنَّهُ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ * فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيّاً حَتَّى أَنسَوْكُمْ ذِكْرِي وَكُنتُم مِّنْهُمْ تَضْحَكُونَ* إِنِّي جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوا أَنَّهُمْ هُمُ الْفَائِزُونَ

[499] Müminun 23/66.
[500] Bağavî, V/422.
[501] Bkz. Nahl 16/53.
[502] Bağavî, V/423.
[503] *Kur'an Yolu*, IV/34.
[504] İbn Atıyye, IV/150; Kurtubî, XV/66.

Ayetlerim size okunuyordu da siz onları yalanlıyordunuz, değil mi?[505] *Ey Rabbimiz! Biz azgınlığımıza yenik düştük ve sapkın bir toplum olduk.''*[506] *Ey Rabbimiz! Bizi buradan çıkar. Eğer (tekrar günaha) dönersek şüphesiz kendimize zulmetmiş oluruz.*[507] *Allah, ''Aşağılık içinde kalın orada, artık benimle konuşmayın!'' der.*[508] *Kullarımdan, "Ey Rabbimiz! Biz inandık, bizi bağışla, bize merhamet et, sen merhamet edenlerin en hayırlısısın" diyen bir grup var idi. Siz ise onlarla alay ediyordunuz. O kadar ki onlar size beni anmayı unutturdu. Onlara hep gülüyordunuz. Sabretmiş olmaları sebebiyle, bugün ben onları mükâfatlandırdım. Şüphesiz onlar başarıya erenlerin ta kendileridir.*[509]

İnkârcıların yalvarışlarında tedrici olarak itiraftan istek ve duaya geçmeleri, onların zillet içerisinde olmasındandır. Zira suçu itiraf etmek, özür dileme ve günahından kurtulmak demektir.[510] "شقى" kökünden "شقوة"; mutluluğun, saadetin zıddı bir anlamı ifade eder.[511] Mutsuzluk dünyevî ve uhrevî olmak üzere ikiye ayrılır. Dünyadaki mutsuzluk; ruh, beden ve bu ikisinin dışındakiler olmak üzere üç çeşittir. Ahiretteki mutsuzluğu ise inkârcılar yaşayacaktır.[512]

Kur'an bir gün sona erecek olan dünya hayatının geçici mutluluklarını ahiretteki ebedî mutluluğa tercih ederek bu mutsuzluğu yaşayacakların, ancak akıl

---

[505] Müminun 23/105.
[506] Müminun 23/106.
[507] Müminun 23/107.
[508] Müminun 23/108.
[509] Müminun 23/109-111. Aynı husus Mutaffıfîn 83/29-36. ayette de zikredilmektedir: *Şüphesiz günahkârlar, (dünyada) iman edenlere gülüyorlardı. Mü'minler yanlarından geçtiğinde, birbirlerine kaş göz ederek onlarla alay ediyorlardı. Ailelerine dönerken zevk ve neşe içinde gülüşe gülüşe dönüyorlardı. Mü'minleri gördükleri vakit, "Hiç şüphe yok, şunlar sapık kimselerdir" diyorlardı. Hâlbuki onlar, mü'minlerin başına bekçi olarak gönderilmemişlerdi. İşte bugün de mü'minler kâfirlere gülerler. Koltuklar üzerinde (etrafı) seyrederler. Nasıl, kâfirler yapmakta olduklarının karşılığını buldular mı?*
[510] İbn Atıyye, IV/157.
[511] İbn Manzûr, XXVI/2304; Cevherî VI/2394.
[512] İsfehânî, s. 264. "*O gün geldiği zaman Allah'ın izni olmadan hiçbir kimse konuşamaz. Onlardan mutsuz (cehennemlik) olanlar da vardır, mutlu (cennetlik) olanlar da*" (Hud 11/105)

sahibi olduğu halde onu kullanmayanlar olduğunu bildirmektedir.[513] Cehennemden çıkarılma veya yukarıda da geçtiği üzere dünyaya geri dönme talebinin bu açıdan haklı görülebilecek hiçbir yanı yoktur. Kendilerine dünyada hayat ve akıl nimetleri verildiği gibi, peygamberler vasıtasıyla ayetler de bildirilen bu kimseler söz konusu itiraflarıyla tüm bunları görmezlikten geldiklerini ve onları verene karşı bile bile nankörlük etmiş olduklarını müflisâne bir çaresizlikle dile getireceklerdir. "Benimle konuşmayın!" bir yasaklama değildir. Çünkü ahirette mükellefiyet yoktur. Bununla "Azabın kalkması hususunda benimle konuşmayın! Zira o üzerinizden kalkmayacak[514], hafifletilmeyecek de!" anlamı kastedilmiştir.[515]

5) Mâlik'e Yalvarmaları

وَإِذَا أُلْقُوا مِنْهَا مَكَاناً ضَيِّقاً مُقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُوراً* لا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُوراً وَاحِداً وَادْعُوا ثُبُوراً كَثِيراً

Zincirlere bağlı bir halde, cehennemin daracık bir yerine atıldıkları zaman orada, yok olup gitmeyi isterler.[516] *Bugün bir kere yok olmayı istemeyin, birçok kere yok olmayı isteyin!*[517]

Cehennemlikleri niteleyen "مقرنين" kelimesi, esir düşen ve hapsedilenlerin durumu gibi birbirine zincirlerle bağlanmış anlamındadır.[518] Sözlükte engel olma, uzaklaştırma ve yasaklama anlamlarına gelen "ثبر" kökünden gelen "ثبور" ; yok olmayı, helaka ve hüsrana uğramayı ifade eder.[519] Kur'an'da İsra 17/102. ayette geçen ve bu kökten gelen "مثبور" kelimesi Firavun'un her türlü hayırdan uzak

[513] Bkz. Araf 7/179.
[514] Bağavî, V/430.
[515] Râzi, XXIII/126.
[516] Furkan 25/13.
[517] Furkan 25/14.
[518] İbn Âşûr, XVIII/334.
[519] İbn Manzûr, VI/469.

oluşunu belirtmek için kullanılmaktadır.[520] Cehennemdekilerin helaki istemesi temenniden kinaye olarak iki anlama gelebilir: Birincisi, gelmesi istenen birisine seslenir gibi yok olmanın gerçekleşmesini dilemeleri; ikincisi ise kaybettiğine üzülen kişinin yas tutması gibi yas tutmalarıdır.[521] Gerek şiddeti ve korkunçluğu ile gerekse yanan derilerinin yenilenmesi suretiyle olsun, her bir azap yok oluştur ve helaklerinin sonu gelmeyecektir.[522]

Ayetin sonunda cehennemdekilere karşılık olarak söylenen söz azarlama olup orada ebedi kalacaklarını bildirmektedir. Bir kere üzülmekle yetinmeyin, çokça üzülün, çünkü siz buna layıksınız anlamındadır.[523] Bu karşılık onların dualarının kabulü ve azaplarının hafifletilmesine dair ümitlerini ortadan kaldırır.[524] Ahiret hayatında kendileri için hazırlanmış azapları bizzat gören inkârcılar böylelikle Allah'ın rahmetinden ümitlerini keseceklerdir[525]: *Allah'ın ayetlerini ve Ona kavuşmayı inkâr edenler -işte onlar- benim rahmetimden ümitlerini kesmişlerdir ve onlar için acıklı bir azap vardır.*[526] Yani onlar Kur'an'a karşı durup yeniden dirilmeyi inkâr ettikleri için rahmetten ümit kesmeyi ve azaba uğramayı hak etmişlerdir... "يئسوا" şeklinde mazi fiilin gelmesi, "muhakkak Allah'ın rahmetinden ümit keseceklerdir" anlamında olayın mutlak surette gerçekleşeceğini belirtir.[527]

لا يُفَتَّرُ عَنْهُمْ وَهُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ* وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِن كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ* وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُم مَّاكِثُونَ

[520] el-Ferrâ, II/132.
[521] İbn Âşûr, XVIII/334.
[522] Zemahşerî, IV/336.
[523] İbn Atıyye, IV/202.
[524] Sâbûnî, II/357.
[525] Taberî, XVIII/380.
[526] Ankebut 29/23.
[527] İbn Âşûr, XX/233-234.

Azapları dinmeyecektir. Onlar azap içinde ümitsizdirler.[528] *Biz onlara zulmetmedik. Fakat zalim olan kendileri idi.*[529] *(Görevli meleğe şöyle seslenirler:) "Ey Mâlik! Rabbin bizim işimizi bitirsin." O da, "Siz hep böyle kalacaksınız" der.*[530]

Susma ve konuşmamayı ifade eden "بلس" kökünden gelen "مُبْلِس"; ümidini kesmiş anlamındadır. Ümidini kesen kişiye, elinde karşılık verecek hiçbir delil ve cevabı olmadığı için bu ad verilmiştir.[531] Ayetteki anlamı ise kurtulmaktan ümidini kesmiş, azap ve belaya teslim olmuş demektir.[532] Allah'a aracılık etmesi için yalvardıkları "Mâlik"; cehennemdeki görevli meleğin adıdır. Yalvarışlarındaki emir lâmı emretmeyi değil, talep etmeyi belirtmektedir.[533] Bu talebin ifade edildiği lafız olan "ليقض"; yukarıda inkârcıların pişmanlıkları başlığı altında da açıklandığı üzere Hakka 69/ 27. ayette geçen, kendisinden sonra hayat olmayan ölüm olan "القاضِيَة" ile aynı kökten gelmekte olup; Kasas 28/15. ayetinde olduğu gibi burada da kastedilen öldürme anlamıdır.[534]

Azabın içindeki inkarcılar ölüm talebinde bulunmakla çektikleri azaba bir ara verilmesini isteyeceklerdir.[535] İsteklerine cevabın hemen verilmesi mümkün olduğu gibi onları daha da kederlendirmek için uzun bir süre sonra da verilecek olması muhtemeldir.[536] Bu isteğinin yerine gelmeyeceği Fatır 35/36. ayetinde de zikredilmektedir:

وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَ لا يُقْضَى عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلا يُخَفَّفُ عَنْهُم مِّنْ عَذَابِهَا كَذَلِكَ نَجْزِي كُلَّ كَفُورٍ

[528] Zuhruf 43/75.
[529] Zuhruf 43/76.
[530] Zuhruf 43/77.
[531] İbn Manzûr, III/343.
[532] Taberî, XX/648.
[533] İbn Âşûr, XXV/259-260.
[534] İbn Atıyye, V/64.
[535] İbn Cuzeyy, II/318.
[536] Râzi, XXVII/228.

İnkâr edenler için ise cehennem ateşi vardır. Öldürülmezler ki ölsünler. Kendilerinden cehennem azabı da hafifletilmez. İşte biz her nankörü böyle cezalandırırız. "فيموتوا" ifadesi onların ölüp rahata kavuşmaktan uzak olacaklarını, ancak ölümün acılarını çekeceklerini belirtir.[537]

[537] İbn Âşûr, XXII/318.

SONUÇ

Kur'an'ın ayetleri ile muhataplarına yaptığı en önemli vurgu ve dikkat çektiği nokta şüphesiz tevhid akidesidir. Gerek dünya hayatı gerekse ahiret hayatı ile ilgili ayetlerin odak noktasını bu esas oluşturmaktadır. Ahirete iman da bu temel inanç esasını destekleyici en önemli iman esası olup; onun akıl ve kalplerde yerleşmesi için inananlara moral verici, müjdeleyici; inanamayanlara ise korkutucu, tehditlerle dolu, uyarıcı bir tarzla hitapta bulunulmuştur.

Kur'an ayetlerinde inkâr imanın zıddı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine inkârın adlandırılmasında ve inkârcıların davranışlarının anlatımında çeşitli farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin; bir ayette inkâr edenler kendilerine verilen nimetlere karşı nankörlük edenler şeklinde anlatılırken, bir diğer ayette ise kendilerine zulmedenler olarak tanımlanmaktadır. Aynı şekilde müşrik ve münafık gibi kavramlar da Kur'an tarafından verilmek istenen mesajın ortak olması durumuna göre birbirinin yerine kullanılabilmektedir.

Yeniden dirilişle başlayan ahiret hayatının önemli bir safhasını teşkil eden haşir ve hesap; inananlar açısından kolay olmasına rağmen inkârcılar için oldukça sıkıntılı ve zor bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya hayatında Allah'ın koyduğu kurallara uymayan, Onun mutlak otoritesine karşı isyankar bir tavır takınarak büyüklenen, zenginliğinin, sosyal statüsünün, nüfuzunun her şeyi alt edebileceği düşüncesi ile Allah'ı inkârdan çekinmeyenlerin haşir sonrasında yaptıklarının birer birer ortaya dökülmesi sırasında ve sonrasında yaşayacakları bildirilen durumlar ilahi adaletin itiraza mahal bırakmayacak şekilde tecelli edişini gözler önüne seren sahnelerdir.

Kur'an'da haşir sonrasında inkârcıların durumları ile ilgili ayetler muhatabın algı ve anlam düzeyinden örnekler verilmek suretiyle canlı sahneler halinde ve gereksiz ayrıntılardan uzak sadelikle herkesin anlayabileceği bir üslupla ifade edilmektedir. Delillerin ortaya konulması, şahitlerin ifade vermesi, inkârcılara çeşitli hatırlatmaların yapılması, inkârcıların tartışması, cezanın adilâne verilmesi... bütün herkesin gözleri önünde gerçekleşecek bir mahkemenin sahnelerini zihinlerde canlandırmaktadır.

İnkarcıları inkârdan yalvarışa götüren ve cehennem ateşinde yanmayı getiren sürecin tasviri; Allah'ın büyüklüğüne karşı büyüklenme cüretini gösterenlerin kendilerini nasıl küçültüp aşağılık ve zavallı bir konuma getirmiş olacaklarının; tasavvurlar ötesi sonsuzluğun içerisinde yaşamakla ölmek arasında ateş azabından daha fazlasıyla; bitmek bilmeyen, tekrarlanan korku, dehşet, utanç, öfke, pişmanlık, çaresizlik, ümitsizlik azaplarına düşeceklerini gösteren ibret tabloları halinde Yüce Allah'ın Kur'an vasıtasıyla tüm insanlara ikazıdır.

BİBLİYOĞRAFYA

ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2. Baskı, 1988.

İbn ÂŞÛR, Muhammed et-Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr,* ed-Dâru't-Tûnisiyye, Tunus, 1984.

ATAY, Hüseyin, *Kur'an'da İman Esasları*, Atay Yayınevi, Ankara, 1998.

İbn ATIYYE, Ebû Muhammed Abdu'l-Hak b. Galib b. Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.

BAĞAVÎ, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd, *Meâlimu't-Tenzîl*, Dâru Tîbe, Riyad, 1989.

el-BÂKILLÂNÎ, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib, *Temhîdu'l-Evâil ve Telhîsu'd-Delâil*, Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1987.

BEYDÂVÎ, Nâsıruddin Ebû Said Abdullah, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-İlmî, Beyrut, ts.

CEVHERÎ, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh-Tâcu'l-Luğati ve Sihâhu'l-Arabiyye*, 4. Baskı, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1990.

el-CEVZÎ, Ebu'l-Ferac Cemaluddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr,* el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1984.

İbn CUZEYY, Ebu'l-Kâsim Muhammed b. Ahmed, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

COŞKUN, İbrahim, *İslâm Düşüncesinde İnkâr Problemi*, Tekin Kitabevi, Konya, ts.

DEMİRCİ, Muhsin, *Kur'an'ın Temel Konuları*, M.Ü.İ.F. Yayınları, İstanbul, 2003.

DRAZ, Muhammed A., *En Mühim Mesaj Kur'an*, çev. Suat Yıldırım, Işık Yay., İzmir, 1994.

DUMLU, Ömer, *Kur'an'da Bazı Kavramlara Bakış*, Anadolu Yayınları, İzmir, 1999.

ESED, Muhammed, *Kur'an Mesajı, Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999.

el-EŞ'ARÎ, Ali b. İsmâîl Ebu'l-Hasen, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-İlmî, 3. Baskı, Beyrut, ts.

FÂİZ, Ahmed, *Kur'an ve Sünnette Kıyamet ve Ahiret*, çev. Veli Ulutürk, Uysal Yayınları, Konya, 1988.

FAZLURRAHMAN, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1998.

İbn FÂRİS, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cemu Makâyisi'l-Luğa*, Dârul-Fikr, Kahire, 1972.

el-FERRÂ, Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyad, *Maâni'l-Kur'ân*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1983.

el-FÎRÛZÂBÂDÎ, Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Muessesetu'r-Risale, 8. Baskı, Beyrut, 2005.

GÖLCÜK, Şerafeddin, *Allah, Kur'an, İnsan*, Esra Yayınları, Konya, 1990.

GÜNGÖR, Mevlüt, *Kur'an Araştırmaları-2*, Kur'an Kitaplığı Yay., İstanbul, 1996.

HÖKELEKLİ, Hayati, *İslam'da Ahiret İnancı*, İlahiyat Fakülteleri XII. Kelam Ana Bilim Dalı Eğitim-Öğretim Meseleleri Koordinasyon Toplantısı ve İslam'da Ahiret İnancı Sempozyumu, Sivas, 2007.

İSFEHÂNÎ, el-Huseyn b. Muhammed Râğib, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, Dârul-Ma'rife, Beyrut, ts.

IZUTSU, *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1997.

KARAMAN, Hayrettin, v.d., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yay, Ankara, 2007.

İbn KAYYİM el-CEVZİYYE, Ebu Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb, *Hâdi'l-Ervâh İlâ Bilâdi'l-Efrâh*, Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî, Cidde, 2007.

KILAVUZ, Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâdi ve Kelâma Giriş*, Ensar Neşriyat, 13. Basım, İstanbul, 2007.

_____, *İman-Küfür Sınırı*, Marifet Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1984.

KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 2006.

KUTUB, Seyyid, *Tevhid-Küfür-Şirk*, Derleyen: İsmail Hakkı Şengüler, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1987.

İbn MANZÛR, Ebu'l Fadl Cemalluddîn Muhammed, *Lisanu'l-Arab*, Dâru'l-Maârif, Kahire, ts.

MÂTURÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Kitâbu't-Tevhîd*, İrşad Yayınevi, İstanbul, 2001.

MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

el-MEYDÂNÎ, Abdurrahmân Hasen Habneke, *el-Akîdetu'l-İslâmiyye ve Ususiha*, 2. Baskı, Dârul-Kalem, Beyrut, 1979.

en-NEHHÂS, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail, *İ'râbu'l-Kur'ân*, Beyrut, 2008.

PAÇACI, Mehmet, *Kutsal Kitaplarda Ölüm Ötesi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001.

RÂZÎ, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahruddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1981.

SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsîr*, Dersaadet Yayınları, İstanbul, ts.

SEMERKANDÎ, Ebu'l-Leys, Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Bahru'l-Ulûm*, Dâru'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

SİNANOĞLU, Mustafa, *"İman"*, DİA, İstanbul, 2000.

SUNAR, Cavit, *Kıyamet-Cennet-Cehennem*, Kılıç Kitabevi, İstanbul, 1979.

ŞENGÜL, İdris, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, Işık Yayınları, İzmir, 1994.

ŞİMŞEK, Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası Yay., Konya, ts.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, Dâru Hicr, Kahire, 2001.

TEFTÂZÂNÎ, Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah, *Şerhu'l-Makâsid*, Âlemu'l-Kutub, 2. Baskı, Beyrut, 1998.

İbn TEYMİYYE, Ahmed b. Abdulhalîm b. Abdusselâm, *İktidâu's-Sırâti'l-Mustakîm*, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad, ts.

TOPALOĞLU, Bekir, "*Ahiret"* , DİA, İstanbul, 1988.

_____, "*Kıyamet"*, DİA, Ankara, 2002.

_____, Yusuf Şevki Yılmaz, *İslâm'da İnanç Esasları*, MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

TOPRAK, Süleyman, *"Haşir"*, DİA, İstanbul, 1997.

UYANIK, Mevlüt, *İslam'ın İnanç İlkeleri*, Esin Yayınları, Ankara, 1997.

VÂHİDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbâb-ı Nüzûl*, çev. Necati Tetik, Necdet Çağıl, İhtar Yay., İstanbul, 1997.

YAZIR, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili I-X*, 3. Baskı, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1979.

YOLCU, Mehmet, *Kur'an'da İnkâr Psikolojisi*, Çıra Yayınları, İstanbul, 2004.

ZECCÂC, Ebû İshâk İbrahîm b. es-Serî, *Maâni'l-Kur'ân ve İ'rabuh*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1988.

Ebu ZEHRA, Muhammed, *Zehratu't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, ts.

ZEMAHŞERÎ, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûnu'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, Mektebetu'l-Ubeykân, Riyad, 1998.

ÖZET

KUR’AN’A GÖRE İNKÂRCILARIN HAŞİR SONRASI İTİRAF, PİŞMANLIK ve YALVARIŞ DOLU HAZİN TAVIRLARI

(Yüksek Lisans Tezi)

Ömer KÜÇÜKCERANLAR

İnkârcıların ahiret hayatının anlatıldığı Kur'an ayetleri incelendiği zaman, inkârcıların yeniden diriltilip hesap vermek üzere toplanmalarını ifade eden haşirden başlayarak kötülüklerinin karşılığı olarak girecekleri azap ve acılarla dolu cehenneme varan süreçteki çaresizlikleri, inkârlarından duydukları pişmanlıkları, gerçeği itirafları, bağışlanma ve tekrar dünyaya dönmek için yalvarmalarının ayrıntılı bir şekilde tasvir edildiği görülmektedir.

İki bölümden oluşan çalışmada, öncelikli olarak iman, inkâr, küfür, şirk, nifak, haşir, hesap, kitap, mizan, cennet ve cehennem kavramları açıklanmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde inkârcıların yeniden dirilme, haşredilme ve hesaba çekilmelerinin Kur’an ayetlerindeki işlenişi ele alınmıştır.

İkinci bölümde inkârcıların ahiret hayatının haşri takip eden safhalarında inkâr suçunu işlemiş olduklarına dair itirafları; inkârlarından duyacakları pişmanlıkları ve bağışlanmak için yapacakları yalvarışları Kur’an ayetleri bağlamında incelenmiştir.

Sonuç kısmında, araştırmadan elde edilen sonuçlar ortaya konulmuştur. Son olarak bibliyoğrafya bölümü ile tez tamamlanmıştır.

ABSTRACT

THE UNBELIEVERS' CONFESSIONAL, REGRETFUL AND SUPPLICATORY DRAMATIC ATTITUDES AFTER THE DAY OF RESURRECTION ACCORDING TO QURAN

(Master Thesis)

Ömer KÜÇÜKCERANLAR

When the verses of Quran in which the unbelievers' hereafter life is told are examined, it is seen that the unbelievers' despair, their regret due to their denial, their confession of the truth, their forgiveness and begging for coming back once more to the world in the process starting from the day of resurrection which means the unbelievers' gathering to account for by being resurrected to going to the hell covered with torment and pain in response to their sins are depicted in detail.

In the study which consists of two chapters, it is primarily tried to explain the concepts of iman, inkar, kufr, shirk, nifaq, hashr, hesab, ketaab, mizan, jannah and jahannam.

In the first chapter, the mention, in the verses of Quran, of the unbelievers' resurrection, being gathered and being accounted for has been handled.

In the second chapter, the unbelievers' confession regarding that they had committed the crime of denial in phases subsequent to the day of resurrection of hereafter life, their regret that they would feel due to their denial and their begging that they would do for being forgiven have been examined according to the verses of Quran.

In the conclusion section, the conclusions which are obtained from the study are presented. Ultimately, the thesis is completed with bibliography section.

ÖZET

KUR'AN'A GÖRE İNKÂRCILARIN HAŞİR SONRASI İTİRAF, PİŞMANLIK ve YALVARIŞ DOLU HAZİN TAVIRLARI

(Yüksek Lisans Tezi)

Ömer KÜÇÜKCERANLAR

İnkârcıların ahiret hayatının anlatıldığı Kur'an ayetleri incelendiği zaman, inkârcıların yeniden diriltilip hesap vermek üzere toplanmalarını ifade eden haşirden başlayarak kötülüklerinin karşılığı olarak girecekleri azap ve acılarla dolu cehenneme varan süreçteki çaresizlikleri, inkârlarından duydukları pişmanlıkları, gerçeği itirafları, bağışlanma ve tekrar dünyaya dönmek için yalvarmalarının ayrıntılı bir şekilde tasvir edildiği görülmektedir.

İki bölümden oluşan çalışmada, öncelikli olarak iman, inkâr, küfür, şirk, nifak, haşir, hesap, kitap, mizan, cennet ve cehennem kavramları açıklanmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde inkârcıların yeniden dirilme, haşredilme ve hesaba çekilmelerinin Kur'an ayetlerindeki işlenişi ele alınmıştır.

İkinci bölümde inkârcıların ahiret hayatının haşri takip eden safhalarında inkâr suçunu işlemiş olduklarına dair itirafları; inkârlarından duyacakları pişmanlıkları ve bağışlanmak için yapacakları yalvarışları Kur'an ayetleri bağlamında incelenmiştir.

Sonuç kısmında, araştırmadan elde edilen sonuçlar ortaya konulmuştur. Son olarak bibliyoğrafya bölümü ile tez tamamlanmıştır.

ABSTRACT

THE UNBELIEVERS' CONFESSIONAL, REGRETFUL AND SUPPLICATORY DRAMATIC ATTITUDES AFTER THE DAY OF RESURRECTION ACCORDING TO QURAN

(Master Thesis)

Ömer KÜÇÜKCERANLAR

When the verses of Quran in which the unbelievers' hereafter life is told are examined, it is seen that the unbelievers' despair, their regret due to their denial, their confession of the truth, their forgiveness and begging for coming back once more to the world in the process starting from the day of resurrection which means the unbelievers' gathering to account for by being resurrected to going to the hell covered with torment and pain in response to their sins are depicted in detail.

In the study which consists of two chapters, it is primarily tried to explain the concepts of iman, inkar, kufr, shirk, nifaq, hashr, hesab, ketaab, mizan, jannah and jahannam.

In the first chapter, the mention, in the verses of Quran, of the unbelievers' resurrection, being gathered and being accounted for has been handled.

In the second chapter, the unbelievers' confession regarding that they had committed the crime of denial in phases subsequent to the day of resurrection of hereafter life, their regret that they would feel due to their denial and their begging that they would do for being forgiven have been examined according to the verses of Quran.

In the conclusion section, the conclusions which are obtained from the study are presented. Ultimately, the thesis is completed with bibliography section.